Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Series—No. 10-11

PAÑCAVIDHA-SŪTRA
AND
MĀTRĀLAKṢAṆA

WITH
COMMENTARIES

EDITED BY
BELLIKOTH RAMACHANDRA SHARMA,
Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha. Tirupati.

KENDRIYA SANSKRIT VIDYAPEETHA
TIRUPATI.
1970.

71/-

Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Series—No. 10-11

PAÑCAVIDHA-SŪTRA
AND
MĀTRĀLAKṢAṆA

WITH

COMMENTARIES

EDITED BY

BELLIKOTH RAMACHANDRA SHARMA,

Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati.

KENDRIYA SANSKRIT VIDYAPEETHA

TIRUPATI.

1970.

First Edition, 1970

दानेनादानम्....सत्येनानृतम्
(तर)। एषा गतिः। एतदमृतम्॥*

"overcome, thou miserliness by generosity ......
untruth by truth. This is the Path
(for salvtion). it is immortality."

* सेतुषाम. आ. गा. ८९.

Published by Dr. B. R. Sharma, Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati, India.
Printed at Tirumala Tirupati Devasthanams Press, Tirupati.

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठग्रन्थमाला—१०-११

पञ्चविधसूत्र-मात्रालक्षणे

सव्याख्ये

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठनिदेशिकेन 'शेणई' कुलोत्पन्नेन
डॉ. बै. रामचन्द्रशर्मणा
पाठभेदादिभिः संशोध्य संपादिते

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्
तिरुपति
१९७०

प्रथमं संस्करणम् १९७०

प्रकाशकः—

डॉ. बै. रा. शर्मा,

निदेशकः, केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति.

मुद्रापकः —

तिरुमल - तिरुपति देवस्थानं प्रेस्,

तिरुपति.

PREFACE

I can look back with some satisfaction that within a period of about eight years of my stay in Tirupati as the Director of Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, I have been able to bring out six Brāhmaṇas of the Kauthuma School and two Brāhmaṇas of the Jaiminīya School and the Sāmavedārṣeyadīpa of Bhaṭṭa Bhāskarādhvarīndra. While most of these texts have gone long out of print. some have remained unedited, and no scholar in Indian or abroad took the trouble of bringing out critical editions of these texts. I feel now very happy that I have been able to discharge my indebtedness to the Vedic Rṣis—that is, *ṛṣi–ṛṇa*, one of the five obligations a Hindu owes to his country and people—by bringing out these Brāhmaṇas of the Sāmaveda.

I have thus completed the first phase of my publication programme, and two more Brāhmaṇas,—the Mantra and Tāṇḍya Brāhmaṇas–, are yet to be edited to complete the total number of eight Brāhmaṇas of the Kauthuma recension. I will take up these two texts after completing the second phase of my programme, for, the Mantra Brāhmaṇa with the commentary of Guṇa Viṣṇu edited by Durgamohan Bhattacharya and the Tāṇḍya Brāhmaṇa with the Sāyaṇabhāṣhya edited by Mahāmahopādhyāya Chinnaswami Sastri, are available for students of the Vedas. My plan is to bring out the critical edition of the Mantra Brāhmaṇa with the commentaries of Guṇa Viṣṇu and Sāyaṇa and that of the Tāṇḍya Brāhmaṇa with the Sāyaṇabhāṣya. To both these editions will be appended the critical apparatus in the same pattern which has already been adopted in the other Brāhmaṇas I have edited.

In the second phase of my programme I have taken up the technical literature of the Sāmaveda. As has already been announced in my Preface to the Sāmavedārṣeyadīpa (in this Series No. 7), I have now brought out two of the technical

texts,– the Pañcavidhasūtra and Mātrālakṣaṇa both with commentaries, but by unknown authors–,in one volume as the first editions in this category of literature in our Series. Of course the Sāmavedārṣeyadipa, though it may be included in this category of literature, is actually an Anukramaṇī to the Sāmaveda. Hence it cannot be, strictly speaking, called a technical treatise. The edition of the [Puṣpasūtra with the commentaries of Ajāta Shatru and Ramakṛṣṇa-dīkṣita together with my own commentary for the first two Prapāṭhakas as also the edition of the Ārṣeya Kalpa with the commentary of Varadarāja are kept ready for publication, while the *Pratihārasūtra* with the commentary of Varadarāja is in the press now.

It is my intention to prepare and publish the editions of all important works in the technical Sāman literature at suitable intervals. Caland, Simon, Burnell and Satyavrata Sāmashramin have done some pioneer work in this field in the last century and early in this century, but it was not pursued intensively by any. It was my previlege to take up the thread where it was left by these Vedists, and I trust with the grace of God, I would complete these works in due course.

Now I must thank all those who have been helpful to me in bringing out these editions. I have used nine manuscripts and the edition of Pañcavidhasūtra by R. Simon printed in Roman script with German translations (1913). This edition was kindly lent to me by Prof. K. C. Chattopadhyaya, Benares, who was for sometime Research Professor attached to Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati. Shri R. Santanam Sastriar, Ammal Agraharam of Rayampettai, Tiruvaiyaru and Shri Dharmaraja Sroutiar, Rajapathasala, Kumbakonam have kindly supplied me with transcripts of manuscripts from their possession. In the preparation of the critical edition of Mātrālakṣaṇa, I have referred to five manuscripts including one with a commentary, a transcript supplied by Shri Santanam Sastriar and the edition of Krishnaswami Sroutiar printed in Grantha script. I express my gratitude to the authorities of the libraries whose manuscripts I have used for my editions, to the

gentlemen who supplied me with the transcripts and to Prof. Chattopadhyaya for Simon's edition. We could get only one manuscript with the commentary but containing several mistakes, which was sent to Shri Santanam Sastriar for correction. He consulted Prof. Dr. P. S. Subrahmanya Sastri, retired Professor of Sanskrit, Annamalai University, and eliminated some inaccuracies in the manuscript. I owe a special debt of gratitude to Shri Santana Sastriar who not only was helpful to me from the days I started my work of editing the Sāman texts by supplying me with transcripts or manuscripts from his collection, but also gave me his suggestions whenever called for. I take this opportunity to express my deep gratitude to my esteemed teacher, Prof. Dr. P. S. Subrahmanya Sastri for his blessings and encouragement.

It now remains for me to express my indebtedness to the T. T. D. Press for the spontaneous co-operation extended by them in several of our publications. This volume adds to the countless evidences of its efficiency and of the wealth of its resources.

10–7–1970.
Tirupati.

B. R. S.

CONTENTS

Preface	...	...	...	5—7
Contents	...	...	...	8
Introduction	...	...	...	9—19
पञ्चविधसूत्रम्	...	...	...	1—82
Critical Notes	...	...	...	83—86
Appendix	...	...	...	87—128
Index	...	...	...	129—135
मात्रालक्षणम्	...	...	...	136—159
Critical Notes	...	...	...	161—162
Index	...	...	...	163—167
Errata	...	...	...	168

INTRODUCTION.

General:—In Hindu tradition the first stage of one's svādhyāya is completed with the learning of the saṁhitā with accents. The Hindus have, in order to preserve the Vedic texts uncontaminated, planned many devices and made it obligatory on the part of a student to learn and understand them properly. Besides, a student must know the ṛṣi, the metre and the devatā of each hymn before a mantra or a hymn is actually recited. Further the study of the vikṛtis of the mantras *i.e.*, pada, krama, ghana etc., at least of selective hymns, is considered to be a distinction and an honour to a traditional reciter. Therefore, no study of a Shākhā is regarded to be complete unless one takes up the study of the vikṛtis as well, at least of some of selective mantras. This study of the vikṛtis is, in fact, a device for training a reciter to know the correct position of accents,—udātta, anudātta and svarita,—in the padapāṭha as also in other vikṛtis when they are separated from the Saṁhitāpāṭha. The words are separated from the Saṁhitā unmutilated with their own accents and they are not distorted or split arbitrarily while chanting the text either in the Saṁhitā form or in the vikṛti style. These vikṛtis generally have no special sacral significance. In sacrifices and rituals on different occasions and contexts it is the Saṁhitā text that is recited and not the vikṛtis.

But while this being the case, as far as the Ṛgveda, the Yajurveda and the Atharvaveda are concerned, it is altogether different with the Sāmaveda. In the sāmagāna the text line is cut into parvans for the purpose of melodization without any regard to the word-units in the verse; the vowels are lengthened or diphthongised; conjuncts are separated with anaptyxis; anusvāras are sometimes dropped; stobhas are added to and inserted in between—,all is done to suit the proper melodization of the verses. All these syllabic changes and additions of external matters in the sāman chants are to be regulated by rules or norms for which several treatises big and small, such as Puṣpasūtra, Pañcavidhasūtra &c., have come into existence. These books, as their title would suggest, deal with different aspects of the sāman chants. The divisions of sāmans into

B

solos and nidhanas are dealt with in the Pañcavidhasūtra, and partly in the Puṣpasūtra and also Pratihārasūtra. The Puṣpas *i.e.*, the syllabic changes, are described in the Puṣpasūtra while stobhas in the Stobhānusaṁhāra and mātrās in Mātrālakṣaṇa. These works attempt to do for Sāmaveda what the Prātishākhyas do for the other Vedas. But the Sāmaveda stands singular in every respect in that it has different treatises to deal with different aspects of sāman chants including its application in sacrifices and rituals.

The Puṣpasūtra, among these theoritical treatises, is also called Sāmaprātishākhya, because of the comprehensiveness of topics relating to sāmagāna treated therein such as vocalic changes, gati, vidhā, types of svaras, bhaktis &c. The Sāmatantra and the Puṣpasūtra, which are mutually connected with each other, are the two major works in this field with wider popularity. The minor works,—there are several of them,—are collectively referred to as Chandogaparishiṣṭa. The commentator of the Saṁhitopaniṣadbrāhmaṇa quotes sūtras from the Mātrālakṣaṇa but refers to the work as Chandogaparishiṣṭa. It is a peculiarity of the Sāmaveda that its Brāhmaṇa has been divided into different books, each book having a title basing on the topic treated therein. The Sāmaveda Brāhmaṇas are all mutually dependent and cover a variety of topics, not only those that are generally dealt with in the theological treatises but even the topics that are dealt with in the anukramaṇis and Sūtra literature. Similar is the case with the lakṣaṇagranthas of the Sāmaveda. The special nature of the Sāmaveda warrants that the chants of its melodies should be guarded against the possible deviation from its original nature. Therefore, the Sāmavedins took all possible precautions by writing so many theoritical treatises dealing with bhaktis, stobhas, mātrās, vocalic changes, chala etc.

Most of these lakṣaṇagranthas are generally applicable to both the recensions, Kauthuma and Rāṇāyanīya, though some of them may be showing a marked bend towards the either. After all, the differences between these two shākhās are not so distinct as to deny them from having some commonly applicable technical treatises. The smaller treatises among them which

are designated as parishiṣṭas or upagranthas—are all of much later origin composed by the Chandogas as manuals to instruct their students. These auxiliary works, because of their very nature, have only limited scope and appeal hence they have actually remained in manuscripts which are used by the Chandogas as reference works. Therefore, only very few well-known important works have been so far printed in this field.

The gānas are, as already stated, divided into five bhaktis which are sung in sacrificial sessions and rituals in the proper order, promptly and accurately, by the three priests *viz.*, Prastotṛ Udgātṛ and Pratihartṛ. For this, each Chandoga must know, when he assumes the position of one of these priests, the exact portions of the sāman chant he has to sing loud when he is called for. The Prastotṛ begins the melodies singing the prastāva, the first bhakti, Udgātṛ takes the udgītha, the second, Pratihartṛ pratihāra, the third, again Prastotṛ upadrava, the fourth, and lastly and finally all these three join together to sing the nidhana, the fifth and final bhakti, in chorus. In this way the sacral chants are divided among the sacrificial priests. For this purpose, it is clear that the Chandogas should be well-versed not only in the svādhyāya but also in divinding each Sāman into bhaktis which he would be called upon to sing instantly without break and gap—when the preceding one completes the recitation assigned to him in sacrifices. The lakṣaṇagranthas beginning with Puṣpasūtra, were all written as authoritative theoritical texts to define and fix the norms for these bhaktis,—for lengthening and diphthongization of vowels in the gānas, for splitting the parvans of a sāman, for insertion of stobhas in the gānas, for description of the Sāmavedic gamut and duration of each tone etc. This is the sole object for which the technical treatises came into existence,—*i.e.*, primarily to preserve the Sāmagānas in their original forms as far as humanly possible. In short these treatises did for SV what the Prātishākhyas attempted to do for the other Vedas, and Pāṇini's grammar for Vedic and classical Sanskrit. But the magnitude of the subject requiring minute description of the various aspects of the sāmans necessitated the composition of so many technical treatises from time to time lest the traditional

knowledge of the technique of gānas should dissipate. Some of the theoritical treatises though appear to overlap each other in the treatment of the subjects, actually augment what is not made sufficiently clear in earlier works, by supplementing detailed knowledge of the techniques.

PANCAVIDHASUTRA

The Pañcavidhasūtra is one of these smaller treatises and stands eighth in the line of the ten similar works of the Sāmaveda. This, as the title indicates, deals with the five bhaktis *viz.*, prastāva, udgītha, pratihāra, upadrava and nidhana—which are sung by the three Sāman chanters referred to above. Though the treatise is named as the Pañcavidhasūtra, it actually deals with only three bhaktis *viz.*, prastāva, pratihāra and nidhana. Nevertheless, it incidentally mentions udgītha seven times and upadrava two times. We have also separate tracts dealing with prastāva, pratihāra and nidhana which actually constitute a part or chapter or sections of greater works. For example, Prastāvasūtra forms the last chapter of Puṣpasūtra and the Pratihārasūtra, where pratihāra has been described in greater details, actually forms the last part of Upagranthasutra. Here again Pratihārasūtra, in its concluding section, deals with nidhana as well. While these three bhaktis have been treated in detail in several texts independently and as part of the greater corpus the udgītha and upadrava have not received the same attention for reasons, perhaps, they are not so complicated, once, the other bhaktis are divided. *Om* and *him* (or *hum*) are regarded as two more bhaktis which are added to in proper sequence by the respective chanters at the time of singing the melodies in sacrifices. Though they do not form as a parvan or a part thereof in the actual text of sāmagāna, these two bhaktis which are inserted in sacrificial contexts are as much important as any other bhakti of the sacral chants.

Unlike the sūtras of the other lakṣaṇagranthas of the SV which are generally written in a language not often elegant, the sūtras of the PVS are expressive and written in simple Sanskrit. Yet the brevity in expression which is the basic principle of the sūtra literature makes it difficult to understand

the sūtras without a proper gloss. The devices of taking down the required words from the preceding sūtras to the following in order to avoid repetition, for forming a syntictical unit have saved the sūtras from ambiguity and confusion in their expression without sacrificing consciseness and brevity. This method is not followed in PVS which is a technical treatise dealing with different parts or divisions of the sāmagānas and though it appears to be simple, without the proper and deeper understanding of technique of the Sāman tradition it is difficult, if not impossible, to understand it properly. This is the general difficulty felt by all in respect of the Sāman technical literature. At present most of the Chandogas we come across do not give much attention to the lakṣaṇagranthas as these are not usually accessable to them because of their poor knowledge of Sanskrit. The commentary of Puṣpasūtra by Ramakrishna-dīkṣita is perhaps the only commentary and also that of Varada-raja on the Pratihārasutra to some extent, which make these difficult and obscure treatises understandable even to an ordinary student of the Vedas. The commentary of PVS does not elucidate the technical terms and the difficult passages as lucidly as one would expect from the glosses of a technical treatise; perhaps the commentator assumes or expects that the reader would know these details and hence his explanation redundant.

The examples in PVS are taken entirely from Grāma-geya and Āraṇyageya unlike in the Pratihārasūtra where examples, besides from the above gānagranthas, are also drawn from Ūha and Rahasya. The examples from Grāma-geya are mostly given by the pratīka while those from Āraṇyageya by name of a gāna. Of course, there are exceptions in both the cases but they are not many. In the sutra सौमित्रा-दीनि स्तोभविभाग्यानि (1.4.4) it is not clear which saumitra is referred to here since there are several gānas known by this name and the commentator does not help us to identify it either. The edition of PVS by R. Simon does not have the sūtra अनिधन-परेऽपि (2.2.6) nor does he refers to it in his notes. This is an important sūtra dealing with pratihāra and the commentator has explained it. Perhaps the Mss consulted by R. Simon might have omitted this sūtra by oversight.

In the sutra 1.4.13 (शन्नोयद्वीकयानासु...) इन्द्रस्य रोचन is referred to by name along with सर्पराज्ञी, and नन्दप्रतिनन्द but in the commentary the example cited for इन्द्रस्य रोचन is अन्तर्देवेषु रोचसाइ (आ. गा. 226) which is not correct. In the gānagranthas अन्तर्देवेषु रोचसाइ is known as मित्रावरुणयोश्चक्षुः . We have, however, a gāna named as इन्द्रस्य धर्मरोचन but it is a stobhagāna based on उद्यँ. ... (आ. गा. २७९). Therefore, it appears that the commentary is wrong here. Further, the glaring mistake seen in PVS is the citation of the parvan of udgītha bhakti as an example for pratihāra bhakti with अवृद्धान्त्यपर्वं (पूर्वं चेदवृद्धान्त्यं पर्व. 1.3.6). The parvan हो२तार२ मन्द्रो२ occurring in यो विश्वा (सा. ४४) comes immediately after the prastāva and cannot be cited as an example for pratihāra. R. Simon who has noticed this mistake observes in the footnote — "Die Biespiele geben das mit unvṛddierter silbe schiessende parvan an, and zwar das erste und zweite Biespiel das ganze parvan, das dritte nur den Anfang des parvan, das finfte nur den schluss des parvan. Das vierte Beispiel ist falsch; denn mit hota ma beginnt derudgitha. Richtig ware, statt dessen das mit trapratha beginnende parvan aus demselben Gesang, zu Wetieren." There are some similar mistakes and we doubt the correctness of some of the instances cited or given in the commentary *e.g.*, नेतायः is said to be a parvan on which the pratihāra is built up in GG. 17.11.582.4. But in the fourth gāna of this verse, ने is split therefrom and added in the second parvan after the prastāva. नेतायः as a parvan is found without stobha as an example for pratihāra only in gāna 2 in this series of five gānas based on समुन्वेयो (सा. 58 ').

The treatise is highly technical and hence greater attention and sound knowledge of sāman techniques in the formation and division of sāman melodies is absolutely necessary to understand the obscure and difficult passages. The technical terms such as विधा, पादगीति &c., and tones, – svaras, such as होषीस्वर &c. referred to here, will be dealt with in detail in my introduction to Puṣpa-sūtra. Therefore, I am not mentioning them here. However, some of the important technical terms and svaras mentioned in PVS are listed below with their explanation.

The samans are divided into even or uneven parts forming the five bhaktis and such sāmans are called vibhāgyasāmans

and avibhāgyasāmans respectively. The latter is also called viṣamabhaktisāman meaning the sāman whose bhaktis (divisions) are not even. There are again a sāman which is termed stobhavibhāgya or padastobhavibhāgya, and all these terms are self-explanatory.

These technical terms are explained in clear terms by the commentators of the Puṣpasūtra. The explanation found in PVS or in its commentary is too brief to be understood clearly. Again न्याय्य is the word used in the sense of औत्सर्गिक, meaning natural, in the Saman literature. Varadarāja in his commentary on Pratihasūtra explains it as : न्याय्यशब्द औत्सर्गिकवचनः । तथा च शप औत्सर्गिकत्वेन न्याय्यविकरणा भूवादय इति व्याकरणे व्यवहारः । (प्र. हा. सू. १. ३.)

Further the term निर्योक्ता is used thrice in PVS–(तस्य निर्योक्ता यदुद्गीथाद् वर्षीयान् 1.5.10; इहाहेति वा स्तोभावगातॄणां तस्य निर्योक्ता 1.5.7; and तस्य निर्योक्ता यदुद्गीथाद्वर्षीयांस्तस्माद्दानूसू इति पञ्चानाम् 2.2.13) and its meaning is not quite clear, nor does the commentary attempts to explain it.

We know nothing about the author or the commentator, not even their names. The commentary does not help us much in understanding the difficult and obscure passages or terms in PVS. We have for the first time printed PVS with the commentary with the help of available Mss, which unfortunately all abound in mistakes and the readings are corrupt. Further, in addition to this, I must confess, due to several reasons, I could not attend to this work to my full satisfaction. I crave the indulgence of the Chandogas for this lapse of mine. The several Printing errors that have come to my notice are given below:—

Errata.

Page.	*Line.*	*Read.*	*For.*
5.	14	आद्यम्	नाद्यम्
6.	7	(ग्रा. ८. ९. ३१३. १)	(८. ९. ३१३ १)
7.	12	इन्द्राप°	इन्द्राय°
10.	6	(ग्रा. १०. ४. ३८१. २)	(ग्रा. १०. ४. ३८२)
15.	16	(आ. गा. ५. ५. २१२-१४)	(आ. गा. ५. ५. १२. १४)
22.	9	अराते:	आराते:
,,	11	(ग्रा. २. ८. ७३. १)	(ग्रा. ३. ८. ७३. १)
23.	12	°दिवईडचो	दिवईयो
,,	,,	(ग्रा. २. ८. ७९. १)	(ग्रा. ३. ८. ७६. १)
26.	1	(ग्रा, ७. २. २५०. ३)	(ग्रा. ७. २. २५०. २)
,,	13	शँयद्	शयद्
30.	9	तेषूपान्त्या	तेषूपान्त्य:
,,	21	(आ. गा. ४. २. १७९)	(आ. गा. ४. २. १७६)
32.	16	त्वा॑ऽसा२३ प्रसो अग्ने	प्रसो अग्ने
34.	12	(ग्रा. ५ ६. १७३. १)	(ग्रा. ५. ६. १६३. १)
36.	7	नियोक्ता	निर्योक्ता
,,	8	,,	,,
41.	11	(ग्रा. १३. २. ४८५. १)	(ग्रा. १३. २. ४४५. १)
,,	12	(ग्रा. १४. ४. ५०१. १)	(ग्रा. १४. ४. ६०१. १)
42.	14	(ग्रा. ५. ९. १९९. १)	(ग्रा. २. ९. ११९. १)
50.	2	पादगीति °	पदगीति
,,	4	पादगीति:	पदगीति:
52.	3	परिप्रधन्वाद्ये	परिप्रवाद्ये
53.	6	(ग्रा. १२. ११. ४४९. १)	(ग्रा. १२. ११. ४४८. १)
,,	1 (fn)	$V^1 B^1$ L. om.	$S^1 S^2$.
57.	10	देवा	देवऽ
61.	21	नित्यवत्साशक्वरीषु	नित्यवत्सा । शक्वरीषु

27.	10	after उदाहरणम् ? add:-ओइवोइपन्यया (ग्रा. १. १. ४. २) अग्निवृत्राद्वितीये
53.	1	after स्राताऽ३ ins. वरा२३त्राता२

Material.

For the preparation of this edition I have consulted the following manuscripts and the edition of R. Simon published in Indische Forschungen series, Breslau, 1913.

1. L. India Office Library, London, Burnell No. 496 complete.
2. B1. Oriental Institute, Baroda, Ms. No. 9792 complete.
3. B2. do. do. Ms. No. 9911 Text alone ; complete.
4. V1. Varanaseya Sanskrit University Ms. No. 4006 beginning missing ; incomplete.
5. V2. do. Ms. No. 4008 beginning missing ; incomplete.
6. A Adyar Library, P.M. No. 130 ; beginning missing.
7. D Dharmaraja Shrautiar, Kumbakonam (transcript) complete.
8. S1 R. Santanam Sastrigal, Tiruvaiyaru—text alone.
9. S2 Sundararaja Sastriar, Tiruvaiyaru—text alone.

MATRALAKSANA.

This small treatise, as the title indicates, deals with the mātrās of ह्रस्व, दीर्घ, प्लुत, and वृद्ध in the sāmagāna. The treatise deals fairly well with the mātrās and their varieties citing examples from the sāmagāna. It gives the minute divisions of mātrās such as अर्धमात्रा, अणुमात्रा, अर्धतिस्रः अर्धचतुस्रः &c., and describes the three Vṛttis द्रुता मध्यमा and विलम्बिता. It explains the eight kinds of प्रत्युत्क्रम ; four kinds of अतिक्रम; five kinds of कर्षण; three kinds of स्वार; seven kinds of अर्धमात्रा; two kinds of गीति and their काल; it also describes दीर्घकर्षण, ह्रस्वकर्षण and धार्य.; elucidates स्वरित विनत, प्रणत, उत्स्वरित and आभिगीत and finally स्वरभक्ति.

Mātrālakṣaṇa, though is a very small treatise in size, from the point of view of the topics dealt with therein, is an important work to the Chandogas as also to the musicologists. The sūtras, most of them, are self-explanatory and the commentary explains them further with citation from the sāmagāna in clear

C

terms. The sūtras of the upagranthas, the auxiliary works of Sāmaveda, are, in general, loosely composed and they do not reveal the pithiness of the sūtras as known in the shāstraic works. Yet the Mātrālakṣaṇa reveals certain amount of maturity in the construction and arrangement of the sūtras in comparison to Pañcavidhasūtra. Of course, the nature of the topics discussed in these works is such that it is not possible to strictly follow the style of sūtra literature that is common in other field.

In the manuscripts of Mātrālakṣaṇa containing text alone, we find that the examples which are cited in the sūtra by pratīkas or fragments of verses are again illustrated with svaras in detail. This later portion definitely did not form part of the text. The Chandogas must have added these portions in the text for their own reference. We have, therefore, separated them from the sūtras and treated them as part of the commentary *e.g.*, the sūtra — मन्द्रश्चतुर्थं श्रायन्तस्तरोभि: पुर: (1.20) cites the illustrations by the pratīkas of श्रायन्त: and पुर:. These examples are illustrated with the marking of tones as श्रायन्त इव सू ४ etc. It is the usual practice with sāmalakṣaṇagranthas to cite the examples by the pratīkas, which the commentator identifies and elaborates to the extent required. Therefore, it is clear, that the illustrations with fuller length and tone marks which are given after the respective sūtras refering to the examples already cited by the pratīka or the fragment of verses did not form part of the original text. We have, therefore, separated them in all such places where these illustrations are again elaborated with tone marks. The sutras from the Mātrālakṣaṇa are found quoted in the commentary of Saṁhitopaniṣadbrāhmaṇa where the work is referred to as Chandogaparishiṣṭa. I have already stated that these auxiliary minor lakṣaṇagranthas are generally known as Chandogaparishiṣṭa and are all of later origin. We know nothing of the author of the Mātrālakṣaṇa not even his name. The commentary is also by an unknown author and we have not so far been able to know anything about him either from the commentary itself or from external sources. The work has been published in grantha script by Krishnasvamisrauti but without commentary years back. Mine is the first edition printed in Devanagari and with commentary. As already stated above, my plan is

to edit all important sāmalakṣaṇagranthas and make them available to scholars in the field in due course.

Material.

1. L1 India Office Library, London, Burnell No. 496.
2. L2 do. Burnell No. 360.
3. G Gujarat Vidyapeetha, Ahmedabad No. 1717.
4. B1 Oriental Mss. Library, Baroda No. 7409.
5. B2 do. No. 11985 dated Sam. 1504; with commentary.
6. S Transcript supplied by Sri R. Santanam Sastriar.
7. K Printed edition in Grantha by Krishnaswamy Srauti.

We could get only one manuscript with commentary and that too abounding in mistakes and lacuna. The printed edition of Krishnaswami Srauti contained many minor works including Pañcavidhasūtra, Chalākṣara &c., — all without commentary.

ॐ

Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Series—No. 10.

PAÑCAVIDHA - SŪTRA

D

Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Series—No. 10

PAÑCAVIDHA-SŪTRA

WITH

COMMENTARY

EDITED BY

DR. BELLIKOTH RAMACHANDRA SHARMA, M.A., Ph.D.,

Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati.

KENDRIYA SANSKRIT VIDYAPEETHA

TIRUPATI.

1970.

First Edition, 1970

Published by Dr. B. R. Sharma, Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati, India.
Printed at Tirumala Tirupati Devasthanams Press, Tirupati.

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठग्रन्थमाला— १

पञ्चविधसूत्रम्

अज्ञातकर्तृकव्याख्यासमन्वितम्

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठनिदेशकेन 'शेणई' कुलोत्पन्नेन

डॉ. वे. रामचन्द्रशर्मणा

पाठभेदादिभिः संशोध्य संपादितम्

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्

तिरुपति

१९७०

प्रथमं संस्करणम् १९७०

प्रकाशकः—
डॉ. बे. रा. शर्मा,
निदेशकः, केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति.

मुद्रापकः —
तिरुमल - तिरुपति देवस्थानं प्रेस्,
ति रु प ति .

ॐ

पञ्चविधसूत्रम्

भाष्यसमन्वितम्

प्रथमः प्रपाठकः

प्रथमा खण्डिका

प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयः ॥ १ ॥ 5

अत्रोच्यते । किमिदं शास्त्रम् ? अस्य शास्त्रस्य किमर्थमारम्भः ? उच्यते । पाञ्चविध्यं नामेदं शास्त्रम् । कथम् ? पञ्चानामाम्नानात् । सोऽयम् उभयपरिशेषः । ताण्डिकस्योवथशास्त्रस्य च । कथम् ? तत्प्रामाण्याभ्युपगमात् । यद् आह बृहद्रथन्तरयोश्च निदर्शनात् । **तेभ्यः छाहीषी प्रथमोच्चानि** (प. वि. सू. २. ७. ९) इति सूत्रकारेणाम्नातानां पाञ्चविध्यमुक्त्वान्येषामनु- 10
क्त्वैव प्रयोगं प्रतिजानीते । कथम् ? मशकप्रामाण्याभ्युपगमात् । **मशक**-श्चैवमाह **अन्तरेण गायत्र्या महीयवे** इति । तदेतत् पाञ्चविध्यप्रामाण्या- 12

A. Beginning missing upto : लक्षणे भिन्नवद्ग्रहणात् द्व्यक्ष – and begins with:- रावगीते कृष्यत इति (See p. 5, L. 6; sūtra 1. 1. 6). V². Beginning missing upto :- कथमृक्पूर्वं - and begins with :- मिश्रम् इति. (see p. 4, L.2; sūtra 1. 1. 4). This Ms. ends with the first Khandikā. V¹. Beginning missing upto इडानां संक्षारे हाउ (त्रिः) इडा (त्रिः) ।। (१. २. १४) and begins with **देवव्रतेषु** (१. २. ४५). B¹ begins with : ओं नमः सामवेदाय । ओम्. D. begins with :- श्रीगुरुभ्यो नमः । सामवेदीयपञ्चविधसूत्रभाष्यमारभ्यते । महागणपतये नमः । ओं नमः साम-वेदाय ।।. S¹ S². ओं नमः सामवेदाय । गणाधिपतये नमः ।।

6. C. आरम्यते for आरम्भः

8. D. प (पा)रिशेषः, S¹ पारिशेषः for परिशेषः; L. (उ)क्था, D. (उ)क्थ (क्त) for (उ)क्थ ; L S². कृत्वम् for कथम्.

9. L. यत्र, DS² यतः for यत् .

10. C. सूत्रकारश्चोहकारेण for सूत्रकारेण; S¹ S². उक्त्वैव for अनुक्त्वैव;

11. C. एवं for एव

दुपपद्यते । तथोक्थशास्त्रे संज्ञाकरणमकृत्वा सिद्धवद्व्यवहरति । क्वचिप्रस्तावे **प्रत्ययः** इति । तस्मादुभयपरिशेष इत्युपपन्नम् । तदत्रादिसूत्रे संज्ञाकरणम् । तेन किम्? उभयत्र संव्यवहारः सिद्धो भवति । **ते स्वां स्वां भक्तिम्** । (II. 1. 1?) इति ताण्डिके । **त्रिमात्र**मिति चोक्थशास्त्रे तद् अस्यारम्भं विना न ज्ञायते । तदर्थमस्यारम्भः । यद्येवं कस्मात् गौरवम् इति । **प्रस्तावाद्या भक्तयः** इत्येतावदेव वक्तव्यं स्यात् । अनुक्रमणाद् एतासामिह शास्त्रे । उच्यते । किमर्थं सर्वासां ग्रहणम् । क्रमार्थम् । कथम? एवं क्रमेण प्रस्तावादीनां संज्ञाः स्युरिति । अथवा सर्वसामस्वेता भक्तयः स्युः । चतुःपर्वस्वपि । यथा **ओजस्तदा** - (ग्रा. ५. ७. १८२. २)- आदिषु ॥ १ ॥

तत् पाञ्चविध्यं स्मृतं व्याख्यास्यामः ॥ २ ॥

तदेतत् **पाञ्चविध्यं स्मृतं** नित्यम् आर्षमित्यर्थः । तद् **व्याख्यास्यामः** । कस्मात् परोक्षाभिधानं **तत्** इत्युच्यते? अर्थविप्रकर्षात् । उत्पन्नप्रध्वंसित्वाद्वा शब्दस्य । रकारलोपो वा । उक्तं च–

प्रत्यक्षे च परोक्षे च सामीप्ये दूरतः स्थिते ।
अनागते तथातीते सर्वनाम न दुष्यति ॥ इति ।

संज्ञात्वमप्राप्तम् । तदुच्यते । **तत्** ज्ञापयति । प्रयोगे पाञ्चविध्यं [स्वाध्याये] साप्तविध्यं चेति । अधिकृतार्थोपदेशादुत्तरसूत्रारम्भ इति चेत् [सत्यम्] ।

---

1. L. तथोक्त्वा, DS[1] S[2] तथोक्त for तथोक्थ° ; B.[1] °करण उक्त्वा for °करणमकृत्वा ; L. सिद्धमध्यवहरति for सिद्धवद्व्यवहरति.
2. LS[1]S[2]. B. तत्र for तदत्र
4. LB[1] ताण्डके for ताण्डिके ; L. (उ) क्था for (उ) क्थ ; D. after °शास्त्रे adds in brackets त्रिमात्रं सामस्विति ऋक्तन्त्रे.
5. LB[1] तस्मात् for कस्मात्
6. D. after अनुक्रमणात् adds in brackets अनाक्रमणात् ; S[2] अनाक्रमणात् for अनुक्रमणात्.
7. क्रमार्थं see CN.
9. B[1]. तथा for यथा.
13. LS.[2] उत्पन्ना° for उत्पन्न° ; C. प्रध्वंसितत्वाद्वादशब्दस्य for प्रध्वंसित्वाद्वा शब्दस्य ; C. रकार is corrected as रेफ in the magin ; LS[2] BS[1]. after वा । adds: सर्वनामव्यत्ययो वा.
14. DLS[1]S[2] सामिथे, B. सामिधे for सामीप्ये.

पञ्चस्वन्तरनियमाददोषः । पञ्चस्वेवान्तरनियमा नान्तर्भक्तिषु । तत्र मात्रा एव । अन्यत्र पर्वनियमो भवति ॥ २ ॥

ओंकारहिंकाराभ्यां साप्तविध्यम् ॥ ३ ॥

ओंकारहिंकाराभ्यां सप्तविधं भवति । कस्मात् पृथक् सूत्रमारभ्यते इति । उच्यते । विषयपृथक्त्वात् । प्रयोगविषये साप्तविध्यं स्वाध्यायविषये पाञ्चविध्यम् इति । हिंकारोंकार[भ्या]मिति वक्तव्ये क्रमभेदः अपठितत्वादोंकार-हिंकारयोः । अथवा कथमोंकारस्वरो हिंकारः स्यादिति द्वितीयक्रमस्थस्योंकारस्य स्थान आम्नानात् किंस्वर ओंकार इति । उच्यते । जारास्वरः । सूत्रभेदोऽन्त-रान्मात्राकारे परिसंख्यानार्थम् । पूर्वनिपाते वा भूयः। अजादिवत्त्वादोंकारस्य ॥३॥

अवसानं पूर्वं प्रस्ताव आद्योत्पत्तिषु ॥ ४ ॥

तत्पाञ्चविध्यमिति प्रतिज्ञातम् । विधादावोंकारः स्यात् । अथ किंलक्षणा भक्तय इति । अत आह **अवसानमिति । अवसानं** पर्वविराम इत्यर्थः । यत् **पूर्वं** पर्व तदवसानं प्रस्तावः । किमविशेषेण । न । आद्योत्पत्तिषु स्वरेषु प्रथमद्वितीयतृतीयेषु प्रत्ययभूतेषु । नान्यथा । यद्येवं पूर्वमिति वक्तव्ये कस्माद् गौरवम् इति । उच्यते । पर्वविशेषणार्थम् । कथम् ? अनेन शब्देन विशिष्टमवसानं पर्व प्रस्तावः स्यादिति । **पूर्वंपूर्वमवसानमिति** । कस्मात् ? उच्यते । आद्ये

---

1. L. पञ्चस्वतन्तरनियमाद्दोषाः for पञ्चस्वतन्तरनियमाददोषः ; D L. नियमानां तद्भक्तिषु for नियमा नान्तर्भक्तिषु ;

2. L D. अन्यपर्ववत् सर्वत्र for अन्यत्र पर्वनियमः

4. D. before सप्तविधं adds in brackets साप्तविध्यम्.

5. BS[1] S[2] LV. विषयं for विषये

7. S[1] S[2] LB. क्रमस्योंकारस्य for क्रमस्थस्योंकारस्य

8. LS[2] om. स्थान ; C. आम्नायते for आम्नानात् ; LD B[1] हिंकार-स्वरः for किंस्वरः ; CV[2]. जास्वरः for जारास्वरः ; LS[2] °भेदान्तरान्मात्रा-काले, for °भेदोन्तरान्मात्राकारे

9. V[2]. अभाजादि for अजादि.

13. LS[2]. पर्ववत् for पर्व तत्.

14. DB[1]S[1]S[2] प्रत्ययेषु, L. प्रत्यययोर्षु for प्रत्ययभूतेषु ; C. om. नान्यथा . कथम.

हि प्रस्तावः सर्वभक्तीनामेव भवति । पूर्वमिति कथं नाम वीप्सा स्यादिति । [उच्यते । .... ।] अथवा । कथमृक्पूर्वमिश्रम् इति । आद्येष्विति वक्तव्ये उत्पत्ति-ग्रहणं क्रुष्टप्रतिषेधार्थम् । यद्येवं न वक्तव्यम् । कस्मात् ? विषयाभावात् । न ह्येव क्रुष्टः क्वचिद् अपि प्रत्ययत्वेनोपपद्यते । उद्गीथमध्यविषयत्वात् । विषयाभावात् क्रुष्ट-प्रतिषेधः । उच्यते । कर्तव्यम् । एवं कथं बहुवचनात्तावत् प्रसङ्गः आद्यत्वाचास्य विषयाभावः । इति चेदुच्यते । संख्यापूरकस्वारे ल्वत्प्राप्तिः । अतः उत्पत्ति-ग्रहणम् । प्रस्तावग्रहणम् अप्रस्तावानां पूर्वाक्षरप्रस्तावोपचारः स्यादिति । एवं चेत्तदेतद् व्यत्यासप्राप्तिं दर्शयति । कृशानाम् । अन्ये पुनरुत्पत्तिग्रहणात् योऽपि वृत्तत्वोत्पन्नः स लक्षणमन्तरेणापि सिद्धो भवति । यथा ह्युच्चेति । न ह्ययमस्मिन् लक्षणे सिद्धः । नायमर्थः सूत्रोक्तः । किं तर्हि । उत्पत्तिं दृष्ट्वा अयमेव कल्प्यते । कथम् ? तृतीयोच्चप्रत्ययोऽयम् । उत्पत्तौ तृतीयोच्चत्वात् । पाहि (ग्रा. १. ४. ३६. १.) तंवोद (ग्रा. ६. १. २३६.) प्रत्यस्मा (ग्रा. ९. १. ३५२.) इतिवत् ॥ ४ ॥

स्वादीन्दुःपप्रारेवत्यादीनि ॥ ५ ॥

स्वादिष्ठया (ग्रा. १२. १. ४६८. ७.) विंशत्यक्षरः । इन्दुःपविष्ट चेतनः (ग्रा. १३. २. ४८१. ३.) एकोनविंशत्यक्षरः । प्रकाव्यप्रथमे (ग्रा. १५. ६. ५२४. १.) रेवतीद्वितीये च (आ. गा. ७३.) एकाक्षरः ॥ ५ ॥

---

2. B[1] ऋक्पूर्वमृश्रिमिति, V[2]. पृथक्पूर्वमङ्भिश्च मृक्यर्वमृश्रिमिति, L. ऋक् पूर्वमृश्निमिति, C. पृथक्पूर्वमृङ्मिश्रमृक्पूर्वमिश्रितमिति for ऋक्पूर्वमिश्रमिति.

4. V[2]. प्रत्ययत्वेनाप° for प्रत्ययत्वेनोप°

5. L D. before कर्तव्यं add: न; B[1]. °वचनाभावात् for वचनात्तावत्

6. V[2]. पूरकस्यारे ; C. पूर्वरकस्यारे for पूरकस्वारे ; B[1]. प्रातिः for प्राप्तिः ; V[2] L[1] S[2] S[1] अथ for अतः

8. LS[2] चेत्तद्देवं, B[1] DS[1] चेत्तद्देवं for चेत्तदेतत् ; V[2]. after चेत् adds :- तु ; V[2] C. व्यत्यासं for व्यत्यास ; L. °प्राप्तिः for °प्राप्ति ; V[2] B[1] DS[1] S[2] कुशानां, C. ऋशानां for कृशानां

9. V[2]. हयुह्वेति, C. हयुद्वेति for हयुच्चेति.

10. B[1] LDS[1] S[2] after तर्हि adds इति ; V[2]. तर्हि रूपोत्पत्ति for तर्हि । उत्पत्ति

11. S[1] S[2] उच्चवत् for उच्च ; S[1] S[2] प्रत्ययम् for प्रत्ययोऽयम् ;

16. B[1] LS[1] S[2] प्रकाव्ये प्रथमे, D. प्रकाव्यमुशनम्म for प्रकाव्यप्रथमे.

किं यदिन्द्रेन्द्रमा ॥ ६ ॥

किमिति प्रश्ने प्रतिषेधे वेति लक्षणे आम्नायते । तस्मादयं किंशब्दः प्रतिषेधार्थे भवति । **यदिन्द्रेन्द्रमिति** । प्रसिद्धेनैव अकारेण प्रतिषेधः कर्तव्यः । नाप्रसिद्धेन । अप्रसिद्धकिंशब्दान्तं पदं हेतुमुन्नयति । किं **प्रस्तावलक्षणोपेतं** यदिन्द्रेन्द्रमिति । नेत्याह । कस्मात्? तृतीयोत्थानत्वात् । [तर्हि] पर्वैकत्वमिति । नेति ब्रूमः । कथम्? लक्षणे भिन्नवद्ग्रहणात् द्व्यक्षरावगीते कृष्यत इति । **इन्द्रमच्छेति** उदाहरणाद्भेदः । यद्येवं यज्ञाद्वितीये तृतीयोत्थानत्वान्न भवति । **अग्निमित्येव**-मादिषु च । हेतुसामान्यात् । **यदिन्द्रतृतीये** (ग्रा. ९. १२. ३४५. ३.) **इन्द्रमच्छान्त्ये** (ग्रा. १७. १०. ५६६. ५.) च ॥ ६ ॥

वैधेषु तु विधैव नाद्यमवसानम् ॥ ७ ॥

वैधेषु तु विधैव प्रस्तावो भवति । **नाद्यमवसानम्** । यद्येवं नाद्य-मवसानमिति न वक्तव्यम् । कस्मात्? सामान्यविशेषयोर्विशेष[स्य] बलीय-स्त्वात् । तत्रैक आहुः । न सर्वत्र **वैधेषु विधा** प्रस्तावो भवति । किं तर्हि न चेत् **नाद्यमवसानं** प्रस्तावान्तलक्षणोपेतं भवति? यथा **नकिष्टा२०कर्मणा** (ग्राम. ६. २. २४३. १.) इति प्रथमे । **चित्राऽ ६ ए** (ग्राम. २. ७. ६४. २.) **गायन्तित्वो३हाइ** (ग्राम. ९. १२. ३४२. २.) इतिवत् । इत्येवं न वक्तव्यम् ।

---

2. V[2] लक्षणस्थाने for लक्षणे ; B[1] LS[1] S[2] C. om. आम्नायते.

3. DS[1] °षेधार्थं (in brackets °षेधार्थो वा), C. षेधेऽर्थे, B[1] L. °षेधार्थो for °षेधार्थे ; L. om. एव अकारेण प्रतिषेधः कर्तव्यः । नाप्रसिद्धेन ।

4. LD VB[1] अप्रसिद्धः for अप्रसिद्ध V[2]. किंशब्दोन्तपद° for किंशब्दान्तं पदं ; B[1] LV[2] S[1] S[2] C. मुञ्चयति for उन्नयति.

5. L. अस्मात् for कस्मात् ; B[1] पूर्वैकत्वम् for पर्वैकत्वम्.

6. LS[2] लक्षणेऽभिनवग्रहणात् for लक्षणे भिन्नवद्ग्रहणात्

8. D. after तृतीये adds in brackets :- यदिन्द्रा २३ चित्र । मइहा २३४ना ;

9. D. after अच्छान्त्ये adds : इन्द्रमा ३ च्छसु । ताई २३४ माइ.

11. L. after विधैव adds : नाद्ये.

12. DB[1] S[1] S[2] विशेषो°, L. विशेषा°, V[2] विशेष for विशेष [स्य].

14. C. आद्यम् for नाद्यम् ; C. तथा for यथा

15. V[2]. विचार्य for चित्रा ६ ए.

16. VB[2]. [1] S[1] यद्येवं for इत्येवं

कस्मात् । वक्ष्यतीह **सर्वासु पूर्वम्** (प. वि. सू. १. १. १३.) इति । न तत्र विकल्पः । इह नियमेनैव आद्यमवसानं **प्रस्तावः** । एतत्सूत्रमाभिप्रायिकम् । कुतश्चेच्छब्दानुकरणात् ॥ ७ ॥

इदंते - शन्नो - वित्वद् - असावि - प्रभृतीनि ॥ ८ ॥

5 उदाहरणानि । **इदन्ते** (ग्राम. २. ७. ६५. १.) एकम् । **शन्नो-देवीः** (ग्राम. १. ३. ३३. १.) **वित्वदापो** (ग्राम. २. ७. ६८. १.) **असाविदेवम्** (८. ९. ३१३. १.) इत्येवमादीनि ।

आनोमि - कदा - प्रत्युअ - त्यमू - द्वितीये प्रतिसाम विधा-विकाराः ॥ ९ ॥

10 **आनोमित्रा** (ग्राम. ६. ११. २२०. १.) । **कदावसो** (ग्राम. ६. १२. २२८. १.) । **प्रत्यु अदर्शि** (ग्राम. ८. ८. ३०३. १.) । **त्यमूषु** - (ग्राम. ९. ११. ३३२. २.) द्वितीये । एतेषु सामसु एकैकस्मिन् साम्नि **विधाविकाराः** द्रष्टव्याः । कस्मात्? वैधर्म्यप्रवृत्तेः । उत्तरकालत्वाद्विकाराणां परिसंख्यानमेतत् प्रदर्शनम् । अन्ये [कथयन्ति] प्रति-ग्रहणं प्रतिहारप्रसिध्यर्थम् [इति] ॥ ९ ॥

15 **निधनवती तु स्तोभपर्वोपायिनी ॥ १० ॥**

किं सर्वत्रैवं विधा **प्रस्तावो** भवति । वैधेषु न । **निधनवती तु** विधा स्तोभपर्वोपायिनी **प्रस्तावो** भवति । या त्वस्तोभपर्वोपायिनी सा नेति सर्वा

18 विधा न भवति **प्रस्तावः** । पर्वग्रहणं कृत्स्नस्तौभिकपर्वोपायसिध्यर्थम् ॥ १० ॥

---

1. V[2]. इति for इह.
2. V[2]. before एतत् adds :- तावत् ; D. सूत्रज्ञ for सूत्रम्.
8. V[2]. द्वितीयेषु for द्वितीये
12. L. °विकारान् for °विकाराः
14. B[1]. om. अन्ये
15. B[1] B[2] °पूर्वो for पर्वो
16. B[1]. om. न ; B[1]. निधनवतीषु for निधनवती तु
17. B[1]. °पर्वापायिनी for °पर्वोपायिनी; S[2]. om. प्रस्तावो ... °पायिनी; B[1] DLS[1] च स्तोभ° for त्वस्तोभ°; B[1] °पर्वा° for °पर्वो
18. B[1]. विधना for विधा ; V[2]. वर्गोपाय° for °पर्वोपाय°

जात:परेण - सौमित्वंधर्मविधर्मायावीती - पुना - परीतोऽ - याप - पञ्चनिधनोदुत्यंकश्यपपुच्छऋषभादीनि च ॥ ११ ॥

जातः परेण धर्मणा (ग्रा. २. ९. ९०. १.) । **सौमित्वं धर्मविधर्मणी अयावीती परिस्रव**द्वितीये (ग्रा. १३. ३. ४९५. २.)। **पुनानागाम्** (ग्रा. १४. ५. ५११. १२ - १३.) द्वादशत्रयोदशे । अन्त्यानि च **परीतायाम्** (ग्रा. १४. ५. ५१२. १२ - १५.) **अयापवापवस्वैना** (ग्रा. १६. ७. ५४१. ३.) इति वैकसंघाते । **पञ्चनिधनं होवाऽ ३१ हऽ ३ आऽ २ इ** । हियाऽ २३४५ (आ. गा. ८५.) । **उदुत्यं हाउ३ा** प्रागन्यदनुवर्तते (आ. गा. १९१.) । **कश्यपपुच्छम्** हाउ (३) वाग्घहहहह (आ. गा. २४८.) इति । **ऋषभे ओऽ ३१ म्** । **स्वादोरे** (आ. गा. ४८.) इति । आदिग्रहणात् न केवलं तान्येवेति । अन्यानि चैवंजातीयानि ॥ ११ ॥

निवृत्तानि नकि - तिस्रः - परीत - इन्द्रायसन्तन्यतीषङ्ग - स्वादोः - श्येनादिषु पूर्वावसानप्रस्तावानि ॥ १२ ॥

निवृत्तान्येतस्माल्लक्षणात् । येष्वेतल्लक्षणं संभवति **स्वादोःश्येनादिषु** तानि **पूर्वावसानप्रस्तावानि** । पूर्वम् अवसानमेतेषां प्रस्तावः इति । अथवा पृथगेतत्सूत्रम् । उदाहरणानि । **नकिदेवाः** (ग्रा. ५. ७, १७६. १.) **तस्रोवाच उदीरते** (ग्रा. १२. १. ४७१. १.) प्रथमम् । **परीतोषि** (ग्रा. १४. ५. ५१२. १ - २.) **इन्द्रा हाउ हाहोइ** । **पर्वता** (ग्राम. ९. ११. ३३८. १.) **सन्तनि एषाहाउ** (ग्रा. १७. ११. ५८४. २.) **अतीषङ्ग एपुरोजिती** (आ. गा. ४९.) इत्येवमादयः । **एस्वादोः ओऽ ३ वा** (आ. गा. १२९.) अरण्येगेये **श्येनः ऊभाइ** (आ. गा. १३०.) इति। एवमादिषु संभवोऽस्य लक्षणस्य। [ततः]

1. L. after परी adds :- जात:
3. B[1]. om. धर्मणा.
5. AL[1]S[2] अन्त्यादि for अन्त्यानि
6. B[1] AL[1]S[1]S[2] पवस्वेतिनैक for पवापवस्वैनेति वैक० ; C. चैक for वैक
10. B[1]B[2] om. न
12. A. सन्त्यन्य° for सन्तन्य°,
14. V[2] adds : पूर्वं before निवृत्तानि
16. V[2]. एव तत् for एतत्.
21. इति । एवमादिषु see CN.

पूर्वावसानप्रस्तावानीत्यवाच्यम् । उक्तं **निवृत्तानीति** । तत्र औत्सर्गिकलक्षण-
प्राप्तेः । तत्र केचित्संख्यानार्थं वर्णयन्ति । नक्यादीन्येव पूर्वावसानप्रस्तावानि
इति । अन्येष्वेव लक्षणेषु विकल्पः । आदिग्रहणमेवमादिप्रसिद्ध्यर्थम् । एक-
सूत्र एतदेव । यदा तु द्वे सूत्रे भवतः तदा धर्मविधर्मादिषु पूर्वावसानप्रस्तावे
5 ते भवतः । तेनाप्यभ्युदूहः सिद्धो भवति । उत्तरस्य सूत्रस्यारम्भः आचार्यमत-
प्रतिभागार्थम् । अन्ये तु ब्रुवते अनूच्यमाने पूर्वावसानप्रस्तावता न प्राप्नुयात् ।
कथम्? उक्तं **वैधेषु तु विधैव नाद्यमवमान**मिति । वैधानि चैतानि ।
तस्मादप्राप्तिः ॥ १२ ॥

सर्वासु पूर्वमित्येके कईं - शन्नो - वित्वत्प्रभृतीनि ॥ १३ ॥

10 एके आचार्या मन्यन्ते प्रतिभागार्थं सूत्रभेदे(दः) । एकसूत्रे तु विधैव ।
सर्वासु पर्वोपायिनीषु । अन्यासु सर्वासु एव पूर्वावसानं प्रस्तावो न भवति ।
इदन्ते (ग्रा. २. ७. ६५. १.) **शन्नोदेवीः** (ग्रा. १. ३. ३३. १.) **वित्वद्**
(ग्रा. २. ७. ६८. १.) **असावि** - (ग्रा. ८. ९. ३१३.) प्रभृतिषु स्तोभपर्वो-
पायिनीषु निधनवतीषु पूर्वावसानं प्रस्तावो नैव भवति । यथा सौमित्रादिषु ।
15 कदाप्रभृतिषु च। कथमिति चेत् । सर्वशब्दप्रयोगात । उदाहरणानि । **काईम्**
वियाऽ२३ । **ओवोऽ३** । **आक्ताः** (ग्रा. ११. ९. ४३३. ३.) । अत्र पूर्वाव-
सानं प्रस्तावो भवति। कईं - भवनात् । तथा **शन्नोदेवीः** (ग्रा. १. ३. ३३. १.)।
हा ३ । **यायाइ दिवो हाइ** । **वित्वत्** (ग्रा २. ७. ६८. २.) । अत्र
19 ऋग्मिश्रः । पूर्वग्रहणात् । अवसानं पूर्वमिति ॥ १३ ॥

---

1. DS[1] निरुक्तानि for निवृत्तानि.
3. V[2] C. एवं for एव.
4. C. सूत्रम् for सूत्रे; L[1] S[1] S[2] तथा for तदा.
5. S[1] B[1] LV[2] S[2] C. भवति for भवतः; L[1] V[2] A om. अपि ; L[1] S[2] अभिदुहः, A. अभिद्रुहः for अभ्युदुहः ; D. सूत्रारम्भः for सूत्रस्यारम्भः ; B[1] om. °मत°.
10. L[1] AS[2] सूत्रनभेदे, B[1] V[2] सूत्रभेदे for सूत्रभेदः see EN.
11. V[2] C. om. न.
13. B[1] AV[2]. प्रभृतीषु for प्रभृतिषु.
14. V[2] पर्वावसानं for पूर्वावसानं ;
15. A. कदगप्रभृतिषु for कदाप्रभृतिषु.
17. V[2]. नानावम् for भवनात्.
19. V[2]. om. दिवो ; B[1] ऋन्ति श्रः, A[1] ऋज्मिश्रः, L. ऋङ्मिश्रः D. ऋर्नमिश्रः for ऋग्मिश्रः.

द्विविधे पादे पूर्वोभे वा वृषाप-त्वावत-इन्द्रायेन्दो-प्रधन्वा-सव्-इन्द्रामिन्द्रं-सघायस्ते-ऽचिक्र-तक्षद्-आद्या धर्तायाम् ॥ १४ ॥

वृषायां **द्विविधे पादे** । **पूर्वा** विधा प्रस्तावो भवति । **उभे वा** विधे भवतः । **वृषापावाऽ२३** । **हौहोइ** । **औ३होर३४५** (ग्रा. १२. १. ४६९. ६.) षष्ठमिदं सप्तमं चोदाहरणम् । **त्वावतोऽ ३** । **हौ३ होऽ ३१ इ** (ग्रा. ८. ५. १९३. १.) इति । **इन्द्रायेन्दो** (ग्रा. १३. १. ४७२. ३.) इति तृतीयम् । **प्रधन्वासो**-(ग्रा. १७. १०. ५६७. ३ - ४.) तृतीयचतुर्थे । **इन्द्रामिन्द्रंवायार मू** (ग्रा. ४. २. १३०. १.) प्रथमम् । **सघायस्ते** (ग्रा. ९. २. ३६५. १) इति प्रथमम् । **अचिक्रदद्वृषा** (ग्रा. १४. ४. ४९७. १.) इति । **तक्षद्यदी** । **होइ** (ग्रा. १५. ७. ५३७. १.) [इति च प्रथमम्] । तत्राद्यैव विधा प्रस्तावो नोभे । कुतः ? वैलक्ष्यण्यात् । यस्माच्चैतदेवं तस्माद्योगविभागः । **आद्या धर्तायाम्** इति । कस्मात् ? वैलक्ष्यण्यादेव हेतोः । किं वैलक्षण्यमिति । परिमाणभेदः । एका चतुरक्षरा । अन्या अष्टाक्षरा । इति ॥ १४ ॥

पूर्वं चेदपदान्त्यं सामपर्व सदृशोत्तरमाश्वा यज्ञातृतीये प्रासो उपह्वरे वयम्यादौ (वयामौहो ?) [इन्द्राहोइ] हुवे होइ य एक इद्वारान्तो वा चन्द्रमाद्य उच्चाद्वितीये द्वादशाक्षरो वा स्वादिप्रथम इन्द्रायेन्दवा ते दक्षं तं वः सैतमुत्यं वृषके चातूऔहो ॥ १५ ॥

पूर्वं चेत् पर्व **अपदान्त्यं** स्यात् । **सदृशोत्तरं** च । सदृशं चोत्तरं च सदृशोत्तरम् । तत्र किं भवति ? यदधिकृतम् । **पूर्वोभे** वेत्यधिकृतम् । इह पूर्वमुभे वा पर्वणी प्रस्तावो भवति । **सामपर्वे**ति संघातपर्व । तच्च यद्यत् पादान्त्यं स्यात् सदृशोत्तरं च तत् प्रस्तावो भवति । किमुदाहरणम् ? **आश्वा**

8. B[1]AL प्रधन्वासौ for प्रधन्वासो.
9. L. om. सघायस्ते इति प्रथमम् ; A. सखा for सघा.
11. C. यत्र for तत्र.
13. L. om. कस्मात् ... वैलक्षण्यमिति ।
16. वयामौहो see C. N.
22. LB[1]. पर्वणि for पर्वणी.

औहो२३४ वा (ग्रा. १. २. १७. १) इति संघातपर्वैतत्। **यज्ञातृतीये** (ग्रा. १. ४. ३५. ३) **प्रसो३ हाइ** । **आग्ने३ हाइ** (ग्रा. ३. १२. १०८. १)। पूर्वोभे वा। **उपह्वराइ। गिरा२ इणाम्** (ग्रा. ४. ३. १४३. १)। उत्तरकालत्वात् कर्षणस्य । **वयमिन्द्रवयामौहोवाहाइ । इन्द्रा। त्वाऔहोवाहाइ। यावाः** (ग्रा. ४. २. १३२. ५) **इन्द्रा३ होइ हवे ३ होइ** (ग्रा. १०. ४. ३८२) **या२३४ए । का २३४ ईत । वीदाया २३४ ताइ** (ग्रा. १०. ४. ३८९. २) **वारान्तो वा। चन्द्रमाद्ये [चन्द्रमा आउवा।] प्सुवान्तरा। उवासुपर्णोधाउवा** (ग्रा. ११. ७. ४१७. १)। **उच्चातेजा -** (ग्रा. १२. १. ४६७. २) **द्वितीये** पर्व । **द्वादशाक्षरो वा स्वादाइष्ठाया** (ग्रा. १२. १. ४६८. १)। पूर्वोभे वा। **इन्द्रायेन्दो** (ग्रा. १३. १. ४७२. ३) इति तृतीये सामपर्व । उभे वा सामपर्वणी । **आतेदक्षम्** (ग्रा. १४. ४. ४९८. २) इति संघातपर्व । **तं वः सखायः** (ग्रा. १७. २०. ५६९. १) इति प्रथमे। **एतमुत्यम्** (ग्रा. १७. ११. ५८१. ४।) इति चतुर्थे। **एतमुत्यम्। ओहाइ। मदच्युतम्। ओहाइ।** एते संघातपर्वणी। **वृषके च एस्वादो** (आ. गा. ३. ४. १३१) अत्र निपातनम्। कुतः? असदृशोत्तरत्वात्। न ह्यत्र रूपं भिद्यते। भेदेनेदमिदं लक्षणोपेतं वा भवतु । किं नोच्यते? **आतू औहो** (ग्रा. ५. ७. १८१. १)। इहापि तदेव व्याख्यानम्। **पूर्वं चेदपादान्त्यम्** इति। पूर्वस्यैव पादान्ततानियमः । उत्तरस्य तु यदि पादान्त्यं यद्यपादान्त्यं सदृशोत्तरमिति समाने पादे यदेव सादृश्यं स्यात्। तत एतदेवम् । यदि पादान्तरे सदृशमपि स्यात् ततो नैवम्। कुतः? द्विविधाधिकारात्। तेनेहापि समाने पादे। यदि सदृशमुत्तरं स्यात् तत एतदेवम्।

1. D. तत् for एतत्.
4. A. °कार्यत्वात् for कालत्वात्; $V^2B^1AS^1S^2$. om. वयामौहो ... यावाः; $S^1S^2V^2B^1LA$. om. इन्द्रा ... चन्द्रमा आउवा. (L. 8)
8. V^2. ष्णुवांतरो३वा सुपर्णोधा ३ जवा ३, for प्सुवान्तरा...धा उवा; पर्णोधा for पर्णो या.
10. V^2. स्वादायिष्ठाया for स्वादाइष्ठया.
14. A. °पर्वणि। वृषके, L^1. पर्वणि वृषके for °पर्वणी। वृषके.
15. L. A $B^1S^1S^2$. सदृशो° for असदृशो.
19. L. after पादान्त्यं adds: + इति पूर्वस्यैव + ; S^2. अपादान्त्या सदृशो° for अपादान्त्यं सदृशो°.
20. V^2. after यदि adds: तु.
21. V^2. तेनेहापि for तेनेहास्य.

नान्यथा । किमुदाहरणम्? असमाने सदृशोत्तरायाम् अभिपर्वते । **अभीनोवाजसातमम्** । (ग्रा. १६. ८. ५४९. ५) इति उदाहरणग्रहणम् । उदाहरणानि सर्वाण्येव केचित् परिसंख्यानार्थानि मन्यन्ते । सोऽन्यायः । प्रदर्शनार्थत्वादेतेषाम् । कथम्? आदिशब्दप्रयोगात् । उदाहरणक्रमभेदप्रयोजनानि चान्यानि ॥ १५ ॥ 5

इति पञ्चविधसूत्रे सव्याख्याने प्रथमप्रपाठके

प्रथमा खण्डिका ॥ १ ॥ 7

---

2. B[1] V[1] A. उदाहरणग्रहणानि, L. उदाहरणानि for उदाहरणग्रहणम् । उदाहरणानि.

3. D. सोऽन्याय्य: for सोऽन्याय:

4. D. after भेद° in brackets adds :–उदाहरणानामभेद

6. the Ms. V[2]. concludes with this Khandika ; it ends :— इति शुभमस्तु.

7. B[1] L A. इति प्रथमा खण्डिका for colophon.

द्वितीया खण्डिका

सकृदावृत्तौ पदविभाग्यमयंपू-प्रोअया-कश्यपद्वितीयेऽ-भित्वा ॥ १ ॥

यत्र सकृदावर्तते विधा तत् **पदविभाग्यम्** । सामपादा इह
5 कर्तृ प्रति विभाज्यते(न्ते?) इति पादविभागविधा । कस्मात्?
पाञ्चविध्योपपत्तेः । उदाहरणानि । **अयं पूषा** प्रथमम् **अयंपूषौहो**
(ग्रा. १६. ८. ५४६. १) । अत्र उद्गीथाद्या अपि भक्तयः पादश एव
भवन्ति । कुतः? **पादविभाग्य**मित्याह । अन्यथा पद इत्यवक्ष्यत । प्रस्तावविधौ
सन्ति । **प्रो अयासी [त्]** चतुर्थम् । **प्रो अयासाइत्** (ग्रा. १६. ९. ५५७.
10 ४) । **कश्यप**द्वितीये हाउ३ । ऊऽ२ कश्यपस्य सुवाऽ२३र्विदाः
(आ. गा. ४. २. १८६.) **अभित्वा** । हावौ होहाउ । अभित्वावार्षाऽ३
भासुताइ । (आ. गा. १. २. १८) ॥

अनुदूह्या पादगीतिरन्यत्र । त्रातारंप्रभृतीनि । सखेन्दु-रेषस्य ॥ २ ॥

15 अन्यत्रैव तेषां लक्षणानाम् । केषामिति । **अवसानं पूर्वं प्रस्तावेति** ।
वैधेषु विधैवेति । **सकृदावृत्तौ पदविभाग्यमिति** च । एभ्योऽन्यत्र **अनु-
दूह्या पादगीतिः** प्रस्तावो भवति । किमुदाहरणम्? **त्रातारमिन्द्रमवितार-
मीऽ२३ म् इन्द्राम्** । (ग्रा. ९. ११. ३३३. १) एवंप्रभृतीनि । किमे-
तान्येव । **सखेन्दुरेषस्ये**ति वा । सखा ३ या आ २ । **निषीदता**
20 (ग्रा. १७. १०. ५६८. १) । **इन्दु ३ वाजी२** । **पवतेगोनियोघाः**
(ग्रा. १५. ७. ५४०. १) । **एषस्य धारया सुताः** (ग्रा. १७. ११. ५८४.
४) । एवमादिष्व**नुदूह्य [ा] पादगीतिः** । उदूहमर्हतीत्युदूह्या । [न उदूह्या]
अनुदूह्या । **इन्दुर्वाजी**ति निपातनम् । कथम्? प्राप्यत एवात्र प्रस्तावलक्षणम् ।
24 तस्मान्निपातनम् । यतश्चैवं तस्मादन्यत्रैतल्लक्षणेन पादगीतिः प्रस्तावो भवति ।

---

2. B[1]. अयासीत् for अया.
5. R. °भाग्याद् for °भाग
13. B[2]. om. अनुदूह्या ... सखेन्दुरेषस्य (L. 19)
15. D: अत्र for अन्यत्र
23. L[1]. om. कथम् ... निपातनम्.

किं तर्हि ? औत्सर्गिकमेव लक्षणं भवति । यथा **प्रका**ऽयतृतीये । कस्मात्
त्रातारं प्रभृतीनि इति पृथग्व्याख्यातम् । उच्यते । अभिन्नजातीयत्वात् ।
त्रातारंप्रभृतीनां साम्नाम् । तानि वैधजातीयानि । अवैधानि **सखेन्दु-**
रादीनि । ततः पृथग्ग्रहणमिति । अनुदूह्याः पाद (°दा ?) इति वक्तव्ये
यत् पादगीतिरिति वक्ति [तत्] सस्तोभा साभ्यासा च पादगीतिर्यथा स्यादिति । 5
अन्यथा पादमात्रमेव स्यात् । अतः पादगीतिग्रहणम् ॥ २ ॥

एष ब्रह्मौ पर्व विभाग्यम् । इन्द्रोवि द्व्यक्षरः ॥ ३ ॥

एष ब्रह्मौहो । **याऋत्वियाः** (ग्रा. ११. १०. ४६८. ५.) । एतत्
पर्व विभाग्यम् । विभाग्यग्रहणात् अन्या अपि भक्तयः । पर्व एव जानीयात् ।
इन्द्रो विश्वस्य (१२. ११. ४५६. १) इत्यत्र द्व्यक्षरो वा विभागः । **अथवा** 10
द्व्यक्षरः **प्रस्तावः** । एवं चैतदवाच्यम् । प्राप्तत्वात् । अवसानं पूर्वं प्रस्ताव
इत्युच्यते । उत्तरकालत्वात् कर्षणस्याप्राप्तिः ॥ ३ ॥

त्र्यक्षर उत्तरे ॥ ४ ॥

उत्तरे साम्नि त्र्यक्षरः **प्रस्तावो** भवति । **इन्द्राऽ २ हो३१ इ** ।
एतावान् ॥ ४ ॥ 15

उपोषुद्वितीय एकाक्षरोऽष्टाक्षरो वा ॥ ५ ॥

उपोषु जातमप्तुरम् (ग्रा. १३. ३. ४८७. २) इति **एकाक्षरः**
प्रस्तावो भवति । **अष्टाक्षरो** वा । उ इत्येकाक्षरः पर्व **वा** । पद्य इति
नोक्तम् । मा भूत् स्तोभः **प्रस्तावाङ्ग**मिति । तत्र चायं स्तोभः । वृत एव ।
निधनत्वात् । वृते किन्तु कुशाविधाने विशेषः ॥ ४ ॥ 20

---

1. ALS[2]. तस्मात् for कस्मात् ;
2. B[1] LA S[2]. om. इति ; AL. अभिन्ना for अभिन्न.
3. L A. वैधा for वैध
6. B[1]. मात्रपादम् for पादमात्रम्.
7. B[1]. विभाग्यः, A वा भाग्यम् for विभाग्यम्.
9. A. भाग्यम् for विभाग्यम् ; B[1] LA. अन्यापि for अन्या अपि ; D. om. एव.
12. S[2] AL. कर्षणस्य प्राप्तिः for कर्षणस्याप्राप्तिः
18. S[2]. पद्यत for पद्य
19. B[1] ALS[1] S[2]. प्रस्तावाङ्ग इति for प्रस्तावाङ्गमिति; A व्रतः for वृतः
20. A व्रते for वृते.

अर्षेति पर्व पादो वा ॥ ६ ॥

अर्षा । इहा (ग्रा. १४. ४. ५०३. १) अत्र **पर्व** भवति । **पादो वा । पादो वेति** पादान्ते कुशाविधानम् । **इहकारं तु निधनत्वात् सर्व एवो-पेयुः** इति ॥ ६ ॥

5 अपघ्नन् पेति स्वारान्तः ॥ ७ ॥

होईऽ२३४ या । इयाहाइ । अपघ्नाऽ२३न्पा २३४५ (ग्रा. १४. ४. ५१०. १) एवमन्तो भवति । यस्मादिह स्वारान्तः तस्मादन्यत्रापि स्वारान्त एव । यथा **आनो अग्ने वयो वृधम्** (ग्रा. २. ४. ४३.१) इति । **अपत्यं वृजिनम्** (ग्रा. ३. ११. १०१. १) । **प्रो अयासीत्** (ग्रा. १६. ९.
10 ५५७. २) इति ॥ ७ ॥

इन्द्रम-चतुर्थेऽष्टादशाक्षरः ॥ ८ ॥

इन्द्रमच्छ (ग्रा. १७. १०. ५६६. ४) इति **चतुर्थे** अष्टादशाक्षरो भवति ॥ ८ ॥

रैवतऋषभे षट्त्रिंशत् ॥ ९ ॥

15 **रैवतऋषभे** सुरूपे (आ. गा. १. ४. ४६) षट्त्रिंशाक्षरः **प्रस्तावो** भवति । **जुहूमासाइ** इत्येवमन्तः ॥ ९ ॥

वैराजे तृतीयान्तः ॥ १० ॥

होइया होइया [होइया ३४३] पिब (आ. गा. २. ७. ८६) इत्येवमन्तः ॥ १० ॥

20 संकृतौ पर्व पादो वा ॥ ११ ॥

एस्वादोः (आ. गा. ३. ४. १२८) अत्र **पर्व** भवति । **पादो वा ।**
22 उद्गीथाङ्गत्वात् स्तोभो भवति ॥ ११ ॥

---

5. A °घ्नन्नेति, L S[1] S[2] °घ्नन्वेति for °घ्नन्पेति.

7, 8. AB[1] LD. स्वरान्तः for स्वारान्तः

14. AB[1] B[2] LS[2] °त्रिशम् for °त्रिंशत्.

15. D. सुरूपकृत्नुमूतये । सुदुघामिव गोदुहे । for सुरूपे ... भवति । ; S[1] S[2]. सुरूप for सुरूपे.

20. A कृतौ for संकृतौ.

वाचोद्वितीये चत्वार्यष्टौ वा ॥ १२ ॥

वाचोव्रतद्वितीये साम्नि चत्वारि भवन्ति । **हुवाइ वाचाम्** (आ. गा. ४. १. १६८) इति अष्टाक्षरो वा । **वाचं हुवाइ** इत्येवमन्तः ॥ १२ ॥

राथन्तरस्त्रिरुक्तं चेलान्दाद्ये ॥ १३ ॥

हाउ (३) **ऊऽ२** (त्रिः) (आ. गा. ५. ५. २०७) एवमन्तः **इला-** 5
न्दाद्ये साम्नि भवति । **त्रिरुक्तं चे**ति व्यपदेशात् राथन्तरस्य त्रिरुक्तत्वं दर्शयति । एवं चेत् त्रिरुक्तानीत्युक्ते (त्रिरुक्तमित्युक्ते ?) **राथन्तरो** भवति । **ऊ ऽ ४** । चतुः ॥ १३ ॥

कश्यपग्रीवाहृदयेडानां संक्षारेषु ॥ १४ ॥

राथन्तरस्त्रिरुक्तं च भवति । **कश्यपग्रीवायां हाउ** (त्रिः) **अहो** 10
अहो । अहो (आ. गा. ५. ८. २४०) **प्रजापतेर्हृदये हाउ** (त्रिः) **इमा** (त्रिः) (आ. गा. ५. ८. २४३) **इडानां संक्षारे हाउ** (त्रिः) **इडा** (त्रिः) (आ. गा. ५. ८. २४४) ॥ १४ ॥

देवव्रतेषु नमोऽन्तः सर्वत्र ॥ १५ ॥

देवव्रतेषु सर्वेष्वेव नमःशब्दान्तः । **सर्वत्रे**ति **नमोऽन्त**विशेषणार्थम् । 15
पूर्वो यो नमःशब्दस्तदन्तः प्रस्तावो भवति । **ना २ माः** (आ. गा. ५. ५. १२ - १४) ॥ १५ ॥

निह्नवे त्रिरुक्तम् ॥ १६ ॥

निह्नवे इती २ इति (त्रिः) (आ. गा. ५. ८. २४९) ॥ १६ ॥ 19

---

1. L AS². वाचो व्रते द्वे for वाचो द्वितीये.
2. B¹. व्रते for व्रत°
4. B¹ B². राथन्तरे for राथन्तर°
6. A. राथन्तरस्तृतीयान्तत्वं for राथन्तरस्य त्रिरुक्तत्वं
16. V¹. मनः for नमः.
19. S¹ S². इति त्वोतावान् for इतीऽ२ इति (त्रिः) ।

परे चाष्टौ ॥ १७ ॥

परे निह्नवे अष्टा[व]क्षराणि प्रस्तावो भवति । **स्वयंस्कुन्वाइ । स्वयं-स्कुन्वाइऽ२ इ** (आ. गा. ५. ८. २५०) एवमन्तः । **न** चाभ्यासः । कुतः । पाञ्चविध्योपपत्तेः ॥ १७ ॥

5 ## दिवाकीर्त्ये आदावुपायान्तः ॥ १८ ॥

दिवाकीर्त्ये आद्येऽनुगाने हाउ (३) । **आयुः** (त्रिः) । **ज्योति-र्ज्योतिर्ज्योताऽ ३४ औहोवा** (आ. गा. ६. १. २५९) एवमन्तः ॥ १८ ॥

आत्मनि विधान्तः ॥ १९ ॥

औहौहोवा होइ (द्विः) । **सोम्यंमधु** (आ. गा. ६. १. २६५) ।
10 एवमन्तः । विक्रुष्टोऽन्तग्रहणात् । अन्यथा ह्येवमेवावक्ष्यत् **आत्मनि विधेति** । **अथवा संक्रुष्ट एव** । कुतः ? यथाभूताम्नानात् । ऊहकारेण विकर्षः कृत इति चेत् । **न** । **स्तोभोद्धारका ऊहकाराः** । तथा न हि शक्यते स्तोभमुद्धरद्भिः संकर्षः कर्तुमिति । तस्माद् विकर्षः [इति] आमनन्ति । आननं भित्त्वाय-मागतः ॥ १९ ॥

15 ## समैरयेष्वष्टाक्षरः ॥ २० ॥

समैरयेषु सन्त्वाभूतान्यैरयन् । **होइ** (आ. गा. ६. १. २६९)
17 एवमन्तः । बहुवचनं शक्करीवत् ॥ २० ॥

---

3. LA. चाभ्यासं for चाभ्यासः

6. B[1]. अनुवाके for अनुगाने ; V[1]. आयुः ३ ज्योतिः ३ ज्योता ३ अहोवा for आयुः ... औहोवा.

9. V[1]. मधुरावर्मतः for मधु एवमन्तः

10. D A. विक्रुष्टोभ°, B[1] विक्रुष्टान्त ° for विक्रुष्टोऽन्त;
D A. वक्ष्यत्, L. वक्षत्, V[1]. अववत्स्यत् for अवक्ष्यत्

11. V[1] AL. अथा° for यथा ; B[1]. विक्रुष्टः for विकर्षः

13. B[1]. अस्मात् for तस्मात् ; V[1]. आमनति । मत्वयागतः, B[1]. आम-नन्ति मध्वयमागतः, for आमनन्ति । आननं भित्वायमागतः ; AL. भिनत्वा for भित्वा.

आदित्यात्मनि चित्रमन्तः ॥ २१ ॥

आदित्यात्मा उवीऽ२ उवि (आ. गा. ६. १. २७०)। अत्र चित्र-संघातो भवति वा। चित्रं देवानामुदगादनीकमेवमन्तः। चित्रान्त इति पाठे एवम्। यदा तु चित्रमिति पाठः तदा चायित्रम्। एतावान् भवति ॥ २१ ॥

चक्षुष्येकाक्षरो द्वे चेद् ॥ २२ ॥ 5

चक्षुः। वाक्। मनः (आ. गा. ६. ३. २८६) इति। अत्रैकाक्षरो भवति। वागिति। किमविशेषेण? न। यद्येते द्वे सामनी भवतः ॥ २२ ॥

वचनम् ॥ २३ ॥

यदा द्वे एकं साम भवति तदा वचनं विधेत्यर्थः। अन्तश्चरति रोचना (आ. गा. ६. ३. २८७) इत्येवमन्तः। तत्र वाङ्मनः प्राण 10 इति नायमनुसंह्रियते। कुतः? अदर्शनात् सामान्ते। अयमेव हि केवलं सामान्ते दृश्यते – अन्तर्देवेष्विति ॥ २३ ॥

उन्नये त्रिरुक्तम् ॥ २४ ॥

उन्नयामि। होइ (आ. गा. ६. ३. २९०) एवं त्रिः ॥ २४ ॥

महानाम्न्यो द्विप्रस्तावाः ॥ २५ ॥ 15

महानाम्नीषु प्रस्तावद्वयं भवति ॥ २५ ॥

द्विपदायां शाक्करे च ॥ २६ ॥

द्विपदायाम् ए। विदामघवन्विदाः (आ. गा. परिशिष्ट. १) शाक्करे। ए। शिक्षाशचीनाम्पताइ ॥ २६ ॥ 19

---

4. V[1]. उपावित्वमिति for यदा तु चित्रमिति ; B[1]. om. तु.

6. B[1] L. तत्र for अत्र

7. D. om. न

10. LAS[1] S[2]. om. तत्र

11. V[1]. संह्वयते for संह्रियते

14. LAB[1] V[1]. om. एवं त्रिः

अध्यास्यायां जारा ॥ २७ ॥

अध्यास्यायां जारास्वरो भवति । **आया** इत्ययं जारास्वर एव भवति ॥ २७ ॥

पुरीषपदेषु च । पुरीषपदेषु च ॥ २८ ॥

5 पुरीषपदानि हि **आइवा** (आ. गा. परिशिष्ट ४.) एवमादीनि पञ्च । द्विप्रस्तावाः शक्वर्य इति प्रतिज्ञाप्राप्तप्रस्तावत्रयमुद्दिष्टम् उच्यते । द्विप्रकाराः प्रस्तावाः । कथम्? द्विपदायां शाक्करे चैकः प्रकारः । अध्यास्यायां द्वितीयः प्रकारः । पूर्वयोः संघातः । **अध्यास्यायां** जारेति कृत्वा अतो द्विप्रस्तावा इत्युक्तम् ॥ २८ ॥

10 इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये प्रथमप्रपाठके

11 द्वितीया खण्डिका ॥

---

5. S[2]. after आदीनि adds : हि

6. V[1]. शक्वरी for शक्वर्यः ; B[1] V[1]. om. ° प्राप्त °

7. S[2]. om. कथम्. ; B[1] चैक for चैकः; ALB[1]. द्वितीय for द्वितीयः

8. V[1]. after प्रस्तावा adds : न.

तृतीया खण्डिका

उत्तमपादादौ पर्व प्रतिहारः स न्याय्यः ॥ १ ॥

उत्तमस्य पादस्यादौ यत् **पर्व** स्यात् स **प्रतिहारो** वेदितव्यः । स च **न्याय्य**संज्ञो भवति । प्रयोजनं संव्यवहारः उद्गीथादिक्रमः । कस्मात्? महत्त्वात् । उद्गीथादिक्रमः अपरिमितो ह्युद्गीथो भवति । कथम्? **उत्तरं** 5
वा एतत्साम्नो यदुद्गीथ ( ) इति परिमितस्य च प्रतिहारस्य लक्षणे उक्ते परिशेषसिद्ध उद्गीथो भवति । वक्ष्यति च । **उद्गीथेभ्य** इति । यस्मान्नोर्ध्वं प्रतिहार इति च । मानोह्णणीथा इति च । द्विपदासु च । कथमिति तत्रापि द्वितीयपादादौ यत् पर्व [सः] प्रतिहारः स्यात् । कुतः? प्रतिहार-
स्थानत्वात् । तस्य यथैव अन्येषु सामसु उत्तमपादादौ पर्व प्रतिहारो भवति 10
एवमिहापि । स्थानसामान्यात् । उत्तमपादादाविति चोक्ते शक्य [ोऽ] यमर्थः प्रतिपत्तुम् । सत्यपि संबन्धे तेष्वृक्स्वरेष्वर्का इतिवत् । शाक्करवर्णा-दिषूत्तमपादादाविति । **सिषासन्तो वनामहोइ** इति । अयमेव प्रतिस्तोत्रीयं भवति । कुतः? **उत्तमपादाद**ावित्याह । ऋगुत्तममिति चेत् । न । सामाधि-
कारात् । सामसु पाञ्चविध्यम् उच्यते । कस्मात् सामोत्तमो गृह्यते? पर्व- 15

---

2. L A. संन्यायः for स न्याय्यः

4. V[1]. प्रयोजन for प्रयोजनं ; V[1]. उद्गीथाति for उद्गीथादि

5. LA. महत्वा for महत्वात् ; S[2]. उत्तरे for उत्तरं

7. S[1] B[1] S[2]. सिद्धिः, LV[1] A. सिद्धि for सिद्धः

8. D. गृह्णीयाः V[1]. °द्गाणीथाः for ह्णणीथाः

9. B[1]. तत् for यत् ; B[1]. om. स्यात् ... प्रतिहारो (L. 10.)

11. V[1]. चोक्तशक्य यत्पर्वः, LAD S[1] S[2]. चोक्ते शक्यमित्यर्थः for चोक्ते शक्योऽयमर्थः see CN.

12. B[1]. अस्वरेषु for ऋक्स्वरेषु ; V[1]. शब्देलपतेष्वस्वरिषु for तेष्वृक्-स्वरेषु ; D. after °स्वरेषु adds in brackets तेष्वस्वरेषु.

13. L. वनामहो, V[1]. वनावहोई for वनामहोइ ; B[1] V[1]. om. इति ; D. after वनामह इति adds in brackets : (सिषासन्तो वनामहोइ इति) ; DB[1] L A S[1] S[2]. °स्तोत्रं for °स्तोत्रीयं.

14. D. समाना° for सामा°

15. B[1] LAV S[1] S[2]. साम्नो° for सामो° ; D. साम्नोत्तमो गृह्यते (सामोत्तमो).

ग्रहणात् भिन्नस्यापि प्रकरणान्तरे एक एव द्रष्टव्यः । एकवदेव प्रतीतिं दर्शयति । **यथा यन्ता उवा** । समी (मे?) द्वे पर्वणी । द्वे चापि तु प्रतिहारो भवति । अन्यानि चैवंजातीयानि । यथा **गव्योषु** - (ग्रा. ५. ८. १८६. १) प्रथमे **या-शब्दः** उद्गीथाङ्ग एव भवति । प्रतिहारग्रहणम् उद्गीथान्त [त] या । संन्याय्यग्रहणं
5 संव्यवहारार्थम् । अथवा । यत्र विशेषचोदना यथा प्रतिहारसदृशं चेति तत्र अनेकेष्वपि प्रतिहारेषु सत्सु अनेनैव यः सदृशः स्यात् स गृह्यते । नान्यसदृश इति । अतः संन्याय्य इति उक्तम् ॥ १ ॥

बृहद्रथन्तरयोश्च निदर्शनात् । नाइहोतासा - तपारमादीनि ॥ २ ॥

10 इतश्च उत्तमपादादावेव । कुतः? बृहद्रथन्तरयोश्च ब्राह्मणमत्यर्थमुत्तमपादादौ पर्वणः प्रतिहारतां दर्शयति । कथम्? **पञ्चाक्षरेण रथन्तरस्य प्रतिहरति । चतुरक्षरेण बृहतः प्रतिहरति** (ला. श्रौ. सू. VII. 1. 12) **इति । बृहद्रथन्तरयोश्चे**ति हेतुवचनं किमर्थमिति । हेतुवचनं तूत्तमपादादौ पर्वनियमार्थम् । तेन किम्? **त्रैधमन्तर्णिधने गोषातार्विक्रोशं न्याय्यस्य**
15 (प. वि. सू. १. ४. ७) इत्युक्ते पर्वैव प्रतिहारो भवति । अन्यथा तत्र गाने सामविभागस्योक्तान्यन्यानि **नाइ होतासा** (ग्रा. १. १. १. १) **तपा**
17 (ग्रा. १. ३. २४. १) **अरम्** (ग्रा. १. ३. २५. १) **आदीनि** ॥ २ ॥

---

1. V^1. भिन्नस्थानि, B^1. अभिन्नस्याभि, L S^1 S^2. भिन्नस्याभि for भिन्नस्यापि.

2. LB^1A. om. यथा ; DB^1. समिद्धे पर्वणी द्वे, V^1. समी द्वे पर्वणाद्वेधे, A. समी द्वे पर्वणी; द्वे L. समीद्धे समीद्धे । पर्वणी द्वे for समे द्वे पर्वणी । द्वे

3. AV^1B^1. गव्येषु, DS^1S^2. गव्यूषु for गव्योषु.

4. S^1. उद्गीथान्त्यया for उद्गीथान्ततया

5. B^1LAS^2. सव्यवहारार्थम् for संव्यवहारार्थम् ; AL. चोदन्वा for चोदना.

6. $S^1S^2ALV^1B^1$. च for सः

7. LA. संज्ञाय्य, D. संन्याय for संन्याय्यः.

10. A. उक्तं for उत्तम°.

12. DLB^1 A. after प्रतिहरति om. इति.

13. V^1. om. तु.

16. LB^1V^1A. विभागः स्यात् । तन्मन्यानि for विभागस्योक्तान्यन्यानि

तदादि चेदनेकं प्रागुपायात् पर्वणां विकल्पोऽवान्ता-
नाम् ॥ ३ ॥

उत्तमपादादि **यद्यनेकं** पर्व स्यात् **प्रागुपायात्** तथा सति तदानीं **पर्वणां विकल्पः** । तेषामन्यतमः प्रतिहारः स्यात् इति । किमविशेषेण ? न । यद्येषां मध्ये पर्व वान्तं [तर्हि तत्] पर्व न स्यात् । अथवा यदि वाशब्दान्तं किंचित् पर्व स्यात् ततो न विकल्पः । यथा **आच्छा २ नाप्त्वे २३ । सहो २३४ वा** (ग्रा. १. ३. २१. १) । अत्र न विकल्पः । पूर्वमेव भवति ॥ ३ ॥ 5

क्व विकल्प इति —

अग्नाइ रा२था२म् (ग्रा. १. १. ५. १.) कया २३ शचाइ (ग्रा. ५. ६. १६९. ३) द्वाइषस्ताराऽ२ (ग्रा. ११. ९. ४२८. १) न्याय्यस्य ॥ ४ ॥ 10

एष विकल्पः । **प्रेष्ठं वः** (ग्रा. १. १. ५. १) प्रथमे । वामदेव्ये **कया** (ग्रा. ५. ६. १६९. ३) इति [तृतीये] । **पर्यूषु** (ग्रा. ११. ९. ४२८. १) प्रथमे । एवं **न्याय्यस्य** सामगणस्यैतल्लक्षणम् ॥ ४ ॥ 15

अवान्तानामिति कस्मात् । सहो वा मयो वा ॥ ५ ॥

वान्तानां कस्मात् प्रतिषेध इति कृत्वा वान्तानामेषां विकल्पे प्राप्ते प्रतिषेध उच्यते । **सहो वा** (ग्रा. १. ३. २१. १) **अग्निं वः** (सा. २१) प्रथमे । **मयोवा** (ग्रा. १. १. ८. १) **आ ते वत्सः** (सा. ८) प्रथमे । 19

---

5. D. पर्वोपान्तं, S[1] S[2] B[1] L. पर्वोवान्तं for पर्व वान्तं. ; B[1]. वीशब्दान्तं for वाशब्दान्तं.

6. B[1] S[1]. om. न.

9. A. कः for क्व.

14. AB[1] LV[1] S[1] S[2]. om. कया इति. ; D. after पर्यूषु प्रथमे adds :— प्रधन्वावाना ३ सा - इत्यस्मिन् साम्नि.

17. AB[1] V[1] S[1] S[2]. येषाम् for एषाम्.

यद्यार्चिको वा-शब्दोऽत्र स्यात्ततो विकल्प एव । कुतः? उपचारात् । स्तौभिकेन वा-शब्देन वान्तानीत्युच्यते । कथम्? इष्टारातिब्रूत इत्येवमारभ्य यन्तानतो श्रुष्टास्तासु होमयो इति स्तौभिकेषूपचारः । तस्मादेवमुदाहरणमुक्तं च **सहो वा मयो वेति** ॥ ५ ॥

5 यद्येवम् —

पूर्वं चेदवृद्धान्त्यं सह तेन वारातेर्ध्वमुपवापृणध्वं प्रवायाँ होतामज्योतीँषि प्रभृतीनि ॥ ६ ॥

पूर्वं यदि न्यायादवृद्धान्त्यं पर्व स्यात् । ततः किम्? **सहो** वा **तेन** न्याय्यो भवति । वेति विकल्पः । किमुदाहरणम्? **आरातेः** (ग्रा. १. १.
10 ६. १) । **त्वन्नो अग्ने महोभिः** (सा. ६) इति प्रथमे । **ध्वमुपवापृणध्वम्** (ग्रा. २. ६. ५५. १) **देवो वो** (सा. ५५) इत्यत्र । **प्रवायाम्** (ग्रा. ३. ८. ७३. १) । **अबोधिया** (सा. ७३) इत्यत्र । **होतामन्द्रो** (ग्रा. २. ४. ४४. १) **यो विश्वाद्ये** (सा. ४४) । **ज्योतींषि** (ग्रा. ३. ११. ९८. १) । **प्रहोत्रे पूर्व्यम्** (सा. ९८) इति **प्रथमे** । एवंप्रभृतीनि चान्यानि ॥ ६ ॥

15 **त्रिष्टुब्जगत्योश्चोपान्त्यं पदं वा ॥ ७ ॥**

त्रिष्टुब्जगतीषु उपान्त्यं **पदं** प्रतिहारो भवति । भू (चे?) दित्यतो हेतु-वचनात् । **नाइहोतासा**-रथन्तरादीनि उदाहरणानि । पर्के **नाइहोतासात्साइवा २३४औहोवा** (ग्रा. १. १. १. १) इति । पूर्वमेतत् पर्व तेपि (तपा?) इति । **अग्ने रक्षाण** (ग्रा. १. ३. २४. १) इत्यत्र **तपाइष्ठा५२३ इशा** । **अग्नेयुङ्क्ष्व**
20 (ग्रा. १. ३. २५. १) इत्यत्र **अरंवा५ २३ हा** । एवमादीन्यपि च प्रथम-

---

1. D. उत्तरः for अत्र.
2. D. (वाशब्देन्यवाशब्देन) for वाशब्देन ; D. ब्रइत for ब्रूत.
3. L. यन्तोनन्तो for यन्तानतो; AB[1] LV[1] S[1] S[2]. वृत्तश्च for °मुक्तं च.
8. V[1]. न्याय्यात् for न्यायात्.
11. V[1]. om. प्रवायाम् अबोधिया इत्यत्र.
17. B[1] V[1]. होतासात for होतासा ; A. पक्षे for पर्के
18. V[1]. एव तत् for एतत्

पङ्क्तौ। अथवा यथोक्तम् **उत्तमपादादौ पर्व** (प. वि. सू. १. ३. १) इति वा। **तदादि चेदनेकम्** (प. वि. सू. १. ३. ३) इति विकल्पो वा। **पूर्वं चेदवृद्धान्त्यं सह तेन वा** (प. वि. सू १. ३. ६) इति। एवमेते विकल्पा भवन्ति। अथवा **उपान्त्यं पदम्** इति वा। चशब्दः पूर्वकल्पनानु- कर्षणार्थः। वाशब्दो विकल्पार्थः। अथवा **स न्याय्य** इत्यस्यानुकर्षणार्थः। 5
ततः किम्? **त्रिष्टुब्जगत्योश्चोपान्त्यं पदं** न्याय्यं भवति। न्याय्यत्वे च प्रतिहारत्वे सदृशे चेत्युक्ते उपान्त्यपदसदृशो भवति। न्याय्यसदृशो भवति। एवं चेद् ग्रामेगेये श्येने उभयथा द्विप्रतिहारसिद्धिः। **महान्तं त्वा मही- नाम्**। एकोऽयं द्विप्रतिहारकल्पः। अथवा **सम्रौ हो** एकोऽयम्। **भद्रौ हो** अयमपरः प्रतिहारपक्षः। एवं द्वौ द्विप्रतिहारकल्पौ सिद्धौ भवतः॥ ७॥ 10

दिवेदि - मातेराश्वमासूर्यादीनि ॥ ८॥

दिवेदिवईयो जागृवा २३ द्भीः (ग्रा. ३. ८. ७९. १) **मातेरसस्य मत्सतद्वया १ यी ३ नो** (ग्रा. १६. ९. ५६१. २) **अश्वन्नत्वा वाजि- नम्माजयाऽ २३० ताः**। (ग्रा. १५. ६. ५२३. ५)। **आसूर्यस्य बृहतो**। **बृहन्नाधी २३** (ग्रा. १६. ९. ५५४. ६) एवमादीनि॥ ८॥ 15

द्वे चेत्सदृशान्ते ॥ ९॥

यदि **द्वे सदृशान्ते** उभे अपि प्रतिहारौ भवतः। उत्तमपादादौ पर्वेति प्राप्ते पूर्वसमुच्चयमात्रमिदम्॥ ९॥

हीष्यौ तृम्पे माध्वा वाग्नेसानीऽहो यावा इन्द्रे च॥१०॥

उदाहरणानि **हीष्यौ** यत्रानन्तरे स्याताम्। यथा त्वामग्ने **पुष्करादधि** 20
(ग्रा. १. १. ९. १) इत्यत्र **मूऽ२३४ द्ध्नो**। **वाऽ२३४ इश्वा**। अथ 21

1. ALB[1] V[1]. यथोक्त for यथोक्तम्.
2. AL तत्रादि for तदादि.
4. S[1] S[2] V[1] L B[1] D. वि चशब्दः for वा। चशब्दः; B[1] LV[1]. °कल्पानु° for °कल्पनानु°
5. L S[1] S[2]. विकल्पार्थम् for विकल्पार्थः; V[1] AL. सान्याय्य for स न्याय्यः
6. B[1] L V[1]. भवन्ति for भवति.
8. D. महान्तवो, AL. महान्तवा for महान्तं त्वा.
12. B[1]. °दिवइति for दिवई
15. S[1] S[2] B[1] AV[1] L. om. एवमादीनि.
20. AL. तथा for यथा

तृम्रे द्वे। अभित्वा वृषभा - (ग्रा. ५. ५. १६१. २) द्वितीये **तृम्पा२३होइ।** **विया२३हो।** तथा **माध्वा। - माधू३ हाइ। मान्त्सो२३। पवस्वदा** (ग्रा. १७. १०. ५७१. २) इत्यत्र एक [।] माधू अन्यत्र यदि सदृशा स्यात् तत उभे अपि प्रतिहारः। **आग्ने२३ होइ। दाइवा२ हो इममूष्वायाम्** (ग्रा. १. ३. २८. १)। **सनीर२ होइ गाया२ हो।** तत्रैव ते एव। नैते। अग्ने - भेदोपन्यासः। **प्रदर्शनार्थत्वात्।** अनेन आसितादिष्वपि सिद्धं भवति। **आ इन्द्रे च** संहिते च एका आ इन्द्रा। अन्यत्र यदि द्वे स्यातां तदा उभे अपि प्रतिहारौ भवतः। यथा **वयमिन्द्र** (ग्रा. ४. २. १३२. ५) इति पञ्चमे वा२३ इद्धी। तू२३ वा ३ ॥ १० ॥

असंभवान्निधनपरे विशेवाइशो२। या सादीनि।
वृषावृषा२। द्वंवा पोइ बा२। क्षितो तीया२:।
मेहा हाइषा २। जनुषा २। धौरा २॥ ११॥

यत्र तु न उत्तमपादादौ संभवतः तत्र कथमुच्यते **निधनपरे** पर्वणि प्रत्यये यत् पर्व स प्रतिहारो भवति। कुतः? असंभवाद्धेतोः। किं निधनं परमस्येति पर्वणि उदाहरणम् – **विशेवाइशो२** (ग्रा. १. २. १५. १) इदं निधनपरपर्वप्रत्ययम्। कथम्? परस्य पर्वसंघातत्वात्। **यांसादीनि** चोदाहरणानि – **यौंसौं ओ२३४ वा** (ग्रा. १. ३. २२. १)। इदमपि संघातपर्वपरमेव। **वृषेति** भेदेनोपन्यासः। **यांसादीनि**। इतरेषां सामपर्वपराणामतो भेदेनोपन्यासः। **वृषावृषा२ यदिन्द्रो या** (ग्रा. ४. ४. १४८. १)

---

2. L. अथा for तथा; V[1]. माध्वे LAB[1]. मध्वो for माध्वा; D. om. तथा माध्वा। माधू३ हाइ.

3. B[1] D. सदृशः for सदृशा.

8. ALB[1]. ततः, V[1] तत्र for तदा; AB[1] L D S[1] S[2]. प्रतिहारे, V[1]. प्रतिहारो for प्रतिहारौ.

12. LA. होइषा for हाइषा; L. प्रजनुषा, A. पुजनुषा for जनुषा.

13. D. °पादौ for पादादौ

15. B[1]. adds प्रत्यये after पर्वणि

16. V[1]. निधनं for निधन; D. om. °पर्व°;
D. after °प्रत्ययम्। adds :– इदं निधनपर्वप्रत्ययम्.

18. D. भेदोपन्यासः for भेदेनोपन्यासः

19. V[1]. भेदो नोप°, LA. भेदोप° for भेदेनोप°.

इत्यत्र । द्वैरा॰पौइबा२ । अयंतइन्द्र - (ग्रा. ४. ५. १५९. २) द्वितीये । क्षिंतो॰तौयाऽ२ः । उदुत्ये मधु - (ग्रा. ७. २. २५१. २) द्वितीये । महा॰हाइषा ऽ२ः । इन्द्र सुतेषु - (ग्रा. १०. ४. ३८१. ३) इति तृतीये । जनुंषा ऽ२ । अभ्रातृव्यो अना (ग्रा. १०. ६. ३९९. १) इत्यत्र । धा॰रो॰ऽ२ । इममिन्द्र - (९. १२. ३४४. १) प्रथमे । धाराशब्द उपलक्षणार्थः । अथवा धौरा ऽ२ । तरत्समा (ग्रा. १४. ४. ५००. १) सूत्रे (इत्यत्र ?) ॥ ११ ॥ 5

स्तोभः परोऽविदूरात् प्रतिहारस्य ॥ १२ ॥

स्तोभः प्रतिहारात परस्य भवतु । किमुपद्रवस्य उत प्रतिहर्तुरित्यत आह - प्रतिहारस्यैव [इति] । किं सर्व एव । न । [अविदूरात्] अनन्तरात् 10 स्वरात् परः स्यात् । स प्रतिहर्तुः द्वितीयावसानः प्रतिहारो यदि स्यात् स्तोभश्च प्रथमात्तृतीयाद्वा यद्यारभ्येत ततः प्रतिहाराङ्गः । एवं सर्वेषु द्रष्टव्यम् ॥ १२ ॥

किमुदाहरणम् —

ये चोग्रमादीनि ॥ १३ ॥ 15

ये च । याइन्द्रभुज (ग्रा. ७. ३. २५४. २-३) इति द्वितीय - तृतीययोः । उग्रम इति उच्चातेजायाम् (ग्रा. १२. १. ४६७. ५-७) । दोऽ३हाऽ३ए (ग्रा. १२. १. ४६७. ११) अत्र परे च । अथवा पञ्चम- सप्तमयोः । उत्तरकारत्वात् कर्षणस्य ॥ १३ ॥

किं सर्व एवाविदूरात् प्रतिहारस्य न भवन्ति— 20

अनेहिहुवेहुम्मा श्यैत - और्णायवयोश्च ॥ १४ ॥

एहि हुवा च अविदूरावपि भवतः । हुम्मा च । अथवा एंहिहुवा अनन्यस्तोभमुक्तं (!) प्रतिषिध्यते । नान्यत्र । यथा अभिस्तोमैरनौऽ२ । 23

---

9. V[1]. परकस्य for परस्य; V[1]. उपद्गोतुः for उपद्रवस्य.
12. S[1]S[2]ALDB[2]. om. वा.
21, 22. D. हिम्मा for हुम्मा.
21. B[1]LV[1]A. after और्णायवयोश्च add :— ये चोग्रमादीनि.
22. B[1]AL. om. second एहिहुवा.

हुवाइ (ग्रा. ७. २. २५०. २) । अयं तु प्रतिहाराङ्गमेव भवति । तथा उप । स्तुतौऽ२ । हुवाइ । होवा २ । (ग्रा. ३. १२. १०७. २) एवमादिषु प्रतिहाराङ्गं भवति ॥ १४ ॥

निवृत्तानि दिवस्पायौ ॥ १५ ॥

5 निवृत्तान्येतस्माल्लक्षणात् । दिवाः । पायौवाओऽ२३४ वा । हाऽ३ हाइ । (ग्रा. १. ४. ३९. १) । अयं प्रतिहाराङ्गं न भवति । दिवस्पायाविति मन्द्रान्तं पवैतत् । तस्मादतिदूरात् अतिदूरत्वान्न भवति । अन्यानि चैवंलक्षणानि उदाहरणानि द्रष्टव्यानि । कुतः ? बहुवचनोच्चारणात् निवृत्तानीति ॥ १५ ॥

10 सखायआशंयद्गादीनि च ॥ १६ ॥

अनेहिहुवे हुम्मा चेति निवर्तनानि वचनात् । एह्यादीनि । क तेषां विषय इति । अत्र आह – सखायआ । योगे योगे - (ग्रा. ५. ५. १६३. ३) तृतीये । शयद्वादीनि च । शंयद्वावे [इ]ति तद्योगाय (ग्रा. ३. १. ११५. ४) इति चतुर्थे । एह्याः प्रतिषेधक्रमभेदो लघुत्वात् ।
15 अन्यथा यथोदाहरणमेव वक्तव्यं स्यात् । अथवा हुवायाः सौमेधादूर्ध्वं यानि यामानि सामाम्नाये तेषु अङ्गत्वप्रतिषेधः । प्राक् हुवायाः प्रतिहाराङ्गमिति ।
17 अस्माच्च क्रमभेदः ॥ १६ ॥

---

3. D. trans --ये च । यइन्द्रभुज ... प्रतिहारस्य न भवन्ति (p. 25 LL. 16–20). after भवति ॥

4. LA. सुनिवृत्तानि for निवृत्तानि.

6. DB[1] AL. om. न.

8. LA. om. उदाहरणानि.

12. B[1] V[1] D अतः for अत्र

14. LAD एह्याह for एह्याः

15. V[1]. द्ग्रवायासौमेधात्, AL हुवाया सोमेधात् for हुवायाः सौमेधात् ; B[1]. यायोमानि D. यानि यानि (यामनि) L. यानि यार्मनि for यानि यामानि.

16. S[1] S[2]. समाम्नाये for सामाम्नाये.

पूर्वश्च विधाया विदूरान्निधनाच्च कस्यनूतमिन्द्रंयदिन्द्राह- मिमाउत्वावोइपन्ययादीन्यौ हो॰१ अग्ने राथा॰ २३ मौहो- हो॰१ इन्दूरा॰१ इन्द्रा॰२ ओइकारो वृत्राण्योजिष्ठं पवस्वासोतेति च ॥ १७ ॥

पूर्वस्य (श्च?) प्रतिहाराङ्गं भवति। कस्मिन् विषये। विधायाः परः। क ?। 5
यथा **कस्यनूनम्** (ग्रा. १. ३. ३४. २) इति द्वितीये । **तमिन्द्रं वाज-यमसि** (ग्रा. ३. १. ११ ९) इति । **यदिन्द्राहम्** (३. १. १२२. २) इति द्वितीये **आइशीयवस्व आइकइत्** । **इमा उत्वा पुरूवसो** (ग्रा. ७. २. २५०) **अभि** - इत्यत्र। एतेषु चतुर्ष्वपि विधायाः परः प्रतिहर्तुर्भवति। **विदूराच्च** स्वरात् परः प्रतिहाराङ्गं भवति । किमुदाहरणम्? **[औहो १ अग्नेराथा** 10
२३ म् इति] **प्रेष्ठं** द्वितीये (ग्रा. १. १. ५. २)। **[औहोहो १ इ। इन्दूरा १ इन्द्रा** २ इति] **आविशन् कलशम्** (ग्रा. १३. ३. ४८९. २) इति द्वितीये एव। **वोइपन्यया**। **अग्निर्वृत्राणि** (ग्रा. १. १. ४. २) इति द्वितीये। न तु चायम् ओइकारपूर्वाङ्गं तत एवेति दृष्टोऽयं जास्वर औहो ओहा इति। अयमपि विदूरात्पर एव। ओइकारस्तु प्रतिहाराङ्गं भवति। **वृत्राणि**। 15
अग्निर्वृत्राणि - (ग्रा. १. १. ४. १) **प्रथमे** । असावपि जास्वरः पृथग्रूप एव द्रष्टव्य इत्यतोऽङ्गतः क्रियते । कथमिति । हेतौ तवेद इत्येताः प्रकृतयश्च प्रकृतमोकारादिभ्यः संज्ञीभवन्तीति। समान एव **संज्ञाकरणे** चतुर्थेऽपि ओइ-कारः पृथग्भवति। यथा **ओवा** । **उपप्रेक्षमधुमतिक्षियन्तः** । **ओवा** (ग्रा. १२. १०. ४४४. १) इत्यत्र **ओइ** । **पुष्येमरयिन्धीमहे** ईति पृथग् 20

---

9. B[1] L A S[1] S[2]. एते तु for एतेषु; A. परिहर्तुः for प्रतिहर्तुः; B[1]. एवेति for भवति.
10. S[2]. परं for परः
11. L A. द्वितीयः for द्वितीये
12. L A. द्वितीयः for द्वितीये.
14. A. पूर्वाजगन्त एवेति for पूर्वाङ्गं तत एवेति.
17. D. om. इति; V[1]. प्रभृतयः for प्रकृतयश्च.
18. B[1] L प्रकृतमेकारादिभ्यः संज्ञीभवन्ति, V[1]. प्रभृतमोकादित्यः संज्ञीभवति for प्रकृतमोकारादिभ्यः संज्ञीभवन्ति;
A. संज्ञा for संज्ञी; B[1] V[1]. संमानः for समानः

भवतः । तथेहापि पृथक्भूतत्वादङ्गभाव उच्यते । **ओजिष्ठम्**। इहाइ (पि ?) ओइकारः प्रतिहाराङ्गं भवति । **आग्नाओऽ२३४ वा**। **ओजिष्ठऽ३मा** (ग्रा. २. ९. ८१. १) इत्यत्र । **पवस्वेति** प्रतिहाराङ्गं **पवस्वमधुमत्तम** (ग्रा. १७. ११. ५७८. १) इति प्रथमे । **आसोतेति** च ओइकारः प्रतिहाराङ्गं भवति । **आसोता परिषिञ्चत** (ग्रा. १७. ११. ५८०. ४) इति । एतेषु चतुर्षु निधनात् परः स्तोभः प्रतिहाराङ्गं भवति । ओइकारादिति चेन्न । स्तोभमात्राधिकारात् ॥ १७ ॥

इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये प्रथमप्रपाठके

तृतीया खण्डिका ॥ ३ ॥

चतुर्थी खण्डिका ।

प्रतिहारसदृशं चाप्रस्तावो निधनवतीषु न चेदुद्गीथादि-र्नकितिस्रःप्रभृतीनि ॥ १ ॥

प्रतिहारसदृशं यत् पर्व तच्च प्रतिहारः । किं सर्वत्र । [न । अ-] **प्रस्तावः** । प्रस्तावस्तु प्रतिहारसदृशोऽपि सन् नैव प्रतिहारः । [स **न चेदुद्गी थादिः** ।] किमुक्तं भवति ? । यस्मिन् साम्नि उद्गीथादौ [प्रतिहारसदृशं यत् पर्व स्यात् तत् न] प्रतिहारो भवति **निधनवतीषु** । किमुदाहरणम् । **नकिर्देवा** (ग्रा. ५. ७. १७६. १) **तिस्रोवाच** (ग्रा १२. १. ४७१. १) इति **प्रथमः** । किमुक्तं भवति । यस्मिन् साम्नि उद्गीथादौ प्रतिहारसदृशं पर्व स्यात् तत्रान्या-न्यपि पर्वाणि तत्सदृशानि नैव भवन्तीत्येके । अन्ये तु नैवम् । किं तर्हि । उद्गीथवर्जमन्यत् पर्व प्रतिहारमेव मन्यन्ते तत्सदृशम् ॥ १ ॥

अनुद्गीथादिरिति कस्मात् ॥ २ ॥

अनुद्गीथादिरिति कस्मात् प्रतिषेधः ॥ २ ॥

येषु हीष्यादौ प्रतिहारसदृशः प्रतिषिध्यत इत्यत आह —

प्रव इन्द्रैष ब्रह्मा ॥ ३ ॥

प्रव इन्द्र - इति **प्रवइन्द्राय मादनम्** (ग्रा. ४. ५. १५६. १) इति प्रथमे । **एष ब्रह्मा** इति **एष ब्रह्माय ऋत्विय** (ग्रा. ११. १०. ४३८. २) इति द्वितीये ॥ ३ ॥

सौमित्रादीनि स्तोभविभाग्यानि ॥ ४ ॥

संव्यवहारार्थम् ॥ ४ ॥

---

5. V[1] AL B[1] S[1] S[2]. सत् for सन्

9. AB[1] S[1] S[2]. तत्रान्येपि, L. तत्रान्येपि प, V[1]. तत्रान्यज्ञेपि for तत्रा-न्यान्यपि.

15. LA. ब्रह्म for ब्रह्मा.

17. B[1] AL. om. एष ब्रह्मा इति.

20. SS[1] S[2]. सव्यवहारार्थम् for संव्यवहारार्थम्.

भूयिष्ठपदसदृशगीतानि विभाग्यानि ॥ ५ ॥

भूयिष्ठेषु सदृशेषु येषु गीतिस्तानि विभाग्यानि भवन्ति । अथवा पदेषु याश्च (च?) भूयिष्ठा गीतिरिति ॥ ५ ॥

आद्यन्तयोस्तु विकारो नान्यत्वकरः ॥ ६ ॥

5 आदावन्ते च यो विकारः स्यात् नासावन्यत्वं करोति । यथा आष्टादंष्ट्रयोः ॥ ६ ॥

अक्षरेण चौनाधिक्यम् ॥ ७ ॥

अन्यत्वकरं न भवति ॥ ७ ॥

तेषूपान्त्यः पादगीतिरिदंतेप्रभृतीनि ॥ ८ ॥

10 प्रतिहारो भवतीति वाक्यशेषः । गीतिग्रहणम् । सर्वस्तोभा साभ्यासा च पादगीतिः । **इदंत एकम्** (ग्रा. २. ७. ६५. १) इत्यादीन्युदाहरणानि ॥ ८ ॥

ऋक्समे द्वैधमुत्तमं बहिर्निधने ॥ ९ ॥

ऋक्समे विभाग्ये बहिर्निधने द्वैधमुत्तमं पदम् । ऋचा समम् ऋक्-
15 समम् । कथम्? त्रयाणां कर्तॄणां विभज्यमानं समम् ऋचा समाप्यत इति ऋचा समम् । तस्मिन् बहिर्निधने सति द्विधा भवत्युत्तमं पदम् ॥ ९ ॥

किमुदाहरणम्?

कदाग्निमीडे न्याय्यस्य ॥ १० ॥

एकन्याय्यस्य सामगणस्य एतल्लक्षणं भवति । **कदावसो** (ग्रा. ६. १२.
20 २२८. १) प्रथमे । तथा च **मनोहाउ । वयोहाउ । वर्चोहाउ । अग्निम् ।**
21 **ईडा २ इ** (आ. गा. ४. २. १७. ६) [इति] ॥ १० ॥

---

1. B[1]B[2]AV[1]L. °सदृशं for °सदृश
2. AL. om. येषु.
4. S[1]DB[2]L. °कारः for करः; S[1]DS[2]B[1]B[2]AL. after करः add:-इति
7. S[1]AL DS[2]. चोना° for चौना°
8. D. °कारं for करं
10. AL. °स्तोत्रा for °स्तोभा
13. S[2]. ऋक्सामे for ऋक्समे.
18. DB[2]LA. for न्यायस्य न्याय्यस्य

त्रैधमन्तर्निधने गोषाताविकोशं न्याय्यस्य ॥ ११ ॥

तदन्तर्निधने ऋक्समे विधाने तव्यं (त्रैधं?) भवति पदम्। **गोषाता**। **कस्य नूनं** (ग्र. १. ३. ३४. १) प्रथमे । **विकोशम्** । **अभिद्युम्नम्** (ग्रा. १७. ११. ५७९. १) प्रथमे ॥ ११ ॥

त्रिपदास्वत्यृचमावृत्तास्वन्त्या पादगीतिः ॥ १२ ॥ 5

त्रिपदासु ऋक्षु अत्यृचमावृत्तासु विधासु अन्त्या पादगीतिः प्रतिहारो भवति । अत्यृचमिति । अतीत्य ऋचमत्यृचम् ॥ १२ ॥

शन्नोयद्वीकयानासु प्रिये शुक्रचन्द्रयोः सर्पराज्ञीष्वानन्दप्रतिनन्दयोरिन्द्रस्य रोचने ॥ १३ ॥

उदाहरणानि । **शंनोदेवीर** (ग्रा. १. ३. ३३. २) इति द्वितीये । 10 **यद्वीडायम्** (ग्रा. ५. १०. २०७.) । **कयानश्चित्र** (ग्रा. ५. ६. १६९.) इति । बह्वीष्वेव । यथा **बृहद्वयाम्** (ग्रा. २. ९. ८८) इत्येवमादिषु । **प्रियहोइ** । **अग्न आयाहि** (आ. गा. ३. ७. ८७) इति । **शुक्रचन्द्रयोः** । सर्पराज्ञ्यः । हाउ (त्रिः) वा । **ईन्दूः** (आ. गा. ६. २. २७६) एवमाद्याः । आनन्दप्रतिनन्दौ । **उवीऽर** । **हिर्गीऽर** (आ. गा. ६. २. २७१) इति । 15 परं च । **इन्द्रस्य रोचनम्** । **अन्तर्देवेषू ऽ३ रोचासाऽरइ** (आ. ६. ३. २८७) [इति।] एतेषु तृतीयः पादः सस्तोभो भवति । प्रतिहारगीतिग्रहणात् ॥ १३ ॥

अन्त्ये चेदभ्यासः प्राङ्निधनादन्त्ययोः पदयोर्विकल्पो-द्रिवो वचो राजा तुविद्युम्नम् ॥ १४ ॥ 20

अन्त्ये चेत् पदैकदेशाभ्यासः प्राङ् निधनात् स्यात् । अत्रान्त्ययोः पादयोर्विकल्पो भवति । किमुदाहरणम् ? । **द्रिवो** । श्रुत्ताष्टके (ग्रा. १०. ३. ३७१. 22

---

1. L. विकोषं for विकोशं; VD AL. न्यायस्य for न्याय्यस्य.

8. S[1] L B[1] B[2] AV[1] S[2]. प्रियेषु for प्रिये.

19. D. after प्राङ् adds : न.

21. V[1]. चेत्...स्यात् here readings are very corrupt; D. after प्राङ् adds:. न; AL. निधना for निधनात्; S[1] S[2]. अन्ययोः for अन्त्ययोः

१-८)। वचो। इमेत इन्द्र ते वयम् (१०. ३. ३७३. १) इत्याद्ये। राजा। इन्दुर्वाजी पवते। (ग्रा. १५. ७. ५४०. ४) इत्यन्ते। तुविद्युम्नम्। अभीनोवा (ग्रा. १६. ८. ५४९. ५) इत्यन्ते ॥ १४ ॥

कृत्स्नेऽभ्यास उत्तरेऽन्त्यधर्मश्चक्राणओऽ२३ सूनू२ -
सत्याऽ ३१२३ उद्धू२शाऽ २३४ मी ॥ १४ ॥

यत्र कृत्स्नं पदमभ्यस्यते तत्र उत्तरेऽभ्यासेऽन्त्यधर्मो वेदितव्यः। उदाहरणम् – चक्राण ओ। यज्ञ इन्द्रम् (ग्रा. ३. १. १२१. १) इत्यत्र। सूऽ३ नु२सत्या ३१२३ (ग्रा. ५. ६. १६८. ३) गौरीविते। उद्ध२शाऽ २३४ मी। गापन्तित्वा (ग्रा. ९. १२. ३४२. ३) इति तृतीये ॥ १४ ॥

एष न्यायोऽसत्तिसामपर्वं। यजिष्ठमृञ्जसे ३ हाइ योस्याऽ
३ हाइ त्वा२साऽ२३सुनूऽ३२होइ। सत्योऽ२३४ हा
याजाऽ३हाऽ३ग्माऽ३ याइ ॥ १५ ॥

एष न्यायः प्रतिहारस्य। असप्तिसामपर्व संघातपर्व च प्रतिहारो भवति। किं सर्वमेव। यदा सप्ति स्यात् यत्र सप्ताक्षराण्यन्तर्भूतानि [तत् सप्ति।] न [सप्ति अ-] सप्तीत्युच्यते। याजिष्ठमृञ्जसेऽ३हाइ। दूतं वः (ग्रा. १. २. १२. १) इत्यत्र। यास्याऽ३ हाइ। प्रसो अग्ने (ग्रा. ३. १२. १०८. १) इत्यत्र। सूनूऽ३२होइ। सत्यो ऽ २३४ हा। अभि प्रगो (५. ६. १६८. १) इत्यत्र प्रथमे। याजाऽ ३ हाइ ग्माऽ ३ याइ। प्रत्यस्मै (ग्रा. ९. १. ३५२. १) आद्ये ॥ १५ ॥

॥ इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये प्रथमप्रपाठके चतुर्थी खण्डिका ॥ ४ ॥

---

6. V[1]L. before यत्र adds: न्य and B[1]AS[1]S[2]. न. V[1]. °भ्यस्येति, S[1]S[2] °भासेति, LB[1]A °भ्यसेति for °भ्यस्यते.

अथ पञ्चमी खण्डिका

अथानुक्रमणं विकल्पार्थम् ॥ १ ॥

सामान्यलक्षणमुक्तम् । अथेदानीमाम्नायानुपूर्व्येणानुक्रमिष्यामि **प्रतिहारं विकल्पार्थ**मिति । अनेन कल्पदर्शनार्थं क्वचिद्विकल्पप्राप्तानां समुच्चयः । क्वचिच्च समुच्चयप्राप्तानां विकल्पः । क्वचित् प्राप्ते निषिध्यते । एवं विकल्पार्थम् ॥ १ ॥ 5

स्मृतानां च ॥ २ ॥

अवशिष्टे स्मरणे कस्मादाह **स्मृतानां** चेति । उच्यते । य एतल्लक्षणोक्तास्तेषामस्ति लिङ्गवत्ता । कथं बृहद्रथन्तरयोरुत्तमपादादौ अन्यार्थः प्रतिहारं निदर्शयति। य[द्] एषां श्रुतिपरामर्शादिभिः कारणैः श्रुतिपूर्वकत्वं गम्यते । 10
इमे तु स्मर्यन्त एव न लिङ्ग्यन्ते । तस्मादुपपन्न उपदेशः **स्मृतानां चेति** ॥ २ ॥

अस्य या२ ३ ज्ञा ॥ ३ ॥

अग्नि दूतायां (ग्राम १. १. ३. १.) स्तोभप्रतिषेधार्थम् । **विकल्पार्थं** वा ॥ ३ ॥

द्वौ चेदस्तोभौ ॥ ४ ॥ 15

एकस्मिन् प्रतिहारे सति स्तोभः प्रतिषिध्यते ; द्विप्रतिहारे न प्रति- षिध्यते इति प्रतिषेधः **द्वौ चेदस्तो**भाविति । सिद्धवद्ग्रहणं प्रतिहारसदृशम् । प्राप्तत्वात् ॥ ४ ॥

विधा वा ॥ ५ ॥

विधा वा प्रतिहारो भवति ॥ ५ ॥ 20

---

3. B[1]. पूर्वेण for °पूर्व्येण.

5. A. °प्राप्तं, LV[1]. प्राप्त for प्राप्ते.

8. D. अविशिष्टे for अवशिष्टे ; S[1]. सुतानां, ALB[1]. श्रुतानां for स्मृतानां.

10. V[1]. ते एतेषां for यदेषां ; B[1] AL S[1] S[2]. य एषां श्रुति एषमर्यादिभिः for य [द्] एषां श्रुतिपरामर्शादिभिः.

16. AL D. एतस्मिन् for एकस्मिन् ; V[1]. द्विप्रतिहारस्थे for द्विप्रति- हारे.

एवं सर्वेषु वैधेषु येषूत्तमपादाद्यन्त्या विधा प्रस्तावश्चा-न्यस्त्रयो विकल्पा होताम दिवि सं यद्वाहि । प्रहोत्रे पादु भद्रं भद्रम् आमन्द्रैर्ब्राह्मणादीनि च ॥ ६ ॥

एवं सर्वेषु वैधेषु त्रयो विकल्पा भवन्ति । किं सर्वेष्वेव । न । **येषूत्तमपादाद्यन्त्या विधा** । उत्तमपादान्तविधायामयमुत्तमपादाद्यान्त्यविधा । अथवा उत्तमपादाद्यन्त्या विधा इति पाठः । उत्तमपादादान्त्या स्यात् । अन्त्य पर्वेति । सेयमपादाद्यन्त्या विधेति । **प्रस्तावश्चान्यः** अभिविधौ यदि स्यात् ततः एते **त्रयो विकल्पा** भवन्ति । नान्यथा । उदाहरणानि - **होताम** । **यो विश्वा** (ग्रा. २. ४. ४४.) [इत्यत्र] । **दिवि**सन् । त्वेपस्ते (ग्रा. ३. ९. ८३. १) इत्यत्र । **यद्वाहिष्ठं** (ग्रा. ३. ९. ८६. २) द्वितीये । **प्रहोत्रे** (ग्रा. ३. ११. ९८. १.) प्रथमे । **अपादुशी** । (ग्रा. ४. ४. १४५. १.) प्रथम एव । **भद्रं भद्रम्** । (ग्रा. ५. ६. १६३. १.) इत्यत्र । **आमन्द्रैः** । (ग्रा. ६. २. २४६. १.) इत्यत्र । **ब्राह्मणादिन्द्र** । (ग्रा. ६. १२. २२९. १.) इत्यत्र । एवमादीनि ॥ ६ ॥

इन्द्रमित्साकं लक्षणशेषे यावद्वचनः ॥ ७ ॥

लक्षणशेषे यत्रैव लक्षणं नावतरति स शेषः । तत्र **यावद्वचनः** प्रतिहारः । यावदे(दि?)त्युच्यते तदेतत् स्तोभनिवृत्त्यर्थम् । अथवा संधिसामान्याद्यावद्-वचनमिति । यस्मिन्नेवोच्यते तस्मिन्नेव भवति । अन्यत्रापि न भवति ॥ ७ ॥

समिद्धस्तोभान्तः ॥ ८ ॥

अग्निर्वृत्राण्यां (ग्रा. १. १. ४. १) **समिद्ध** इत्येवमादि**स्तोभान्तो** भवति । परस्तोभात् पूर्वनिवृत्त्यर्थं च । अथवा निधनमेतत् । तस्मादपि प्राप्तिरिति तदेतन्नोपपद्यते । उपायलक्षणाभावात् । आह – यद्यपि उपाय-

---

5. A. °पादान्त्यविधायामयम्, V. पादादाविधायामयम् for °पादान्त-विधायामयम् ; D. पादाद्यन्त्या, V. पादाद्यां । द्यंत for पादाद्यान्त्य°.

7. AVL D. कृतः, B[1]. कुतः for ततः

20. D. स्तोभान्ता भवन्ति for स्तोभान्तो भवति.

21. B[1]. तस्मादिति for तस्मादपि ; V[1]. तस्मादप्राप्तिः for तस्मादपि प्राप्तिः.

लक्षणं नास्तीति तथापि निधनम् । सामतन्त्रे निधनोपचारात् । द्विव-तोऽन्त्ये (सा. तं. ३. ९. १) इत्यत्र ॥ ८ ॥

स्तुषे मित्रमिव प्राऽ२३याम् ॥ ९ ॥

प्रेष्ठं वः (ग्रा. १. १. ५. ३) तृतीये । असंभवादिति प्राप्ते ग्रहणं विशेषार्थम् ॥ ९ ॥ 5

तस्य निर्योक्ता यदुद्गीथाद्वर्षीयान् ॥ १० ॥

तस्य यथैतस्य निर्योक्ता ब्राह्मणेन यदुद्गीथाद् वर्षीयान् भवति ॥ १० ॥

कथम्? उदाहरन्ति—

तस्माज्जरत्पर्वाग्नायेऽ२ (ग्रा. १. १. ५. ३) ॥ ११ ॥ 10

ज[रत] भेदने । तस्मात् भिन्नं पर्व प्रतिहारः । कथं भेद इत्युच्यते । संघातपर्व एतद्भिन्नम् । अन्ये पुनर्य एवेति पर्वभेदनं कुर्वन्ति ॥ ११ ॥

नमोभिः सम्राजन्ताम् (ग्रा. १. २. १७. १) ॥ १२ ॥

निधनवत्वात् ॥ १२ ॥

एका चेदाश्वा प्रस्तावो द्विप्रतिहारम् ॥ १३ ॥ 15

आश्वा। औहोऽ३४ वा (ग्रा. १. २. १७. १) यन्ततायां (?) प्रस्तावः। तदेतत् द्विविधे पादे द्विपदाऽवेकस्मिन् प्रस्तावे सर्वत्र द्विप्रतिहारं स्यात्। द्विप्रस्तावत्वे च एकप्रतिहारत्वहेतुः सामान्यः स्यात् ॥ १३ ॥ 18

---

1. DB[1]. सामतन्त्र for सामतन्त्रे ; V[1]. द्विविध्यन्त्य, द्विविधान्त्य for द्विवतोऽन्त्ये.

9. V[1]. उदरं वेति for उदाहरन्ति.

11, 12. AL B[1]. अभिन्नम्, DS[1]. निधनम् for भिन्नम् ;

12. DV[1]S[1]. अन्येषु नर्य for अन्ये पुनर्य ; ALB[1]D. om. पव.

14. V[1]. निधनत्वात् for निधनवत्वात्.

16. यन्ततायां See. CN.

18. B[1]V[1]AL. °हेतुसामान्यः for हेतुः सामान्यः.

सम्राजन्तामित्युत्तमे ॥ १४ ॥

एकस्मिन् प्राप्ते समुच्चयार्थं विकल्पार्थं वा ॥ १४ ॥

वान्तो वा ॥ १५ ॥

अयमेव वान्त इत्यर्थः ॥ १५ ॥

5 उहुवादिर्वा पदान्तः ॥ १६ ॥

विकल्पः पदान्त इति माभूत् कृत्स्नप्रसङ्गः ॥ १६ ॥

इहाहेति वा स्तोभावगातॄणां तस्य नियोक्ता ॥ १७ ॥

इहाहेति वा स्तोभयोर्नियोक्ता अगातारो मा गायन्तीति ॥ १७ ॥

होऽ२३४र्तिया: ॥ १८ ॥

10 होऽ२३४र्तिया: । अग्निमिन्धानो मनसा (ग्रा. १. २. १९. १) इत्यत्र ॥ १८ ॥

असंभवो वाग्नाद्द्वितीयपादादौ ॥ १९ ॥

आग्ना [ओवा] ओजि (ग्रा. ३. ९. ८१. १) अग्निस्तिग्मेन (ग्रा. १. ३. २२. १) असाव्यंशुः (ग्रा. १३. १. ४७३. ३) इति तृतीये । द्वितीय-
15 पादादौ प्रतिहारो भवति । किं सर्वत्र । न । यत्रासंभव उत्तमपादादौ ॥ १९ ॥

परं वा चतुरक्षरमग्निस्ति भिन्धिसदसोऽसावि दाऽ२ साऽ२ म् ॥ २० ॥

परं वा चतुरक्षरं प्रतिहारो भवति । उदाहरणानि - अग्निस्तिग्मेन (ग्रा. १. ३. २२. १) इति प्रथमे । भिन्धिविश्वा (ग्रा. ४. २. १३४. १)
20 इति । सदसस्पतिम् (ग्रा. ५. ६. १७१. १) इति । असाव्यंशुः

---

4. V[1]. वान्त्य: for वान्तः.
7. V[2]. इहहैति see CN.
8. DB[1] AL. गायतीति for गायन्तीति.
12. V. असंभवाचाग्ना, AL असंभवा वाग्ना for असंभवो वाग्ना.
13. AL om. अग्नि.

(ग्रा· १३· १. ४७३. ३) इति तृतीये । **दामाम्** (ग्रा. १· ४. ३५ ४) [इति चतुर्थे ।] यज्ञायज्ञीये असंभवादिति प्राप्ते ग्रहणम् । परस्यैकदर्शनात् निधनप्रकरणे । अक्षरं तु वागित्येवम् ॥ २० ॥

ऊर्जा पाता चतास्भा इति च स्तोभान्तौ ॥ २१ ॥

पाहिनो अग्न एकया (ग्रा. १. ४. ३६· २) इति च द्वितीये **औहौहोवा** इत्येवमन्तौ ॥ २१ ॥ 5

पाहि हा वा ॥ २२ ॥

उत्तमपादादाविति प्राप्तस्य ग्रहणं विकल्पार्थम् ॥ २२ ॥

आजातासौ द्विःकृष्टान्तः ॥ २३ ॥

अधज्मा ओवा (ग्रा. २. ५. ५२. १) इति । **द्विःकृष्टान्त** इति चतुरक्षरनिवृत्त्यर्थम् । द्विःकृष्टान्त इति वचनात् । अन्यत्र सकृत्कृष्टान्तो भवति । यथा 'नेमिं क्रीडन्' (प. वि. सू. १. ७. ४) सकृत्कृष्टान्त इति ॥ २३ ॥ 10

कायमा (ग्रा. २. ५. ५३. २) **द्वितीये तृतीयः पादो होइ-कारान्तः ॥ २४ ॥** 15

अन्यथा प्राप्त आरम्भः । कथम् । हीष्यादिभ्योऽन्यत्र विधाय प्रोक्तमिति ॥ २४ ॥

ओइ प्राना ओ२३४ वा ॥ २५ ॥

अग्न ओजिष्ठायां (ग्रा. २. ६. ८१. १) [इति ।] विकल्पार्थं ग्रहणम् ॥ २५ ॥ 20

द्वौ चेत् स्तोभादी द्व्यक्षरम् ॥ २६ ॥

द्वौ चेत् प्रतिहारावित्यभिप्रेत्य । एते (°तौ?) **स्तोभादी** स्याताम् । द्वितीयस्य प्राप्तिः । प्रतिहारसदृशं चेति ॥ २६ ॥ 23

---

3. A. एव for एवम्.

12. D. नेमिन्तष्टे क्रीडन्नूर्मि, AL. नेमिक्रीडन्तु for नेमिंक्रीडन्.

22. V[1]. after °प्रेत्य adds: स्तो

पवस्वासोतेति च ॥ २७ ॥

पवस्व मधु (ग्रा. १७. ११. ५७८. १) इति प्रथमे । आसोता (ग्रा. १७. ११. ५८०. १) इति प्रथम एव । लक्षणनिर्देशो यथासंभवम् ॥ २७ ॥

वासाऽ३ उवा ॥ २८ ॥

5 त्वंहिक्षैतवत् (ग्रा. ३. ९. ८४. १) इति । वचनं विकल्पार्थम् ॥ २८ ॥

पूर्वा वा विधा ॥ २९ ॥

अस्मादेव पर्वणः पूर्वा वा विधा ॥ २९ ॥

ओहुवाइशू ऽ२३४ षा (ग्रा. ३. ९. ८७. १) ॥ ३० ॥

विशोविशीये प्राप्ते विकल्पार्थं ग्रहणम् ॥ ३० ॥

10 परो वा पूर्वं वा ॥ ३१ ॥

संघातः परोऽभिप्रेतः । ओम् हुंमाशब्दात् पूर्वं वा । नपुंसकाभिधानात् पर्व ॥ ३१ ॥

उष्णिक्ष्वतिक्रान्तो न्याय्यः ॥ ३२ ॥

प्रतिहारः उष्णिक्षु अतिक्रान्त उपरिगतो वेदितव्यः । क्व । यत्र
15 चतुरक्षरं पादव्यवस्थितं तत्र न्याय्यः ॥ ३२ ॥

पूर्वेषां विकल्पो महाऽ२३ होये नाऽ२३ वेऽ२३ ॥ ३३ ॥

पूर्वेषां वर्णानां विकल्पो नोत्तरेषाम् । कोऽत्र विशेषः । उच्यते । प्रतिहारसदृशं चेत्युक्ते अतिक्रान्तेन सदृशं यत् [तत] गृह्यते । न पूर्वसदृशम् । उदाहरणम् । महाऽ२३ होये२ (ग्रा. ३. ११. ९७. १) । पुरुत्वा - प्रथमे
20 विकर्षं कृत्वा । नाऽ२३ वे ३ (ग्रा. ३. ११. ९८. २) । प्रहोत्रेपू -
21 द्वितीये ॥ ३३ ॥

---

5. A. om. त्वं...विकल्पार्थम् ॥ पूर्वा वा विधा.

7. L. om. अस्माद्...विधा.

11. V[1]. अङ्गं मा for ओम् हुंमा.

15. D. न्यायः for न्याय्यः.

17. S[1] S[2] DB[1] AL. om. वर्णानाम्.

एष न्याय्यः ॥ ३४ ॥

किं सर्वासूष्णिक्ष्विति । उच्यते । यत्र संभवोऽस्य न्याय्यस्य तत्रैष न्याय्यः । असंभवे तु यथोक्तमेव ॥ ३४ ॥

अस्माइ देहि जातवेदः (ग्रा. ३. ११. ९९. १) ॥ ३५ ॥

श्रुध्ये एष न्याय्य इति यो विभागः । किंविषयो न्याय्य इति । 5
सर्वेषु श्रुध्येषु एकस्यामेव उत्सर्गो द्रष्टव्यः । यथा नदं व ओदतीनाम् (सा. १५१२) इत्यत्र ॥ ३५ ॥

श्रुधियेति (ग्रा. ३. ११. ९९. १) वा ॥ ३६ ॥

विकल्पः ॥ ३६ ॥

हव्येति न तस्य ॥ ३७ ॥ 10

न तस्य मायया चन (३. ११. १०४. १) इत्यत्र हव्येति द्व्यक्षरः प्रतिहारः इति ॥ ३७ ॥

॥ इति पञ्चविधसूत्रे प्रथमप्रपाठके सभाष्ये पञ्चमी खण्डिका ॥ ५ ॥ 13

---

1. DV^1B^1. न्यायः for न्याय्यः.

2, 3. A. यत्रौ भवोप्यन्यायस्य for यत्र संभवोऽस्य न्याय्यस्य ; V^1B^1L S^1S^2. संभवोऽप्यन्यायस्य for संभवाऽस्य न्याय्यस्य.

5. V^1DB^1. न्यायः for न्याय्यः.

अथ षष्ठी खण्डिका ॥

शंयत् । हा । औ३होइ । गाऽ२३४ वाइ ॥ १ ॥

तद्वो गाय (ग्रा. ३. १२. ११५. १) इत्याद्ये हीष्याः प्राप्त्यर्थम् ॥ १ ॥

इन्द्रा औऽहो२३४ । म्माइ ॥ २ ॥

5 य आनयत् (ग्रा. ३. २. १२७. २) इति द्वितीये अप्राप्तः ॥ २ ॥

येषामिन्द्रोयुवाइहा । ऊवाइ । ऊवो२३४ वा ॥ ३ ॥

आघागाद्ये (ग्रा. ४. २. १३३. १) ॥ ३ ॥

न्याय्यो वा षडक्षरः ॥ ४ ॥

न्याय्यो वा षडक्षरो भवति ॥ ४ ॥

10 इहान्तो वा ॥ ५ ॥

त्रयो विकल्पाः ॥ ५ ॥

नियामञ्चाइ । त्वमारञ्जा २३४ ताइ ॥ ६ ॥

इहेवशृण्वायाम् (ग्रा. ४. ३. १३५. १)। अप्राप्तसंधित्वात ॥ ६ ॥

नारमोइ । नृ । षाहमोऽइ ॥ ७ ॥

15 प्रसम्राज (ग्रा. ४. ३. १४४. २) द्वितीये ॥ ७ ॥

ओन्तस्त्र्यक्षरश्चतुरक्षरो वा ॥ ८ ॥

ओकारान्तस्त्र्यक्षरश्चतुरक्षरो वा तृतीयान्तः ॥ ८ ॥

नरनृषाहंमा ॥ ९ ॥

19 तृतीये हिशब्दस्य पूर्वः ॥ ९ ॥

---

8. D. न्यायः for न्याय्यः.
9. V[1]. वाय्यो, DB[1]. वा यो for वा.
16. S[2]. ओंत्र्यक्षरश्चतुरक्षरो वा तृतीयान्तः ।
19. D. after तृतीये adds:–साम्नि.

नरंनृषाहम् । मा५ःहिष्ठाम् ॥ १० ॥

अप्राप्तश्चतुर्थे ॥ १० ॥

यवाशा२३ इराः ॥ ११ ॥

अपादुशि - (४. ४. १४५. १) **प्रथमे** ॥ ११ ॥

यवाशाइराः ॥ १२ ॥ 5

इति द्वितीये ॥ १२ ॥

पूर्वं वैनयोः पर्व ॥ १३ ॥

एनयोः पर्वणोः पूर्वं वा पर्व ॥ १३ ॥

अत्राह पर्यापवस्वेति मध्यमः पादः ॥ १४ ॥

प्रतिहारो भवति । अप्राप्तत्वात् ग्रहणम् । **अत्राहगो** - (ग्रा. ४. ४. १४७. २) द्वितीये । **परिस्वानासः** (ग्रा. १३. २. ४४५. १) इति । **आपवस्वसहस्रिणम** (ग्रा. १४. ४. ६०१. १) इति । इतराभ्यां लक्षणप्रसङ्गाच्चैतस्य ग्रहणम् ॥ १४ ॥ 10

शा३ ताक्रा३ तूम् इति वा ॥ १५ ॥

पान्तमा (ग्रा. ४. ५. १५५. ३) तृतीये त्रयो विकल्पाः । विश्वासाहम् आद्यं वाक्यत इति वचनात् । अन्यथा नैवेदमवक्ष्यत् ॥ १५ ॥ 15

मंःह्विष्ठंचर्षणाये३ इति वा ॥ १६ ॥

इति वा विकल्प्यते ॥ १६ ॥

दा३ नाम् । या३ ता ॥ १७ ॥

प्रव इन्द्राय (ग्रा. ४. ५. १५६. १) इति प्रथमे द्वितीये च। कुतः । परेषु चतुर्षु चतुरक्षरमिति वचनात् ॥ १७ ॥ 20 21

---

10. AL. अग्रहणम् for ग्रहणम्.
18. S[1] S[2]. om. इति वा विकल्प्यते.

परेषु चतुर्षु चतुरक्षरमुत्तमपादादौ सस्तोभम् ॥ १८ ॥

परेषु सामसु चतुरक्षरः प्रतिहारो भवति । क । **उत्तमपादादौ** सह स्तोभेनेति । **चतुरक्षर**मित्युक्ते आर्चिकाक्षरे प्रसङ्गात् । अतः सहस्तोभेनेति ॥ १८ ॥

5 **सखाय आ । (ग्रा. ५. ५. १६३. ३) हयाइ । साखायः स्तोमवा औहो (ग्रा. ५. ५. १६४. १) । पिबा तुवस्या गवा हाइ । (ग्रा. ५. ६. १६५. २) जघान नवतीर्नव इया (ग्रा. ५. ७. १७९. १) । ओजस्तदस्य (ग्रा. ५. ७. १८२. १) हाशब्दः ॥ १९ ॥**

10 स्तोभप्रतिषेधार्थः । न तु हुम्मान्तत्वादेव स्तोभः प्रसिद्धः । आह तत्रातिक्रमात् प्रतिषेधानित्यत्वं व्याख्यातम् । प्रतिषेधः कथम ? अत्र ऊर्ध्वं स्यान्न । प्रागिन्द्रस्य त्विष इत्यत्र **हाशब्दः** तृतीयः प्रतिहारो भवति । प्रस्तावश्च हाशब्द एव । कुतः । समाधेः ॥ १९ ॥

यत्सो (ग्रा. ५. ८. १८८. १) वाजी (ग्रा. ५. ९. ११९. १)
15 **पूर्वोऽभ्यासः । परो वा ॥ २० ॥**

अयाधिया च गव्यया (ग्रा. ५. ८. १८८. १) इत्यत्र पूर्वो वा प्रतिहारो भवति । **यत्सोमे३ सोमआ** । अथवा परो भवति । किं सप्तित्वात् संघात इति । **मओ** इति ब्रूमः । अभ्यासः परो भवति । कृत्स्नाभिधानाच्च ॥ २० ॥

19 ॥ इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये प्रथमे प्रपाठके षष्ठी खण्डिका ॥

---

1. S¹ S². after परेषु add: च.
2. DB¹ S¹. सस्तोभेन सहस्तोभेन.
3. AD. स्तोभेन, for सहस्तोभेन.
10. L A. आतत्रातीक्रमात्, V². आ । तत्रातिक्रमात् for आह तत्रातिक्रमात्.
13. L ADB¹ S¹ S². ऊत for कुतः.
17. AL DB¹. सप्ति for सप्तित्वात्.
18. V¹. म तुं इति । त्वा प्रब्रूमः, S². यओ इति ब्रूमः for मओ इति ब्रूमः ।

सप्तमी खण्डिका

अभि त्वाश्वां द्वितीये तृतीयः पादः ॥ १ ॥

अभित्वाशूर (ग्रा. ६. १. २३३. २) इत्यस्यां द्वितीये साम्नि तृतीयः पादः प्रतिहारो भवति ।

त्वां वृत्रेषु पत्यन्तः ॥ २ ॥ 5

त्वां वृत्रेष्विति त्वामिद्धि-(ग्रा. ६. १. २३४. १) प्रथमे । विभेदात् स्तोभनिवृत्त्यर्थं वा ॥ २ ॥

पुरुहूतन्नमे गाइरा ॥ ३ ॥

तरणिरित्सि - (ग्रा. ६. १. २३८. १) प्रथमे । उग्रँशर्म्मा-प्राप्त्यर्थम् ॥ ३ ॥ 10

नेमिन्तष्टे वासा ॥ ४ ॥

द्वितीये स्तोभप्रतिषेधार्थं विकल्पार्थं वा ॥ ४ ॥

पूर्वा वा विधा ॥ ५ ॥

अस्मादेव पर्वणः **पूर्वा** विधा ॥ ५ ॥

नेमिं क्रीडन् कृष्टान्तः ॥ ६ ॥ 15

नेमिमित्येवमादिः **कृष्टान्तो** भवति । उच्यते । या **क्रीडन्**स्वरा नेमिः स्वप्रतिहारो भवति । क्रीडन् कृष्टान्तः । वाशब्दान्त इत्यर्थः ॥ ६ ॥

ऐहोइगाऽ२विष्टयाइ ॥ ७ ॥

त्वंह्येहिचेरव (ग्रा. ६. १. २४०. १) इत्याद्ये ॥ ७ ॥

परो वा कृष्टान्तः ॥ ८ ॥ 20

वाशब्दान्तः ॥ ८ ॥ 21

---

6. V[1] LA. विभेदा for विभेदात्.

12. D. तृतीये साम्नि, S[1]. तृतीये for द्वितीये.

16. S[1]. स्वारा for स्वरा.

सर्वत्रैव नेम्याम् ॥ ९ ॥

उत्तमपादादौ सत्यां सर्वत्रैव एष न्यायो भवति । पूर्वं पर्व नेमिर्वेति । यथा हारायणे ॥ ९ ॥

आइहियाइ । गाविष्टयाऽ२इ ॥ १० ॥

5 त्वं ह्येहि - (ग्रा. ६. १. २४०. २) द्वितीये ॥ १० ॥

न्याय्यस्त्र्यक्षरः ॥ ११ ॥

उदिन्द्र (ग्रा. ६. १. २४०. २) इति ॥ ११ ॥

षडक्षरो वा ॥ १२ ॥

अत्रैव त्रयो विकल्पाः ॥ १२ ॥

10 सा चा उवा । सूताउवा । द्विप्रतिहारम् ॥ १३ ॥

माचिदन्यायां (ग्रा. ६. १. २४२. १) । द्विप्रतिहारमिति नैतावेव यावदुद्धारितौ । एक एवायम् । तेनैतत्सदृशोऽन्यो भवति । राइपा उवा । ण्याताउवा । अयं द्वितीयः ॥ १३ ॥

न्याय्यो वा ॥ १४ ॥

15 वहन्तुसोमपीहो२ । हुंमा२ ॥ १५ ॥

आत्वासहस्रम् (ग्रा. ६. २. २४५. ३) इति तृतीये ॥ १५ ॥

विपश्चितो अभिस्तोमैः इहाहाहोइ । इहोऽ२३४ वा ॥ १६ ॥

इमा उत्वा (ग्रा. ७. २. २५०. २) द्वितीये अप्राप्तः ॥ १६ ॥

20 वाजयन्तो रथाः । इवो२३४ हाइ ॥ १७ ॥

21 उदुत्ये (ग्रा. ७. २. २५१. ३) तृतीये । अप्राप्त एव ॥ १७ ॥

---

16. S². ofter तृतीये adds:– पश्चिमे and S¹. विपश्चि.
17. S¹S². om. विपश्चितो.

न हि त्वा यशा ऽ२ सांवसू । वी ऽ२३४दाम् ॥ १८ ॥

शग्ध्यूषु (ग्रा. ७. ३. २५३. १) आद्ये । वसोराधाप्राप्त्यर्थम् ॥ १८ ॥

स्तोत्रँ राजसु गायतस्तो ऽ२३ त्वाम् ॥ १९ ॥

प्रमित्रायान्त्ये (ग्रा. ७. ३. २५५. ३) । विकल्पार्थं ग्रहणम् ॥ १९ ॥

द्व्यक्षरो वाभ्यासादिः ॥ २० ॥ 5

स्तोत्रामित्यन्तम् । श्रायन्तीयस्यैवं द्रष्टव्यम् । कुतः ? संघातसामान्यात् ॥ २० ॥

द्युम्नमाभरा इति च स्तोभान्तः ॥ २१ ॥

यदिन्द्र नाहुषीष्वा (ग्रा. ७. ३. २६२. १) इत्यत्र अप्राप्तः ॥२१॥

त्वागीर्भिर्द्युगदिन्द्राके१शिभीर२ः (ग्रा.७.४.२६४.१)॥२२॥ 10

अप्राप्तः ॥ २२ ॥

पुरंदरा । प्रगायात्वा२ः (ग्रा. ७. ४. २७१. १) इति सस्तोभः ॥ २३ ॥

पादभेदात् ॥ २३ ॥

उत्तरे च ॥ २४ ॥ 15

एवमेव ॥ २४ ॥

द्वितीयपदनिधनेषु तृतीयः पादः ॥ २५ ॥

द्वितीयं पदं येषु निधनं भवति तेषु **तृतीयः पादः** प्रतिहारो भवति ॥ २५ ॥

वयमेन यदा कदा यत्सो ऽभीनो ॥ २६ ॥ 20

उदाहरणानि - वयमेनम् (ग्रा. ७. ४. २७२. १) इति प्रथमे । **यदा-कदाच** (ग्रा. ८. ६. २८८. १) इत्याद्ये । **यत्सोममिन्द्र** (ग्रा. १०. ४. ३८४. ३) इति तृतीये । **अभीनोवा** (ग्रा. १६. ८. ५४९. १) इत्याद्ये । 23

4. D. प्रमित्राय प्रार्यमण इत्यन्त्ये for प्रमित्रायान्त्ये.

5. D. om. वा.

केचिद्यत इति ग्रहणात् न सर्वत्र । यथा तरोभिः (ग्रा. ६. १. २३७. १) प्रथमे । न चोदाहरणग्रहणम् । प्राप्ते विनाम् । अन्ये तु सर्वत्रैव । अनुषङ्ग आम्नानात् । चतुष्पदावसरे ग्रहणात् त्रिपदासु च न भवति । भक्त्यसंभवाच्च । यथा कविमग्निमपघ्नन् वेति च । य [द्] इह पादग्रहणात् कृत्स्ने च त्रिपदे निधने कृत्स्ने च तृतीये पादे अनिधने सति । एवं चान्यत्रा-नेन तरोभिः - प्रथमे च न भवति ॥ २६ ॥

वयमेद्द्वितीये तृतीयः पादः ॥ २७ ॥

तस्मा उवा । द्यामवर्नाइ । सूतंभग (ग्रा. ७ ४. २७२. २) इति तृतीयः पादः ॥ २७ ॥

ज्या इष्ठं यो वा । त्राहागाऽ२३४र्णाइ ॥ २८ ॥

यो राजाचाद्ये (ग्रा. ७. ५. २७३. १) । इन्द्रयशाप्राप्त्यर्थम् ॥ २८ ॥

रथाइतम्रमतूर्त्ताऽ२३४ न्तू ॥ २९ ॥

इत ऊती - (ग्रा. ७. ६. २८३. १) प्रथमे । अप्राप्ते उत्तमपादादेः एकीकरणात् ॥ २९ ॥

राथा इति वा ॥ ३० ॥

विकल्पार्थम् ॥ ३० ॥

रथीतमा२मतूर्ताऽ२३४ न्तू ॥ ३१ ॥

रथाइ द्वितीये । अश्वसंघातप्राप्त्यर्थम् ॥ ३१ ॥

---

1. DV[2] B[1] LS[1]. इ ग्रहणम् । तेन, A इति ग्रहणम् । तेन for इति ग्रहणात् । न.

2. B[1] LA. प्राप्तो, V. प्राप्ता for प्राप्ते. the readings प्राप्ते विनाम् seems to be corrupt ;

3. AL. साम्नात् for आम्नानात्.

4. A. भक्तिसंभवात् for भक्त्यसंभवात्.

8. B[1] LAV[1] S[1]. om. तस्मा...पादः.

16. B[1] LAV[1]. om. विकल्पार्थम्.

18. ABLD S[1]. असंघात for अश्वसंघात.

विपागिरौ वा ओऽ२३४ वा । धर्तारंव्यौवाओ२३४ वा ॥ ३२ ॥

यदाकदायां (ग्रा. ८. ६. २८८. ३) प्राप्त्यर्थम् ॥ ३२ ॥

॥ इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये प्रथमे प्रपाठके सप्तमी खण्डिका ॥

॥ प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ 5

द्वितीयः प्रपाठकः

प्रथमा खण्डिका

वार्द्धा२ः श्राइद्ददोवसू होवा ॥ १ ॥

योनिष्ट-(ग्रा. ८. ९. ३१४. २) द्वितीये । भिन्नतरत्वाद्वचनम् ॥ १ ॥

5 वचांसिया । स्माऽ२ इस्थवि । रायतक्षुः ॥ २ ॥

अपूर्व्या पुरुत (ग्रा. ८. ९. ३२२. १) इति । अप्राप्तेः ॥ २ ॥

परो वा षडक्षरोऽवद्रप्सद्वितीयतृतीययोः सिद्धः ॥ ३ ॥

प्रतिहारः । कस्मादुच्यते ? अदर्शिनिवृत्त्यर्थम् । सिद्धमेक इति ॥ ३ ॥

सस्तोभतृतीये ॥ ४ ॥

10 विशेषः ॥ ४ ॥

कृणुध्वमिहाऽ२वाऽ२३४ इशाः ॥ ५ ॥

प्रवोमहे (ग्रा. ८. १०. ३२८. १) इति । नियमार्थं विकल्पार्थं वा ॥ ५ ॥

पूर्वीरिति वा ॥ ६ ॥

15 विकल्पः ॥ ६ ॥

ब्रह्माणस्त्वा शताऽ१क्राऽ२तो । ब्रह्माणस्त्वोऽ२३४ हाइ ॥ ७ ॥

गायन्ति - (ग्रा. ९. १२. ३४२. २) द्वितीये । महित्रीणि-निवृत्तिः ॥ ७ ॥

20 उतोहाइ ॥ ८ ॥

21 विश्वाः पृतनायाम् (ग्रा. १. ३. ३७०. १) ॥ ८ ॥

---

6. DL. अप्राप्तः for अप्राप्तेः.

8. V[1]. सदृशं for अदर्शि ; A. एकम् for एके.

सर्वं वा पदं परं वा पर्व ॥ ९ ॥

विकल्पः ॥ ९ ॥

एकाक्षर ओयेऽ२ ॥ १० ॥

इन्द्राय साम (ग्रा. १०. ४. ३८८. २) इति द्वितीये एकाक्षर आर्चिकमभिप्रेत्यैतदुक्तम् ॥ १० ॥ 5

पाऽ२ना इति चोपद्रवः ॥ ११ ॥

आर्चिकमेवाभिप्रेत्य [पा] **ना** इत्याह । उभयवचनं वैकृतत्वात् ॥ ११ ॥

आइशानो अप्रतिष्कुतः । आइशा। नो अप्रताइ । ष्कूऽ२३४ ताः इति वा ॥ १२ ॥

य एक (ग्रा. १०. ४. ३८९. ३) इत्यत्र त्रयो विकल्पाः ॥ १२ ॥ 10

नार्ताऽ२माऽ२ । होवा२हा२ । ॥ १३ ॥

सखाय आशिषा (ग्रा. १०. ४. ३९०. २) इति द्वितीये ॥ १३ ॥

ष्णवा संस्तोभः पूर्वा ॥ १४ ॥

तृतीये साम्नि ॥ १४ ॥

यद्धँसिवृ । त्रमोऽ२२ ॥ १५ ॥ 15

गृणेतदिन्द्रान्त्ये (ग्रा. १०. ५. ३९१. ३) ॥ १५ ॥

अयाꣳसाऽ२सो ॥ १६ ॥

यस्य त्यदन्ते (ग्रा. १०. ५. ३९२. ४)। पदभेदं कृत्वा ॥ १६ ॥

पीति वैकाक्षरः ॥ १७ ॥

विकल्पः ॥ १७ ॥ 20

---

1. S[1] S[2]. trans: पर्व before विकल्पः.

6. V[1] ALB[1]. पाइना for पाना.

सोतुर्बाहुभ्याम् । सुयताऽ३ः । सुयताऽ३ः ॥ १८ ॥

पिबासोम - (ग्रा. १०. ६. ३९८. २) द्वितीये ॥ १८ ॥

न्याय्यो वा पञ्चाक्षरः परो वाभ्यासिके त्रयो विकल्पाः ॥ १९ ॥

5　एत एवोक्ताः ॥ १९ ॥

स्तुषाइ । सखाय आऽ२३हाइ ॥ २० ॥

योन इदमिदाघे (ग्रा. १०. ६. ४००. १) । नन्दाप्राप्त्यर्थम् ॥ २० ॥

अभ्यासो निना । यताऽ३मूऽ३वस्तुषाइ ॥ २१ ॥

उत्तरेऽभ्यासो भवति ॥ २१ ॥

10　न्याय्यस्त्र्यक्षरश्चतुरक्षरो वा ॥ २२ ॥

विकल्पः ॥ २२ ॥

12　॥ इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीयप्रपाठकस्य प्रथमा खण्डिका ॥ ४ ॥

3, 10. DA न्यायः for न्याय्यः.

द्वितीया खण्डिका

पङ्क्तिषु वैधेषूत्तमपादादौ विप्रतिपत्त्यां चतुर्थी पदगीतिर्न्याय्यो वा स्वादोरिन्द्रोम प्रेहि ॥ १ ॥

पङ्क्तिषु यानि वैधसामानि तेषु **चतुर्थी पदगीतिः** प्रतिहारः । **उत्तमपादादौ** च यदि विप्रतिपत्तिः विधान्यायस्य **न्याय्यो वा** । उदाहरणम्—**स्वादोः** (ग्रा. ११. ७. ४०९. १) **इन्द्रोम** (ग्रा. ११. ७. ४११) **प्रेह्यभि** (ग्रा. ११. ७. ४१३) इति च । तथाभूतोदाहरणादकृत्स्नवैधेष्वपि स्यात् ॥ १ ॥ 5

पूष्णेऽ३ होइ । भगाऽ२३४ या ॥ २ ॥

परिप्रधन्व - (ग्रा. ११. ९. ४२७. ३) तृतीये । **कृत्स्नेऽभ्यास उत्तरेऽन्त्यधर्म** (प. वि. सू. १. ४. १४) इति प्राप्ते विकल्पार्थं वा ॥ २ ॥ 10

पूष्णे भगायेति वा । पूष्णे३४३ होऽ२३४ इति वा ॥ ३ ॥

त्रयो विकल्पाः ॥ ३ ॥

धर्मविधर्मणोर्द्विपदाकारम् ऋचः परं द्वौ स्तोभौ ॥ ४ ॥

द्विपदाकारप्रयोगे **ऋचः परं** गानं प्रतिहारो भवति । किं तत्? 15 **द्वौ स्तोभौ** त्सिबावर्जितौ । द्वाविति वक्तव्ये स्तोभाविति द्विवचनं कस्मात्? [ ] ॥ ४ ॥

अक्षरपङ्क्तिषु सिद्धस्तृतीयः पादो निधनपरे ॥ ५ ॥

[अक्षर]- **पङ्क्तिषु सिद्धः तृतीयः पादः** प्रतिहारः । कथम्? असंभवात् । **निधनपर** इति अनुस्मरणार्थम् । अन्यथा पङ्क्तिष्वित्यधिकारात् 20 संदेहः स्यात् । अथवा स्तोभप्रतिषेधार्थम् । कथम्? **तृतीयः पाद** इति वचनात् ॥ ५ ॥ 22

---

1. L. पादादौ for उत्तमपादादौ.

21. B[1] DVALS[1] S[2]. after कथम् add पाद इति वचनात् ; see. CN ; D. om. पादः.

अनिधनपरेऽपि ॥ ६ ॥

अनिधनपरेऽपि तृतीय एव पादः। यथा **क्रतुन्नभा** (ग्रा. ११. ९. ४३४. १) इति। एके तु **हार्दिस्पृशाम्** (ग्रा. ११. ९. ४३४. १) इति। परे निधनपरे एव नान्ये। उदाहरणानि—**परिप्रवाद्ये** (ग्रा. ११. ९. ४२७. १) पर्वभेदं कृत्वा। **स्वादुर्मित्राय** (ग्रा. ११. ९. ४२७. १) इति। अन्ये **पूष्णेऽ३हो** (ग्रा. ११. ९. ४२७. २) इति द्वितीये च स्तोभवर्जितः। **पवस्वसोमहेदक्षाय** (ग्रा. ११. ९. ४३०. १) **इन्दुः पविष्टे** (ग्रा. ११. ९. ४३१. १) च। **कईं व्यक्ताद्ये** (ग्रा. ११. ९. ४३३. १) परे च। एवमादीनि ॥ ६ ॥

र्यराज्ये। वाजाःअभिपवमान। पवमाना ॥ ७ ॥

अनु हित्वा (ग्रा. ११. ९. ४३२. १) इत्यत्र ॥ ७ ॥

ऋचः परमोऽ२हाऽ२४२। ओऽ२४ हा। एषा ब्रह्मा ॥ ८ ॥

अत्र **ऋचः परं** प्रतिहारः। किं तत्? **ओहा ओहा**। (ग्रा. ११. १०. ४३८. ४)। ऋचः परमिति यदि न ब्रूयात् संशयः स्यात् ॥ ८ ॥

न स्पृशत् ॥ ९ ॥

औहोइ। शंपदाम् (ग्रा. ११. १२. ४४१. १) इत्यत्र **पर्वभेदं** कृत्वा ॥ ९ ॥

पुष्ये म चतुरक्षरमृचः परम् ॥ १० ॥

ओवा। उपप्रक्षेमधुमतिक्षियन्तः। ओवा (ग्रा. १२. ११. ४४४. १) इत्यत्र **चतुरक्षरम् ऋचः परः प्रतिहारः। ओ। वा ओवा** इत्येतत् ॥ १० ॥

---

2. S[2]. om. एव.

4. V[1]. न्मान्ये for नान्ये.

11. B[1]. om. अनु...अत्र ; V[1] ALS[1] S[2]. om. अत्र.

शिवो भुवाऽ२३स्त्राताऽ३ गूर्दादीनां चतुर्णाम् ॥ ११ ॥

शिवो भुवा इति [अग्नेत्वन्न-] (ग्रा. १२. ११. ४४८. १) **प्रथमे** । [**त्राता**] **अग्नेत्वंनायाम्** (सा. ४४८) एव । अन्यान्यपि यथासंख्येन द्रष्टव्यानि ॥ ११ ॥

अग्निर्महोऽ२३ नाऽ३ ॥ १२ ॥ 5

भगोन चित्रायाम् (ग्रा. १२. ११. ४४८. १) आद्ये साम्नि ॥ १२ ॥

तस्य निर्योक्त्वा यदुद्गीथाद्वर्षीयांस्तस्माद्दानूस्रू इति पञ्चानाम् ॥ १३ ॥

पञ्चानां साम्नां **प्रतिहारो** भवति । **दानूस्रू** इति एकाक्षरा **दा** (ग्रा. १२. ११. ४४९. १ - २) **नू** (ग्रा. १२. ११. ४५०. १ - २) **स्रू** (ग्रा. १२. ११ ४५१. १) यथासंख्येन ॥ १३ ॥ 10

पीवरीं दशाक्षरम् ॥ १४ ॥

ऊर्जामित्र (ग्रा. १२. ११. ४५५. १) इति । अत्र ईकारान्तो भवति । अयमपि एकेनाक्षरेण वा अधिकारेणोच्यते । न ह्येकस्माद्विराधयन्तीति ब्राह्मणम् । न द्वाभ्यामिति वाजसनेयकमिति । अथवा अन्यत्रापि दशाक्षरः । यथा एषा वृत्त्यामिति ॥ १४ ॥ 15

इन्द्रो वि ध्यक्षरशो विभागः ॥ १५ ॥

इन्द्रो विश्वस्य (ग्रा. १२. ११. ४५६. १) इत्यत्र ॥ १५ ॥

एकाक्षरनिधने चतुरक्षर उद्गीथः ॥ १६ ॥

यदा एकाक्षरं निधनं तदा **चतुरक्षर उद्गीथो** भवति ॥ १६ ॥ 20

---

1. S[1] S[2]. स्त्राताबराऽ२३ त्राता२ for स्त्राता ३.

14. V[1]. अधिकार इति for अधिकारेण ; A. वारयन्ति. D. विरोधयन्ति for विराधयन्ति.

16. D. मधुवृत्त्याम् for एषा वृत्त्याम्.

उत्तरे स्य राजति (ग्रा. १२. ११. ४५६. २) ॥ १७ ॥

उत्तरे साम्नि ॥ १७ ॥

द्व्यक्षरो वा स्तोभः ॥ १८ ॥

भवति । एकाक्षरो होवेति । द्व्यक्षरे तु स्वराजतीत्यन्तम् ॥ १८ ॥

5 इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीयप्रपाठकस्य द्वितीया खण्डिका ॥ २ ॥

तृतीया खण्डिका

महाऽ२ हाऽ२ इ। औऽ२ होऽ३१ इ। श्रवाऽ२ः। हाऽ२ इ। औऽ२ होऽ३१ इ ॥ १ ॥

उच्चा - (ग्रा. १२. १. ४६७. ९) - नवमे उच्यते ॥ १ ॥

पूर्वं वैनयोर्वचनम् ॥ २ ॥ 5

एनयोः संघातयोः। अत्र विप्रतिपद्यन्ते केचित्। **एनयोरुद्धारितयोः महाहा औहो** एतत्पूर्वं मन्यन्ते। अन्ये तु **उग्रँ शर्मा**। एतद्व**चनम्**। विधेत्यर्थः ॥ २ ॥

गम्भीरे पादवद्वृत्तिः ॥ ३ ॥

औहोहुमुस्थिहाएहिया। हाहाइ। स्वादाइष्ठाया। माऽ२३४दी। (ग्रा. १२. १. ४६८. ८)। अत्र षडक्षराः पादाः। ते **पादवदे**तद् (एते?) द्रष्टव्याः [इति मन्यन्ते]। चत्वार एव पादाः। तेनोपान्त्या पादगीतिः ॥ ३ ॥ 10

इन्द्रायेन्दो द्वितीय आऽ२३४र्का (ग्रा. १३. १. ४७२. २) ॥ ४ ॥

द्वितीयग्रहणमसंमोहार्थम् ॥ ४ ॥ 15

ओवाऽ२३। ओवाऽ२३। पूर्व उद्गीथः ॥ ५ ॥

इन्दुः पविष्टान्त्ये (ग्रा. १३. २. ४८१. ३)। एनयोः स्तोभयोः **पूर्व उद्गीथो** भवति। कस्मादुच्यते इति। भक्तिलोपशङ्कया ॥ ५ ॥

उपोषु - प्रथमे (ग्रा. १३. ३. ४८७. १) तृतीयपादाद्यः स्तोभः। षडक्षरं चार्चिकम् ॥ ६ ॥ 20

तृतीयपादादौ **यः स्तोभः षडक्षरं चार्चिकं** स **प्रतिहारः**। अप्राप्तेः ॥ ६ ॥ 22

---

6. V[1]. अनयोः for एनयोः
8. ADB[1] L. विचेत्यर्थः.
12. ADL. उपान्त्य for उपान्त्या.
21. V[1]. om. षडक्षरं...औहोइ अयं (P. 56, L. 3.)
22. D. अप्राप्तः for अप्राप्तेः.

अवाहन्ना पञ्चाक्षरशः स्तोभः ॥ ७ ॥

अयावीता । औहोवा (ग्रा. १३. ३. ४९५. २) इत्यत्र अवाहन्नेति प्रतिहारः । किमयमेव पञ्चाक्षरशः स्तोभः । औहोवा । औहोइ । अयं स्तोभः विभाग्यत्वान्न प्राप्तः ॥ ७ ॥

5 पुनानद्वादशे (ग्रा. १४. ५. ५११. १२) चतुर्थपादाद्यः स्तोभः ॥ ८ ॥

औहोवा अत्र चतुर्थस्य पादस्य यः आदिर्भवति सः स्तोभः प्रतिहारः ॥ ८ ॥

परीतान्त्ययोश्च (ग्रा. १४. ५. ५१२. १४-१५) ॥ ९ ॥

10 स एव ॥ ९ ॥

अच्छाकोशाम्मधौ होऽ३ । हुम्माऽ२ ॥ १० ॥

प्रसोमदेववीतये (ग्रा. १४. ५. ५१४. ३) इति तृतीये स्तोभ-प्राप्त्यर्थम् ॥ १० ॥

येवहरितायाताइधा१ रायाऽ२ ॥ ११ ॥

15 हाउसोमाः । उष्वाण (ग्रा. १४. ५. ५१५. १) इत्यत्र ॥ ११ ॥

व्रतः शुचिबन्धुः प२वाकः । पा२३४ दा ॥ १२ ॥

प्रकाव्य- (ग्रा. १५. ६. ५२४ ३) तृतीये । सिक्रणुषा (ग्रा. १६. ९. ५५८. २) प्राप्त्यर्थम् ॥ १२ ॥

अपश्वानँ श्नथा१ इष्टा२ ना ॥ १३ ॥

20 पुरोहाहाउ (ग्रा. १६. ८. ५४५. ३) इत्यत्र ॥ १३ ॥

न्याय्यो वाष्टाऽ२३४ ना ॥ १४ ॥

22 श्यावाश्वे (ग्रा. १६. ८. ५४५. ५) ॥ १४ ॥

---

7. V[1]. before अत्र adds : ओवा; S[1] S[2]. om. स.

12. S[1] S[2]. om. इति.

17. B[2]. तिक्रणुषा, L. त्रिक्रणुषा, DA क्रणुषा for सिक्रणुषा.

परो वा स्तोभादिः प्रत्युत्क्रान्तः ॥ १५ ॥

स प्रतिहारो भवति ॥ १५ ॥

पवाइत्र वाऽ३न्तोऽ३ । एऽ३ । क्षरन्ना । दाइवान् गच्छा२न् ॥ १६ ॥

सुतासोमाद्ये (ग्रा. १६. ८. ५४७. १) ॥ १६ ॥ 5

द्व्यक्षरो वा ॥ १७ ॥

पवाइ । दाइवान् । सुतासोमाद्ये (ग्रा. १६. ८. ५४७. १) ॥ १७ ॥

देवान् गच्छा (ग्रा. १६. ८. ५४७. २) ॥ १८ ॥

द्वितीये ॥ १८ ॥

देवऽ३न्होइ । गच्छो २३४ हा (ग्रा. १६. ८. ५४७. ४) ॥ १९ ॥ 10

चतुर्थे ॥ १९ ॥

श्रुष्टाइजाता । सइन्दवाः ॥ २० ॥

इन्द्रमच्छाद्ये (ग्रा. १७. १०. ५६६. १) ॥ २० ॥

आ इन्दाऽ३ वाऽ३ः (ग्रा. १७. १०. ५६६. २) ॥ २१ ॥ 15

द्वितीये ॥ २१ ॥

दावाऽ२३ः (ग्रा. १७. १०. ५६६. ३) ॥ २२ ॥

तृतीये ॥ २२ ॥

स इन्दवः सुवा (ग्रा. १७. १०. ५६६. ४) ॥ २३ ॥

चतुर्थे ॥ २३ ॥ 20

---

3. V[1] DR. om. न्तोऽ२ एऽ३ क्षरन्ना.

13. V[1]. om. श्रुष्टाइ ... चतुर्थे (L. 20).

श्रुष्टाइ (ग्रा. १७. १०. ५६६. ५) ॥ २४ ॥

पौष्कले ॥ २४ ॥

चतुरक्षरो वा ॥ २५ ॥

असिन्नेव विकल्पः ॥ २५ ॥

5 शाइशा ओ२३४ वा ॥ २६ ॥

सखा । य आ ओ२३४ वा (ग्रा. १७. १०. ५६८. ५) इत्यत्र ॥ २६ ॥

द्वौ चेच्छाइशौ ॥ २७ ॥

द्वौ चेच्चिकीर्षेत् ततः शाइशाओऽ२३४ वा (ग्रा. १७. १०.
10 ५६८. ५) एका । षाता ओ२३४ वा इति द्वितीया ॥ २७ ॥

पवा३२ । मा२३४ ना: ॥ २८ ॥

सोमः पुना - (ग्रा. १७. १०. ५७२. ५) पञ्चमे ॥ २८ ॥

पवमा२३ ना३: (ग्रा. १७. १०. ५७२. ६) ॥ २९ ॥

षष्ठे ॥ २९ ॥

15 णमधिगो२३४ औहोवा ॥ ३० ॥

गोमन्न इन्दो (ग्रा. १७. १०. ५७४. १) इत्यत्र ॥ ३० ॥

णमभिवा२३ ॥ ३१ ॥

हावासा । भ्या२३४० त्वा (ग्रा. १७. १०. ५७५. १) इत्यत्र ॥ ३१ ॥

नेतायः ॥ ३२ ॥

20 ससु - (ग्रा. १७. ११. ५८२. ४) चतुर्थे । इतरेषु लक्षणसिद्ध
21 एव ॥ ३२ ॥

---

4. D. before विकल्प : adds :– साम्नि and after विकल्प: adds : श्रुष्टा इजाता.

10. S[1] S[2]. द्वितीयं for द्वितीया.

20. D. after चतुर्थे adds :– ससुन्वे २३ योवसूनामित्यत्र.

अपा२म् । हुम्२वा२ ॥ ३२ ॥

एषस्यधा - (ग्रा· १७. ११. ५८४. १) प्रथमे ॥ ३३ ॥

एकाक्षरश्चोपद्रवः ॥ ३४ ॥

एतस्मिन् पक्षे आइ ॥ ३४ ॥

न्याय्यो वा । न्याय्यो वा ॥ ३५ ॥ 5

न्याय्यात् विकल्पः ॥ ३५ ॥

॥ इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीये प्रपाठके तृतीया खण्डिका ॥ ३ ॥ 7

---

4. D. after आइ adds : इति उपद्रवः.
5. D. न्यायो वा न्यायो वा for न्याय्यो वा न्याय्यो वा
6. LB[1] DA न्यायात् for न्याय्यात्.

चतुर्थी खण्डिका ।

वैरूपतृतीयादीनामन्त्या पादगीतिः ॥ १ ॥

उपान्त्या विधा । वैरूपाणामन्त्या पादगीतिः प्रतिहारो भवति । किं सर्वेषामेव । तृतीयादीनाम् ॥ १ ॥

5 **उपान्त्या वा विधा ॥ २ ॥**

स्तोभभेदात् पदवत् दृष्टा ॥ २ ॥

बहिर्ऋचन्तु ॥ ३ ॥

उपान्त्या विधा यदि प्रतिहारः । एवं बहिर्ऋचं प्रतिहारः कृतो भवति । तत्र बहिरिष्यते । ऋचि प्रतिहारः स्यादिति अन्ये तु अवधारयन्ति ॥ ३ ॥

10 **तथा परे विश्वतः ॥ ४ ॥**

विश्वतोदावन् (आ. गा. १२४ - १२५) इति परे ॥ ४ ॥

सहोमहसोः स्वरीयसां तृतीयेऽन्त्यानुगानद्वितीयतृतीयेषु च ॥ ५ ॥

हाउहाउहाउवा । पिबासोमाम् (आ. गा. १३६) हाउहाउहाउ

15 वा । पिबासोमामिन्द्रमन्दतुत्वा (आ. गा. १३७) । परे च । हाउ होहाइ । अन्तरिक्ष२सुवर्दिवंजग । न्मा । (अ. गा. १५८) । अन्ते चानुगानस्य द्वितीये साम्नि तृतीये च । हा२ऽऊवाक् । होवा (अ. गा. १६४ - १६५) अत्र । अन्त्यानुगानद्वितीयतृतीययोश्चेति किं भवति । अन्त्या पादगीतिरुपान्त्या विधा ॥ ५ ॥

20 **वैरूपाष्टमेऽन्त्यः पादश्चतुरुक्तः सस्तोभः ॥ ६ ॥**

नाजातमष्टरोदसाइ । ऐहोइ । आ२३४ इही (आ. गा. ८)

22 इति । लक्षणत्वादुच्यते । परश्च स्तोभः ॥ ६ ॥

---

6. D. स्तोभाभेदात् for स्तोभभेदात्.

14. LB[1]A हाउ पिबासोमम् for हाउ...मन्दतुत्वा

अभित्वेन्द्रो रेति वैधवत् ॥ ७ ॥

हावौहोहाउ । अभित्वावार्षा ३ भासुताइ । औहोहावौहोऽ२ (आ. गा. १८) । अथवा अभित्वापूर्व (आ. गा. १३ - १४) इति द्विके । इन्द्रो राजा (आ. गा. ३६ – ३७) । द्विक एव । एतेषु वैधवत् प्रतिहारो भवति । वैधवत्त्वादेव भविष्यति इति वचनात् । मध्ये विकारदर्शनात् । उक्तं च आद्यन्त-योस्तु विकारो नान्यत्वकर (प. वि. सू. १. ४. ६) इति । इह तु मध्ये विकारादन्यत्वं प्रजायते । एकत्र त्रिपदास्वन्त्यचम (प. वि. सू. १. ४. १२) इति । अन्यत्र उपान्त्या पादगीतिः (प. वि. सू. १. ४. ८) इति ॥ ७ ॥

यस्येदमिति द्वितीयः पादः ॥ ८ ॥

हाउयास्या (आ. गा. ३८) इत्यत्र द्वितीयः पादः ॥ ८ ॥

तृतीयस्य वा त्र्यक्षरम् ॥ ९ ॥

ऋज्वर्थम् ॥ ९ ॥

ऋषभेऽन्त्ये त्रिरुक्ते मध्यमं वचनम् ॥ १० ॥

वाक्यस्याध्याहारः कर्तव्यः । अन्त्ये त्रिरुक्ते प्रत्यये यत् त्रिरुक्तमिति । तेन द्याविद्यवाइ (आ. गा. ४६) । अस्य त्रिरुक्तस्य मध्यमं वचनम् ॥ १० ॥

अतीषङ्गे सिद्धः ॥ ११ ॥

विशेषार्थं ग्रहणम् ॥ ११ ॥

अन्धाश्च ॥ १२ ॥

जारा दोहा अन्धा इत्युच्यते । सोऽयं समुच्चयेन विकल्पः । च - शब्दात् ॥ १२ ॥

नित्यवत्सा । शक्करीषु च त्रिरुक्ते ॥ १३ ॥

विषये अन्धा भवति । सिद्धश्च प्रतिहारो भवति । एकत्र धारा (आ. गा. ७५) । अन्यत्र शाक्करे पादे च ॥ १३ ॥

---

10. L. om. हाउयास्या ... ऋज्वर्थम् (L. 12)
19. B[1] V[1]. उदूहा for दोहा.
21. B[1] B[2]. नित्यवत्साः for नित्यवत्सा.
23. B[1] V[1] LAS[1] S[2]. om. अन्यत्र.

णं कृणुतेति पञ्चाक्षरम् ॥ १४ ॥

णं कृणावता (आ. गा. ६८) ॥ १४ ॥

परं वातस्त्रिरुक्तम् ॥ १५ ॥

एका ओवा (आ. गा. ६८) इति त्रिरुक्तम् ॥ १५ ॥

5 **परस्य वा त्रिरुक्तस्य द्विरुक्तम् ॥ १६ ॥**

परं यदस्मात् त्रिरुक्तात् तस्य वा **द्विरुक्तं** प्रतिहारो भवति । **एकाऽ३** । **ओइ** । (आ. गा. ६८) ॥ १६ ॥

मध्यमं वा वचनम् ॥ १७ ॥

अस्य च त्रिरुक्तस्य यन्**मध्यमं वचनम्** । **एकाऽ३** । **ओइ** ॥ १७ ॥

10 **सिद्धो विद्रथस्य प्रतिहारः ॥ १८ ॥**

होवाहाइ । **योनः** (आ. गा. ७०) इति । सिद्धग्रहणात् सस्तोभ इति मन्यन्ते । उपाध्यायपादास्तु **सखाए** भागं न कुर्वन्ति ॥ १८ ॥

वैराजस्योत्तमे पदे मध्यमं वचनं सस्तोभम् ॥ १९ ॥

हाउहाउहाउ । **औहोइ** । **सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो** । **नार्वाऽ२** (द्विः) 15 **नार्वा** । (आ. गा. ८६) एतन्**मध्यमं वचनम्** ॥ १९ ॥

वैधवद्वा ॥ २० ॥

त्रिपदास्वत्यृचम् (प. वि. सू. १. ४. १२) इति अन्त्या 18 पादगीतिः ॥ २० ॥

---

1. DV[1]AL. कृणुते पदेति for कृणुतेति.
6. ADV[1]L. त्रिरुक्ता for त्रिरुक्तात्.
13. B[1]. om. सस्तोभम् ।। ... मध्यमं वचनम् (L. 15)
17. S[1]. स्वं त्यृचम् for °स्वत्यृचम्.

अयं पूषाद्ययोस्तृतीयस्य पादस्याभ्यासः ॥ २१ ॥

अयंपूषाइ ओ२३४ वा (आ. गा. १०६ - ७) इह तृतीयस्य पादस्याभ्यासः प्रतिहारो भवति । **स्यभूमाना३ओ२३४ वा** । परे वा अयमेवाभ्यासः ॥ २१ ॥

यण्वापत्ययोरुत्तरयोः स्तोत्रीययोर्मध्यमं पदं सस्तोभम् ॥ २ ॥ 5

यण्वस्य **संमिश्ल आवचो२३युजा३** (आ. गा. १२२) पुरस्तात् स्तोभ एव । अपत्ये **उत्तरयोः स्तोत्रीययोः मध्यमं पदं** विधीयते । न स्तोभः । प्राप्तत्वात् ॥ २२ ॥

अन्त्ययोर्वा पदयोश्चतुरक्षरं यण्वस्य ॥ २३ ॥ 10

इन्द्रो वज्री । उग्र उग्रा (आ. गा. १२२) **उत्तरयोरेव स्तोत्री-ययोः** । **सस्तोभ**मिति वर्तते ॥ २३ ॥

सर्वास्वपत्यस्य ॥ २४ ॥

सर्वासु स्तोत्रीयासु प्रतिहारो भवति । अन्त्येषु चतुरक्षरमिति वर्तते । सस्तोभमिति[च] वर्तते । यदि वा प्रथमा स्तोत्रीया अप्रतिहारा । अथवा प्रति- 15
हारवती पदान्त्येषु पादेषु । पादे चतुरक्षरं प्रतिहारः । यदा त्वप्रतिहारा उत्तरयोः स्तोत्रीययोः [द्वितीयौ] स-[स्तोभौ] इति । पदं सस्तोभम् । न चतुरक्षरम् ॥ २४ ॥ 18

---

2. LB[1] V[1] A पूषा ओवा३ for पूषाइ ओ२३४ वा ; L. अत्र for इह.

3. B[1] LA. स्यभूमाऽ३३ नाऽ३१, V[1]. स्यभूमा३ ना३ for स्यभूमाना३ ओ २३४ वा.

5. S[1] S[2]. after स्तोत्रीययोः add :– तृतीययोः

8. L. स्तोभप्राप्तत्वात् for स्तोभः । प्राप्तत्वात्.

12. DAL. सस्तोभः for सस्तोभम्.

14. V[1] B[1] DA. अन्तेषु for अन्त्येषु.

16. L. पादान्तेषु, A. पादान्त्येषु for पदान्त्येषु ; DLA. om. पादेषु ;

17. V[1]. अप्रतिहारात् for अप्रतिहारा

पञ्चाक्षर ओवान्तश्चतुः पार्थुरश्मस्य ॥ २५ ॥

एस्वादोः । ओऽ२३४ वा (आ. गा. १२९) । एतत् पार्थुरश्मम् । अत्र **पञ्चाक्षरः** प्रतिहारो भवति । **एमधोः** । ओऽ२३४ वा । एवमादिः ॥ २५ ॥

5 ## अभ्यस्तो वृषकस्य तथैव ॥ २६ ॥

एस्वादोः (आ. गा. १३१) । इहाभ्यस्तः प्रतिहारश्चतुर्भवति । **अभ्यस्तो वृषकस्येति** वक्तव्ये **तथैवेति** यथा प्रस्तावः । यदि प्रस्तावोऽभ्यस्ताभ्यासिकः अयमपि अभ्यस्ताभ्यासिक एव । प्रस्तावोऽभ्यस्तः । अयमप्यभ्यस्त इति ॥ २६ ॥

10 ## भद्रश्रेयसोरुत्तरयोर्विधयोर्मध्यमं वचनम् ॥ २७ ॥

होइहा (आ. गा. १३२) **होइया** (आ. गा. १३३) ॥ २७ ॥

वृषान्याय्यो वा ॥ २८ ॥

त्रिरुक्ते मध्यमं वचनमिति ॥ २८ ॥

द्विप्रतिहारे तथा च ॥ २९ ॥

15 **द्विप्रतिहारे** च सति तथैव वृषान्याय्यः । द्वयोरपि **प्रतिहार**स्थानयोः ॥ २९ ॥

स्वराणामादितस्त्रयाणामुत्तमपादादौ चतुरक्षरम् ॥ ३० ॥

एयज्जायथा (आ. गा. १५०-१५४) एवमादीनां **स्वराणामुत्तमपादादौ चतुरक्षरं** प्रतिहारो भवति । किं सर्वेषामेव । त्रयाणां विकल्पेन ।
20 **आदितो** वर्गस्य यानि त्रीणि तेषां स्तोभो भवति न भवतीति संशयः ॥ ३० ॥

---

3. S[2]. अतः for अत्र.
7. V[1]. यस्तथा, LA तथा for यथा.
11. D. ofter होइया (आ. गा. १३३) adds : वृष्णीसाम्नः
12. D. न्यायः for न्याय्यः ; LAV[1] B[1] before वृषा add : वृष्ण (A. वृष्णि) साम्नः.
14. S[2]. अपि for च.
15. B[1] V[1]. न्यायः for न्याय्यः.
19. V[1] L. after त्रयाणां add : किं ; V[1] L. विकल्पे । न । for विकल्पेन.

उपान्त्या वा पादगीतिरेकेषाम् ॥ ३१ ॥

न तु ग्रन्थकारस्य ॥ ३१ ॥

इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीये प्रपाठके चतुर्थी खण्डिका ॥ ४ ॥ 3

पञ्चमी खण्डिका

वाचोव्रते रमतां सप्ताक्षरः ॥ १ ॥

वाग्रमताम् । **रमताम्** (आ. गा. १६७) इत्ययम् । वाग्ररमता-
मित्यादीनि सप्ताक्षराणि । **उभे यदिन्द्र रोदसी** (सा. ३७९) इति **अग्निं**
5 **न स्वव्रृक्तिभिः** (सा. ४२०) इत्याद्ये । **इन्द्रायेन्दो** - (सा. ४७२) द्वितीये ।
सुतासोम - (सा. ५४७) प्रथमे चेति ॥ १ ॥

द्वितीये चतुरक्षरः ॥ २ ॥

वामताम् (आ. गा. १६८) इति पूर्ववत् ॥ २ ॥

सत्रस्यर्द्धिन्यायेषु स्तोभसामसूपान्त्या विधा ॥ ३ ॥

10 **स्तोभसामस्विति** वचनात् निश्चय एव न भवति । **यथाङ्गिरसां व्रते**
(आ. गा. १८७ - १८८) । तत्र स्तोभविभाग्यधर्मा ॥ ३ ॥

सिद्धोऽग्निमीडे गवांव्रते ॥ ४ ॥

हाउहाउहाउवा । **होतारं रत्नधा** (आ. गा. १८४) इति ॥ ४ ॥

इलान्दाद्ये कश्यपग्रीवाहृदयेडानांसंक्षारेषु वृषावद्रयिं वर्चे
15 **इति हुम्मान्तः ॥ ५ ॥**

इलान्दाद्ये (अ. गा. २०७.) **वृषावदित्यतिदिश्यते** । **त्रिरुक्तस्य**
द्विरुक्तं मध्यमं वचनमिति । **कश्यपग्रीवायां** (आ. गा. २४०) **त्रिरुक्तं द्विरुक्तं**
मध्यमं चेति । **इलान्दाद्ये** तत् **हृदयेडानांसंक्षारयोः** (आ. गा. २४३ - २४४) ।
19 **रयिं** [वर्चः ।] **भ्राजा ओहोहोहाइ** (आ. गा. २११) **हुम्मान्तः** ॥ ५ ॥

---

11. V[1]. विभागधर्मा, B[1] DLS[1] S[2]. विभाग्यधर्मः for विभाग्यधर्मा

15. DB[2]. हिम्मान्तः, V[1]. कम्मान्तः for हुम्मान्तः.

16. L. वृषावतीति for वृषावदिति.

17. A. द्विरुत्तरं for द्विरुक्तं ; V[1] after मध्यमं adds : वा.

19. DAS[2]. रयि, L. रइ, B[1] S[1] रयिः for रयिं ;
    D. हिम्मान्तः, V[1] कमान्तः for हुम्मान्तः.

देवव्रतेषु षडक्षर इडाभान्तः ॥ ६ ॥

नइह । असभ्यम् (आ. गा. २१२-१४) इति । एवं **षडक्षर इडाभान्तः** इति मन्यन्ते । अन्ये तु सह इडाभा षडक्षरं मन्यन्ते ॥ ६ ॥

निह्नवाभिनिह्नवयोः प्रागुपायात्पर्व ॥ ७ ॥

पर्वग्रहणादादेशपर्व ॥ ७ ॥ 5

दिवाकीर्त्यस्यात्मनि तृतीया विधा ॥ ८ ॥

परिसंख्यानार्थम् ॥ ८ ॥

समैरयेषु विभाग्यः ॥ ९ ॥

सन्त्वाभूतान्यैरयन् (आ. गा. २६९) इत्यत्र विभाग्यः ॥ ९ ॥

आदित्यात्मनि चतुर्थः पादः पूर्वश्च स्तोभः ॥ १० ॥ 10

सृपिप्रसृपीऐही (आ. गा. २७०) इत्येवमादिः स्तोभः ॥ १० ॥

परिधिषु यण्ववदुपान्त्या वा पादगीतिरेकेषाम् ॥ ११ ॥

[**एकेषां** मते **परिधिषु** (आ. गा. २८०–२८५) **यण्ववत् उपान्त्या पादगीतिः** प्रतिहारो भवति ॥ ११ ॥]

मित्रावरुणयोरुपान्त्ये त्रिरुक्ते मध्यमं वचनम् ॥ १२ ॥ 15

[**मित्रावरुणयोः** (आ. गा. २८७) साम्नि **उपान्त्ये त्रिरुक्ते** प्रत्यये **मध्यमं वचनम्** ॥ १२ ॥]

वृषावद्वा ॥ १३ ॥

[**वा** अथवा **वृषावत्** ॥ १३ ॥ 19

---

1. AL. भावान्तः for भान्तः.
2. B[1] AV[1]. मइह, L. मइए for नइह.
3. LDA. भावान्तः for भान्तः; ALD सः for सह.
6. S[1] S[2]. °कीर्त्यसामनि for °कीर्त्यस्यात्मनि.
8. B[2]. अविभाग्यः for विभाग्यः.

उन्नये च वृषावत् ॥ १४ ॥

[आदित्यस्य **उन्नये** (आ. गा. २९०) प्रतिहारः **वृषावत्** भवति ॥ १४ ॥]

शक्करीषु होन्तः । शक्करीषु होन्तः ॥ १५ ॥

5 [**शक्करीषु** महानाम्नीषु **होन्तः** प्रतिहारः ।] खण्डसमाप्त्यर्थं द्विरुक्तिः ॥ १५ ॥

7 **इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीये प्रपाठके पञ्चमी खण्डिका ॥ ५ ॥**

---

4. S[1] S[2]. after होन्तः ॥ add :– ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अत्र परिधिष्वित्यादीनां सूत्राणां व्याख्यायत इति मम भाति ॥

षष्ठी खण्डिका

निधनं पर्व सामान्त्यम् ॥ १ ॥

निधनलक्षणमिदानीमनुक्रमिष्यामः । अत आह—**निधनं पर्व सामान्त्यम्** इति । पर्वग्रहणात् संघातपर्वापीति । यथा **हो आउ** । **इहाओ रूढौ** वैराज इति ॥ १ ॥ 5

जातःप्रभृतीनि वासुवद्रवां जायताइवा न्याय्यस्य ॥ २ ॥

उदाहरणानि **जातः परेण** – (ग्रा. २. ९. ९०. १) आदीनि । **वासुवद्रवाम्** । **तरणिरित्सिषाद्ये** (ग्रा. ६. १. २३८. १) । **आविमर्या** (ग्रा. ११. ९. ४३५. १) इति [अत्र] जायाता । आइवा । **एषस्यधाद्ये** (ग्रा. १७. ११. ५८४. १) । एष **न्याय्यस्य** सामगणस्य ॥ २ ॥ 10

अन्त्यसदृशमन्तस्साम्नि जातःपरेण - नकि त्वंहत्यद् - उभे यद् - अग्निनेन्द्रायेन्दो - सुतासोमप्रथमे च ॥ ३ ॥

अन्तःसाम्नि च निधनं भवति । कथं लक्षणम्? सामान्त्यपदसदृशम् । उदाहरणानि । **जातः परेण** (ग्रा. २. १. ९०. १) इति । **न कि देवा** (ग्रा. ५. ७. १७६. १) **त्वं ह त्यत्सप्तभ्यः** (ग्रा. ८. १०. ३२६. १.) इत्याद्ये । **उभे यदिन्द्र** (आ. ग्रा. १३०) इति । **अग्निं न स्ववृक्तिभिः** (ग्रा. ११. ८. ४२०. १) इत्याद्ये । **इन्द्रायेन्दो** - (ग्रा. १३. १. ४७२. २) द्वितीये । **सुतासोमधुमत्तम** - (ग्रा. १६. ८. ५४७. १) प्रथमे चेति ॥ ३ ॥ 15

अक्षरं तु वाग्घाइकारः परिस्वारः । परं वातिस्वार्यात् आदित्प्रियंभगायादीनि । दायो सूगो होतोहा - प्रभृतीनीयेथादीनि च ॥ ४ ॥ 20

अक्षरं त्वेकनिधनं भवति । किं तत् । वाक्शब्दः **हाइकारः परिस्वार** इति । उदाहरणानि – **आदित्प्रत्नस्य** (ग्रा. १. २. २०. १) । **प्रियम्** 23

---

4. LAS[1]. अथा. for यथा.
6. DV[1] D. न्यायस्य for न्याय्यस्य.
10. ADLS[1] S[2]. ग्रहणस्य for गणस्य.

(ग्रा. १. ४. ३५. १) यज्ञायज्ञीये । **भगाय** । **परिप्रधन्वाद्ये** (ग्रा. ११. ९. ४२७. १) । एवमादि[षु]वाक्शब्दो निधनं भवति। संघातपर्वप्राप्ताविदमुच्यते। **दायो**। प्रेष्ठंवाद्ये (ग्रा. १. १. ५. १) **सूगो**। **अपत्यं वृजिनम्** (ग्रा. ३. ११. १०५. १) [प्रथमे] **ह्रो४५ तो५६ हाइ**। अग्निर्वृत्राणि (ग्रा. १. १. ४. ३) [तृतीये।] [एवमादीनाम्] अन्तेषु हाइकारः । इयेथा । **अग्ने** 5 **मृडमहाँ॒असि** - (ग्रा. १. ३. २३. २) द्वितीये । एवमादीनि परिस्वारोदाहरणानि। **परं वातिस्वार्यादित्यत्रोदाहरणम्** - **कुत्सस्याधिरथीये हो॒ऽ४ वा**। **उहुवा**। **होवा६** (ग्रा. १५. ७. ५३३. १) । अयमतिस्वारः । अस्मात् परं हाउवेति । वाशब्दो वाक्यपूरणार्थः ॥ ४ ॥

10 **ओइडाहोइडेति द्व्यक्षरमेकाक्षरं वा शीकोयादिषु च ॥ ५ ॥**

जराबोधीये **शीकोइडा** (ग्रा. १. २. १५. २) । एवमादिषु द्व्यक्षरमेकाक्षरं वा भवति । आदिग्रहणात् **मद्रोइ**। डा (ग्रा. १. १२. ३५१. १)। **पिबोइ**। **डा** (ग्रा. १०. ५. ३९२. ४)। **दधोइ**। डा। इति ॥ ५ ॥

कथं जनवृक्तायां द्व्यक्षरमिति । उच्यते-

15 **एषानुनूतेति श्रुतिः ॥ ६ ॥**

एषानुनूता । एषामेवात्र इडा **अनुनूता**। ततोऽनुनूता भवति 17 यद्यदि द्व्यक्षरा भवति नेतरथा । तस्मादयमेव पक्षो ज्यायान् ॥ ६ ॥

---

4. B[1] AL. वृत्राणोऽन्तेषु, D. वृत्राणान्तेषु for वृत्राणि...अन्तेषु.

7. AB[1] LD. पर्ववाति (L. पर्वयाति, DS[1] पर्वाति) स्वर्यादित्रय ° for परं वातिस्वार्यादित्यत्र.

9. S[1] S[2]. वाक् for वाक्य ; S[2]. Concludes with वाक्यपूरणार्थः ।

13 V[1] LB[1]. पिबो । इ । for पिबोइ । डा.

14. L. प्रत्तायां, A. वृत्तायां for वृक्तायां.

15. L. एषान्वितेति for एषानुनूतेति.

16. आ३ नूता ततो३ नूता for अनुनूता । ततोऽनुनूता.

17. S[1] B[1] LAV[1] D[2]. तेन रथा for नेतरथा.

होइडाभ्यासे संदर्भः ॥ ७ ॥

बह्वयो यत्र होइडास्तत्र सर्वासां संदर्भः । संग्रथनं समुच्चय इत्यर्थः । यथा महावैश्वामित्रेषु ॥ ७ ॥

सर्वासां वान्त्यम् ॥ ८ ॥

अक्षरमिति वाक्यशेषः । इडास्वेतत् सर्वसामान्यम् । किं सकृदेक- 5
वचनात् । न । सूत्रारम्भात् त्रिर्भवति ॥ ८ ॥

अन्त्याया वा ॥ ९ ॥

इडायां ह्यन्त्यमक्षरं न वा अन्त्यमन्त्यम् । यथा पूर्वोक्तम् । नेह डाशब्दः सकृत् ॥ ९ ॥

डैवेमं स्तो त्वावतो विधान्याय्यत्वात् ॥ १० ॥ 10

डाशब्द एव भवति । तत् द्व्यक्षरं वेति विकल्पः । क । **इमं स्तोमायां** (ग्रा. २.७.६६.९) । **त्वावतः पुरूवसो** (ग्रा. ८.५.१९३.१) । कस्मात् । यस्मादिहोशब्दोऽपि विधाङ्गम् । अतो डैव ॥ १० ॥

पीति वा संभवात् ॥ ११ ॥

यस्य त्यत् - (ग्रा. १०.५.३९२.४) चतुर्थे **पीति** प्रतिहार उक्तो 15
वैकल्पिकः । स यदा भवति तदा द्व्यक्षरस्य निधनस्यासंभवात् एकाक्षरं निधनं भवति । इतरस्मिन् यथोक्त एव ॥ ११ ॥

अर्धेडा सर्वत्र ॥ १२ ॥

इडित्यर्धेडा सर्वत्र । अन्त्ये मध्ये च ॥ १२ ॥ 19

---

1. LA. संरथनं for संग्रथनं ; DB[1]S[1]. समुच्चयार्थः, L. समुच्च्य यथार्थः for समुच्चय इत्यर्थः.

6. DLV[1]A. सूत्रारम्भास्त्रिर्, for सूत्रारम्भात् त्रिर्.

8. A. इडान्त्यम्, S[1]DV[1]. इडाया ह्यन्तम्°, B[1] इडायां ह्यन्तम्, for इडायां ह्यन्त्यम्.

11. AB[1]LV[1]S[1] जशब्दः for डाशब्दः.

15. D. त्यच्छम्बरमिति for त्यत्.

17. DALD. पथोज एव for यथोक्त एव.

19. A. इम्विति, L. इद्विति for इडिति.

रोहादिहोपाथेडोपोष्वतीषङ्गादीनां ॥ १३ ॥

इहा । उपा । अथा । इडा । एताश्च निधनं भवन्ति । किमविशेषेण । न । **रोहा**त्स्वराद्यदि परा भवन्ति । **प्रथमो रोह** इति । उदाहरणानि । **उपोषु** - (ग्रा. १३.३.४८७.१) प्रथमे **इहा** । द्वितीय **उपा** ।
5 अतीषङ्गादिषूभयम् । अथा इडा च । किं स्वराण्येतानि निधनानि भवन्ति । उच्यते । रोहस्वरादेव नान्यस्वरात् । यथा **जातः परे** (ग्रा. २. ९. ९०. १) । अन्ये तु रोहादपि परा नैव निधनं भवति [इति] । आरोहस्वारादस्याः । कुतः एतदिति । यथा भूतोदाहरणात् । क्वचिच्चारोहस्वरात् परा भवन्ति । **यथा** भद्रश्रेयसो रोहस्वरा इहा आरोहादपि भवति । **तिस्रोवाचायाम्** (ग्रा. १५.
10 ६. ५२५) एकपर्वत्वान्न भवति ॥ १३ ॥

इहान्धा सर्वत्र तिग्मेन - प्रभृतीनि ॥ १४ ॥

इहाद्रव्या **अन्धा सर्वत्र** निधनं भवति । रोहादरोहाच्च । उदाहरणानि । **अग्निस्तिग्मेन** (ग्रा. १. ३. २२. २) इति द्वितीये । अन्यानि चैवं-जातीयानि ॥ १४ ॥

15

वारवन्तीये परीताष्टमे च पर्वान्तरत्वान्न ॥ १५ ॥

वारवन्तीये (ग्रा. १. २. १७. २-३) **परीतोषि** - (ग्रा. १४. ५. ५१२. ८) अष्टमे च इहा न भवति निधनम् । कस्मात् । **पर्वान्तरत्वात्** । यद्येवं पर्वान्तरत्वादेव न भविष्यतीति । अरोहपरत्वाच्च इहा प्राप्ता । प्रतिषेधं कुर्वन् दर्शयति । अरोहादपि परा भवति । यथोक्तं भद्रश्रेयसोरिति । क्वचिद्
20 द्रव्यान्तरप्रकृतापि भवति । यथा **इहो इहा भद्र**मिति भासेः ॥ १५ ॥

---

2. S[1]. अवा for उपा.
5. V[1]. निधनं for निधनानि.
8. L. परात् for परा.
9. DLA. इह for इहा.
13. S[1]. ins. तृतीयें above द्वितीये
15. DLAV[1]. A. om. न.
17. AL. इह for इहा.
18. S[1]D. अत्रोह° L. त्रिरोह° B[1]V[1]A. आरोह° for अरोह.°
19. S[1]D. अत्रोहाद्, V[1]आरोहाद् for अरोहात्.

नेम्या हीषी नेमिःप्रभृतीनि ॥ १६ ॥

नाइमिश्चक्रौवा ई २३४ वा (ग्रा. ३. १०. ९४. १)। अस्यां **नेम्याः** परो **हीषी** भवति। उदाहरणानि। नेम्याश्चो भवतीत्यस्मिन् योगे **नाइमिश्चक्रौवा** इत्येवंप्रभृतीनि ॥ १६ ॥

मन्द्रात् छाविवक्षणादीनि ॥ १७ ॥ 5

मन्द्राच्च स्वरात् परं **छा**स्वरं निधनं भवति। उदाहरणानि। निछा-निधनस्य द्वैधं छा भवतीत्यस्मिन् योगे **विवक्षणादीनि**। यथा **वा२इवक्ष। णा२३४ इ**। (ग्रा. ११. ६. ४०७. १) ॥ १७ ॥

॥ इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीये प्रपाठके षष्ठी खण्डिका ॥ ६ ॥ 9

---

1. S[1]. नेम्यः for नेम्या.

2. B[1]L. °श्चक्रौवा ३३ । गूवा, V[1]°श्चक्रौ ३ वा ३ गुवा, D.°श्चक्रौ वा। क्रौवा ३३ नुवा, A. °श्चक्रौ वानुनुगुवा for °श्चक्रौवा । ई २३४ वा see CN ; DS[1]. अस्य for अस्यां.

6. V. om. मन्द्राच्च, णा २३४ इ। (1. L. 8)

7. S[1] A LB[1] om. यथा ... णा २३४ इ।

सप्तमी खण्डिका ॥

अथोपायाः ॥ १ ॥

उपाया निधनस्य वर्तिष्यन्ते । कथं निधनं भवति । यथा त्वन्धकारे घटादीनां दर्शने दीप उपायो भवति । यथा च घटादीनां करणादग्निना उपायः । एवं पूर्वस्यां खण्डिकायाम् अनुपायपराणि निधनानि व्याख्यातानि । अस्यां तु खण्डिकायाम् उपायपराण्येव वर्तिष्यन्ते ॥ १ ॥

पूर्वा चेदौहो वा मन्द्रस्वरा ॥ २ ॥

यदि च परं छादीनां किंचित् स्यात् तन्निधनं वेदितव्यम् ॥ २ ॥

महाहा ॥ ३ ॥

महाहास्वरवत् आद्यौहोवा स्यात् । **मे२हा३हाइ२** । **तमिन्द्रं वाजयामसी** (ग्रा. ३. १. ११९. ३) इति तृतीये साम्नि ॥ ३ ॥

हीष्यन्ताच्च ॥ ४ ॥

बर्हिषे वेत्यर्थः । **औ३होवैव** ॥ ४ ॥

ओवा च विस्वरादिनि ॥ ५ ॥

यस्या आदिर्नानास्वरेषु वर्तते सा [ओवा] । **विस्वरादिनि** । चशब्दादविस्वरादिष्वपि । [यथा] **यदिन्द्रचित्रायाम्** (ग्रा. ९. १२. ३४५. २) ॥ ५ ॥

अवाचः ॥ ६ ॥

वाचःस्वरादिनि न भवत्युपायः ॥ ६ ॥

---

4. V[1]. करणाद्यर्जनादुपायः, ALB[1]. करणादर्जुनादुपायः. for करणादग्निना उपायः,

5. D. वाक्यानि for निधनानि.

10. ALB[1]. अद्यौहोवा for आद्यौहोवा ; S[1]. हा३इ for हाइ.

11. ALV[1]B[1]S[1]. अत्र for तृतीये साम्नि.

14. AV[1]DLB[1]S[1]. विस्वरादीनि. See CN:

15. L. om. यस्या आदिर् ... सा ; AV[1]DLB[1]S[1]. विस्वरादीनि for विस्वरादिनि.

वागाउकारपूर्वा ॥ ७ ॥

वागुपाये यदाउकारपूर्वा स्यात् ॥ ७ ॥

हुम्मा मन्द्रवद्वैसर्यम् निधनं च ॥ ८ ॥

निधनोपायः ॥ ८ ॥

तेभ्यः छाहीषीप्रथमोच्चानि वाजा चान्धा च सामा च ॥ ९ ॥ 5

तेभ्य एव पराणि छाहीष्यादीनि निधनं भवन्ति। अन्यानि तेभ्यश्चान्येभ्यश्चेति ॥ ९ ॥

आत्वासोप्रभृतीनि हिन्वन्नृशुक्रा ·यःकाओजस्तदादयो हुम्मात्वे श्रृणाह्यादीन्यग्निर्वृत्रादीनि ॥ १० ॥ 10

औहोवा मन्द्रस्वरेत्युक्तम्। तेषामुदाहरणानि। मन्द्रस्वरायास्तावत्। **आत्वा सोमस्यगल्दयां** (ग्रा. ८. ८. ३०७. १) इति। **आसोता परि** (ग्रा. १७. ११. ५८०) इति च। एवंप्रभृतीनि। महास्वरायाः **प्राणाः शिशुः** - (ग्रा. १७. १०. ५७०. ३) तृतीये **हिन्वन्नृतस्येति**। हीषीस्वरायाः **इममिन्द्र** - (ग्रा. ९. १२. ३४४. २) द्वितीये। एतन्निहोताया उदाहरणम्। 15 **ओवा च विस्वरादिनि** (प. वि. सू. २. ७. ५) इत्युक्तम्। तस्या उदाहरणम्। **प्रमंदाऽ२३४ इने** (ग्रा. १०. ३. ३८०. १)। अत्र **यःकाऽ३ ओ२३४ वा**। **वागाउ** पूर्ववदित्युक्तम्। तस्या उदाहरणम्। **हा। हाउवा३**। **ओजस्तदस्य** (ग्रा. ५. ७. १८२. १) इति। **हिम्मेति** चोक्तम्। अस्या आन्धीगव उदाहरणम्। **हुम्मात्व** (ग्रा. १६. ८. 20 ५४५. ६) इत्युभयं गृह्यते। **हुम्मा** विशेषणार्थम्। तेन ज्यायादिषु न भवति। **मन्द्रवद्वैस्वर्यम्** [इति] उक्तम्। तस्योदाहरणम्। **श्रृणाहि विश्वतस्परि** (ग्रा. ३. १०. ९५. १)। अन्यानि च निधनं चेत्युक्तम्। तस्योदाहरणम्। **अग्निर्वृत्राणि** (ग्रा. १. १. ४. १) इत्याद्ये ॥ १० ॥ 24

---

3. D. हिम्मा for हुम्मा.

16. ALDB[1] V[1] S[1]. विस्वरादीनि for विस्वरादिनि ; LA. om. इति; S[1]. तस्य for तस्याः.

19. DS[1]. हुम्मा for हिम्मा.

नाश्छादाश्च ॥ ११ ॥

परं निधनं भवति । नाश्शब्दात् छाशब्दाच्चेत्यर्थः । क तौ । अव-
द्रप्सान्त्ये (ग्रा. ८. १०. ३२३. ४) छाशब्दात् । **सोमः पवते जनिता**
(ग्रा. १५. ६. ५२७. २) इति द्वितीये नाश्शब्दात् । क्रमभेदोदाहरणाद्
5 विषय उक्तः ॥ ११ ॥

आत्वासोमप्रभृतिषु वादीनां निधनत्वे को विषय इत्याह —

पयसि विकर्णे शुक्रियोपान्त्ये ॥ १२ ॥

पय आदिषु **इयो३इया** । **अग्नेयुङ्क्ष्वाहियेतवा** (आ. गा. ११९)
इति । **विकर्णे** हाहाउ । **इडा** । **ऋतम्मेबिभ्राड्** (आ. गा. २५७) इति ।
10 **फाट्** । **फाट्** । **भ्राट्** । **शुक्रियोपान्त्ये** हाउ । **आगोमतिव्रजेभजा**
(आ. गा. २८९) इति । एतेषु वा स्वरो निधनं भवति ॥ १२ ॥

ऋषभचतुस्त्रिंशयोः ॥ १३ ॥

सुरूपकृत्नु (आ. गा. ४६) जास्वरः । चतुस्त्रिंशत्संमिते च
क्षौ (आ. गा. २००) ॥ १३ ॥

15 ## शन्नः प्रभृतीनि ॥ १४ ॥

आन्धोदाहरणानि । **उहुवा ओहा** । **औहोवा** । **शन्नोदेवीः**
(आ. गा. २३) इति ॥ १४ ॥

अन्तरिक्षादीनि च ॥ १५ ॥

सामोदाहरणानि । **सा ३४ मा** । **अनुहित्वासुतम्** (ग्रा. ११. ९.
20 ४३२. १) इत्यत्र । आदिग्रहणात् रेवत्यः शक्र्य इति ॥ १५ ॥

---

5. DB[1]S[1]. अविषयः for विषयः.

10. V[1]B[1]A. फाश् फाट्, L[1]. फाशि फाट् for फाट् फाट्.

11. V[1]. om. वा.

आर्चिकमपादान्त्यमेकेषां वा ॥ १६ ॥

एकेषामाचार्याणाम् **आर्चिकमपादान्त्यं** निधनं वा भवति ॥ १६ ॥

देवाप्रभृतीनि ॥ १७ ॥

उदाहरणानि । **तंगूर्धया** - (ग्रा. ३. १२. १०९. २) द्वितीये । एवं **एन्द्रया** - (ग्रा. ९. १२. ३४८. २) द्वितीय एव ॥ १७ ॥ 5

तविषाम् ॥ १८ ॥

तमु अभि - (ग्रा. १०. ४. ३८२. २) द्वितीये निधनं भवति ॥ १८ ॥

पवमा ॥ १९ ॥

मृज्यमानाद्ये (ग्रा. १५. ५. ५१७. १) । **त्वंह्यङ्गदैव्य** (ग्रा. १७. ११. ५८३. १) इति वा निधनं भवति ॥ १९ ॥ 10

मयि वर्चः ॥ २० ॥

आनोऽ२ब्रुवाऽ२ । या२३४ औहोवा । मयिवर्चः । (आ. गा. १७३) निधनं भवति ॥ २० ॥

वार्लंघ्ने ॥ २१ ॥

हाउवा । वृत्रहत्यायहोइ (आ. २०३) इत्यत्र **वार्लंघ्ने** भवति ॥ २१ ॥ 15

उवेकारौइकारा व्यवयन्तो विघातका निधनाङ्गं च ॥ २२ ॥

उशब्द एकार ओइकारश्च इत्येते **व्यवयन्तः** उपायं निधनं च निधनस्यापातं न कुर्वन्ति । **निधनाङ्गं च** भवति ॥ २२ ॥ 20

---

1. S[1]. om. वा.
4. AD[1]B[1]LS[1]. निधनं भवति for उदाहरणानि ... एवं.
10. ADLB[1]S[1]. om. वा.
17. B[1]LS[1]. विधातकानि, A. विधा । तक्कानि, D. विघातकानि for विघातका.
19. B[1]DALS[1]. एकाक्षरः for एकारः

उष्णिगष्टान्तः ॥ २३ ॥

आर्चिकमपादान्त्यमिति विशेषः ॥ २३ ॥

न विधादिस्त्वांवृत्रेषु - परीतः - पवते ॥ २४ ॥

विधाया आदिर्निधनलक्षणोपेतोऽपि न भवति । सर्वत्र प्रतिषेधः ।
5 **त्वांवृत्रेषु** इति [आदीनि] उदाहरणानि । त्वामिद्धि (ग्रा. ६ १. २३४. १) ।
परीतोषि (ग्रा. १४. ५. ५१२. ३) तृतीये । **पवतेहर्य** (ग्रा. १७. १०.
५७६. १-२) प्रथमद्वितीययोः ॥ २४ ॥

ददाशान्तम् ॥ २५ ॥

न तस्य (ग्रा. ३. ११. १०४. १) इत्यत्र शकारान्तं निधनमिति ।
10 **यो अग्नये** इत्येवमादि ॥ २५ ॥

ऋषीणां मान्तम् ॥ २६ ॥

परिकोशंमधुश्चुतम् (ग्रा. १७. १०. ५७७. १) इत्यत्र मकारान्तम् ।
ऋषीणामित्येतावत् ॥ २६ ॥

गोभिष्टे वान्तम् ॥ २७ ॥

15 **हावास्मा** (ग्रा. १७. १०. ५७५. १) इत्यत्र **गोभिष्टेव**। एतावदेव
केचित् । अन्ये तु **गोभिष्टेवर्णमभि वा** इति । तुल्यत्वात् संधेः ॥ २७ ॥

बाधो जहीति पर्व ॥ २८ ॥

भिन्धिविश्वा (ग्रा. ४. २. १३४. १) इति तद्विविद्धास्वरं प्राप्तं
19 पर्वेति । योगविभागं पर्व वा ॥ २८ ॥

---

1. B[1] अष्टाक्षरः for अष्टान्तः.
4. V[1]. निधनात्म for निधन.
16. S[1]. इति for अभि.
18. V[1]. अप्राप्तं for प्राप्तं.
19. V[1]. विभागे for विभागं.

इहेव त्रीणि वा ॥ २९ ॥

इहेव शृण्व (ग्रा. ४. ३. १३५. १) इत्यत्र एकं पर्व निधनम् । त्रीणि वा पर्वाणि निधनानि । **एहियौहोइ । एहियौहोऽ२३इ । ए२३४ ही** । अथवा एहीति वा ॥ २९ ॥

आतून इहकारः ॥ ३० ॥   5

आतूनइन्द्रक्षुमन्तं - (ग्रा. ५. ६. १६७. ४) चतुर्थे **इहकारो** निधनं भवति । पर्वैकत्वाच्चान्यत्रापि भवति । **यथा इहा विष्वक्तस्ता** (ग्रा. ९. ११. ३३९. १) इति ॥ ३० ॥

रथीनां च सुहव्यम् ॥ ३१ ॥

इन्द्रंविश्वा (ग्रा. ९. १२. ३४३. १) इत्यत्र **रथीनां च सुहव्यमिति** रथीविशेषणार्थम् । **आ नो विश्वासु हव्यम्** (ग्रा. ७. ४. २६९. १) इति प्रथमे सुहाव्याऽ२म् । सुहव्यमिति स्वरा रथीतमा प्रथम एव ॥ ३१ ॥   10

यो रयिं पवस्व हीषीप्रथमोच्चे ॥ ३२ ॥

यो रयिंवोरयाहाउ (ग्रा. ९. १२. ३५१. १) इत्यत्र हीषी च प्रथमोच्चं च **हीषीप्रथमोच्चे** निधने भवतः । अप्राप्तत्वादुच्यते । **पवस्व मधुमत्तम** (ग्रा. १७. ११. ५७८. १) इति **प्रथमे** । प्राप्तग्रहणं विकल्पार्थम् ॥ ३२ ॥   15

प्रथमोच्चं वा ॥ ३३ ॥

केवलमेव निधनं भवत्युभयोः । सोऽयं विकल्पः ॥ ३३ ॥   19

---

4. V[1]. om. इति वा.

12. B[1] L. om. सुहाव्याऽ२म्.

14. V[1]. इह for इत्यत्र ; L. om. हीषी च प्रथमोच्चं.

15. AB[1]. D. न हीषी for च हीषी°.

अयाप (ग्रा. १६. ७. ५४१. ३) इह इहिया त्रिरुक्तम् ॥ ३४ ॥

अवागस्मिन् इहिया द्रव्यं भवति । त्रिरुक्तं च । यकारो लुप्तवद् द्रष्टव्यः । त्रिरुक्तं त्रय इहकाराः । यद्येवं त्रिरुक्तमिति न वक्तव्यम् । कस्मात् । इहान्धा सर्वेति परिभाषणात् । उच्यते । परिसंख्यानभयात् ॥ ३४

प्रथः कपे च ॥ ३५ ॥

हाउप्राथाः (आ. गा. १४६-७) द्विके । [कपे ।] हाउ (३) वा अभित्वाशूर (आ. गा. २०१) इत्यत्र ॥ ३५ ॥

दिवाकीर्त्ये (आ. गा. २६०) मदायाः ॥ ३६ ॥

द्वितीयेऽनुगाने ॥ ३६ ॥

पुरीषपदेषु च ॥ ३७ ॥

हियेवा । हियग्नाइ । इन्द्रा । हिपूषान् । हिदेवाः । (आ. गा. परिशिष्ट. ४) एता मदायाः । इन्दुः पविष्ट चारुमदायाम् (ग्रा. ११. ९. ४३१. १) एव ॥ ३७ ॥

दिक्शब्दः स्वरेषु ॥ ३८ ॥

मदाया एव दिक्शब्दः । एऔहोवादीशाः (आ. गा. १५०-१५२) । केचित् कृत्स्नं मन्यन्ते । अन्ये तावन्मात्र एव ॥ ३८ ॥

हृदये (आ. गा. २४३) त्रिरुक्तं प्राग्वचः ॥ ३९ ॥

वृषान्यायेऽस्मिन्निति दिष्टः । शेषः पूर्वस्मिन् त्रिरुक्ते भवति । उत्तरं त्रिरुक्तं निधनं भवति । विधादित्वाच्च प्रतिषेधः । तत्प्रतिप्रसवः ॥ ३९ ॥

आनन्दप्रतिनन्दयोः (आ. गा. २७१ - २७२) ॥ ४० ॥

विशेषः । स उद्गीथो वेदितव्यः ॥ ४० ॥

---

5. A. सर्वेऽपि for सर्वेति.

13. AB[1] LS[1]. मदाया, V[1]. मदायां for मदायाः.

15. AL. वाक् for दिक्.

त्रिरुक्तमन्त्यमुद्गीथोऽन्यः ॥ ४१ ॥

स्पष्टम् ॥ ४१ ॥

उपायो यस्मान्नोर्ध्वं प्रतिहारः ॥ ४२ ॥

ननु चान्येऽपि सन्त्युपायाः साममध्ये औहोवादयः । न ते हि निधनोपायाः । तेषु गौणमुपायत्वम् । अयं तु मुख्यः । कस्मात् । विशिष्ट- 5
क्रमत्वात् भक्तीनाम् । तदुक्तम् - **प्रस्तावोद्गीथ** - (प. वि. सू. १. १. १) इति । न । सर्वेषूपायेष्वपि मात्राकालमासीत । मात्रिकमेवान्यत् पूर्ववत् सनियमं कुर्यात् ॥ ४२ ॥

निधनं प्रत्यङ्गम् ॥ ४३ ॥

त्रय उद्गातारः । त्रयो भक्तयः । तत्र समाख्याविनियुक्तास्तिस्रः । 10
निधनं कस्येत्यत्राह - **निधनं प्रत्यङ्गम्**इति । प्रति अङ्गं **प्रत्यङ्गम्** । प्रतिहर्तारं प्रतीति सर्वप्रयोज्यमित्यर्थः ॥ ४३ ॥

इतरेषां यथोक्तम् । यथोक्तम् ॥ ४४ ॥

इतरेषां भक्तिविशेषं **यथोक्तम्** । श्रुतौ स्वशास्त्र एव वा ।
श्रुतौ सह प्रस्तोतारमुवाचेति स्वशास्त्रे समाख्यया प्रस्तोतृप्रयोज्यत्वात् । तावेव 15

---

1. S[1] LV[1]. om. त्रिरुक्तम् ... स्पष्टम् ; B[1] A. त्रिरुक्तमन्त्यमुद्गीथो ॥ अन्त्यो भवति ॥ for त्रिरुक्तम् ... स्पष्टम् ; B[1] A. trans. this after गृह्यते (p. ८२. L. ।).

4. S[1] B[1] LA. न तु for ननु.

10. B[1] LA DV[1]. समाख्य for समाख्या.

14. AL. भक्ति ; B[1] भविशेषं for भक्तिविशेषम् ; AL. om. वा.

15. S[1] B[1] LV[1] A. समाख्याय for ससाख्यया.

भक्ती । यथोक्तमिति स्वशास्त्रोक्तं गृह्यते । तदा वैकृतप्रत्यनन्तरत्वा-दित्यनुवादः ॥ ४४ ॥

इति पञ्चविधसूत्रे सभाष्ये द्वितीये प्रपाठके सप्तमी खण्डिका ॥ ७ ॥

॥ द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

5 ॥ पञ्चविधसूत्रभाष्यं समाप्तम् ॥

ॐ

---

1. AL. शास्त्रोक्तं for स्वशास्त्रोक्तं ; B[1]. वैकृतप्रत्यङ्गं तत्र त्वात् वादि-त्यनुवादः, V[1]. विकृतप्रत्यनन्तरत्वात् – वादित्यानुवादः, A. वैकृतप्रत्यनन्तरत्वात् । वादित्यनुवादः, DS[1]. वैकृतप्रत्यनन्तरत्वात् । वादितानुवादः for वैकृत ... इत्यनु-वादः.

5. S[1] AD. पञ्चविधसूत्रव्याख्यानं समाप्तम् ; B[1] पञ्चविधसूत्रं सव्या-ख्यानं पूर्णम्, for पञ्चविधसूत्रभाष्यं समाप्तम्.

A. after समाप्तम् adds: हरिः ओम् ॥ श्रीगणेशाय नमः । ; D. श्रीगङ्गाविश्वेश्वराभ्यां नमः ॥ काश्यां विश्वेश्वरादिसन्निधौ सुब्रह्मण्येन लिखितम् । अनसूयावद्भिः महद्भिः सम्यक् विचार्य संशोधनीयम् ॥ यथामात्रिकं लिखितम् । ओं तत् सत् । ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ ; V. संवत् १६८१ वर्षे वैशाखवद्य १० सोमे लिषितम् । शुभं भवतु । श्रीरस्तु । त्रि० गोवर्धनेन लिखापितं हरि-हरेष ॥ त्रि० विश्वनाथसुतरामदेव ॥ इति ॥ शुभं भवतु ॥

S[1]. after समाप्तम् ॥ adds :– गङ्गाविश्वेश्वराभ्यां नमः । काश्यां विश्वेश्वरादिदेवतासंनिधौ सुब्रह्मण्येन लिखितम् । अनुसूयावद्भिर्महद्भिः सम्यग् विचार्य संशोधनीयम् । यथामातृके लिखितम् । ॐ तत् सत् श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ ॐ ॥

CRITICAL NOTES

P. 2. L. 6–7

अनुक्रमणादेतासामिह शास्त्रे । उच्यते । किमर्थं... The sentence does not seem to be correct. Here the commentary discusses that the sūtra ought to have said only प्रस्तावाद्या भक्तयः because the five भक्तिs of सामगान as also their sequence are too well–known to be expressly stated. The sentences beginning with क्रमार्थं answer the objection in brief. Therefore, उच्यते in the sentence looks a little cumbersome. Further the expression is not a happy one. The word उच्यते, therefore, either should be eliminated altogether or replaced with वचनम् ।

P. 7. L. 21

All the Mss. have इत्मेवमादि संभवोऽस्य लक्षणस्य पूर्वावसानप्रस्तावानीत्यवाच्यम्. It may be seen that the sentence is incomplete and the words remain unconnected. The commentator has given a number of examples which he introduces with the word उदाहरणानि. Therefore, इत्मेवमादि, if it applies to उदाहरणानि, must be इत्येवमादीनी. एवमादि cannot directly be linked with संभवः in a compound because it will only make the expression more vague and the sentence more complicated. Therefore, it is clear the sentence is not only grammatically wrong, but also inexpressive because of the scribal errors crept in and due to loss of words and punctuations during the course of copying. We have, therefore, corrected the sentence as given in our edition.

P. 8. L. 10

प्रतिभागार्थं सूत्रभेदे. If the reading as found in the Mss is accepted the sentence would be incomplete. It is evident that some words are missing after सूत्रभेदे. If, however, the word भेदे is changed to भेदः the sentence could be complete, though, what the commentator wanted to say could not evidently be conclusive.

P. 9. L. 16

The R. Simon's edition and the Mss L.V[1] DB[2] read वयम्यादौ हुवेहोइ while in the Ms A there is lacuna between दौ and होइ. It is clear that these readings are corrupt and that some words are omitted before हुवे. The word आदौ should refer to the number of melody based on वयामि [न्द्र] after the earlier example of यज्ञातृतीये. But it cannot be वयम्यादौ or वयमादौ meaning the first melody of वयमिन्द्र because the sāman referred to here is the fifth and not the first in this series of five, which is cited as an example in the context. Further the melody — next to वयमिन्द्र referred to in this sutra is इन्द्र होइ and this melody does not begin with हुवेहोइ. The gānas here are quoted by *pratīka* and wherever the gāna in the series is not the first one the particular number in quotation is expressly stated in the sūtra. Again when there are verses more than one with *pratīka* in the Grāmegeya to be precise and specific, the pratika of the melody with distinctive stobha syllables is mentioned *e.g.*, आतूऔहो. Thus the sūtrakāra has taken caution not to cause any confusion as to the exact example referred to in his sūtra.

The melodies based on वयमिन्द्र are five in number and on इन्द्र सुतेषु three. Therefore, either the exact number, if only the pratīka of the verse is quoted, or the pratīka of the gāna itself in question must be mentioned. It may eventually be either वयमिन्द्रापञ्चमे, इन्द्रसुतेषु द्वितीये or वयामौहो इन्द्राहोइ. It is most certain that for the sake of brevity and also clarity the author must have taken the second alternative and the readings here might have been: वयामौहो इन्द्राहोइ and not वयाम्यादौ हुवेहोइ.

R. Simon has noted the unwarranted आदौ here which he renders "usw (und so weiter)" but in the notes he says the meaning is uncertain (unsicher)!

P. 19. L. 11

शक्योऽयमर्थः प्रतिपत्तुम्. The readings, in all the Mss we consulted, are corrupt. The Mss V[1]LD separate प्रतिपत्तुम् from अर्थ with

a fullstop (दण्ड). In the transcript of D the word is wrongly trascribed as प्रतिवक्तुम्. Of course, in Grantha त and क can be easily confused. The Mss B[1] L join this word with the next sentence. It may be seen from this what confusion has been created by these corrupt readings and wrong punctuations. We have, therefore, corrected the readings as शक्योऽयमर्थः प्रतिपत्तुम् ।

P. 35. L. 16

यन्ततायां is uniformly corrupt without exception in all the Mss and it makes no sense. Could it be इत्यन्तोऽयमन्तः or इत्येवमन्तः?

P. 36. L. 7

The Mss except V[1] read इहाहेति which does not seem to be correct. V[1] has it as इहहैति. The *stobhas* having mystic potency referred to in the TBr. is इहेहा (इहा + इहा or इह + इह) and not इहाहा (इहेहेति गायेत प्रतिष्ठायै TBr. XIII. 10.9). Therefore the correct readings should be इहेहेति

P. 51. L. 21

Immediately after पाद इति वचनात् the sentence तृतीयः पादः इति वचनात् appears redundant. We should have, in fact, either of the two sentences. Therefore, we have retained the second sentence deleting the first for obvious reasons.

अनिधनपरेऽपि (2.2.6), the following sūtra, is not found in the edition of R. Simon. Neither he refers to it anywhere in his translation or in the notes. However, this sutra is found in all the Mss with commentary thereon. The D takes अनिधन-परेऽपि as part of the commentary while B[1] has it immediately after the sūtra अक्षरपङ्क्तिषु... (2.2.5). If it is taken as part of the commentary the phrase तृतीयः पादः in the sūtra could mean that the third pāda would form pratihāra even though no nidhana may follow immediately thereafter. We have, however, taken it as part of the text and not of the commentary which appears to us proper. The Mss take अनिधनपरेऽपि to the following sūtra, but after एवमादीनि in the commentary, again

यं राज्ये... is repeated. The Ms B[1] does not repeat this again after एवमादीनि

P. 73. L. 4

The example is taken from दधन्वेवा५ यदीमान् (ग्रा. गे. 3.10.94. 1) and the passage under reference quoted as example in the above gāna is: नाइमश्चक्रौवा and it follows: ई २३४ वा. But each manuscript used for our edition gives here different readings and none of them appears to be correct. We have, therefore, taken the readings from the त्वाष्ट्रीसामन् based on दधन्वे वा (सा. 94).

P. 74. LL. 14 and 15

All the Mss except the edition of R. Simon read but विस्वरादीनि. But from the commentary यस्या आदिर्नानास्वरेषु वर्तते सा, it is clear, that विस्वरादीनि is wrong. It should be either an adjective of ओवा or should be in locative case. R. Simon translates the sutra:—" (Desgleichen) Ova), auch dann, Wenn sein Anfang auf verschiedenen Tonen) Steht)." We have, therefore, accepted the reading विस्वरादिनि

———

APPENDIX

An alphabetical index of sāma-gānas cited as examples for (1) *Prastāva* (2) *Pratihāra* and (3) *Nidhana* in the Pañcavidha-sūtra is given below. Under each of the three *bhaktis* first the gānas are alphabetically arranged with reference to technical names of the gānas as also of sutra of the PV and then the names of the gānas with references to the respective gānas and sutra of the PV are arranged in alphabetical order. Examples cited in the commentry are marked with (c).

प्रस्तावः

(A)

Chant	Ref.	Name	Sūtra
अ			
अचिक्रदद्वृषा	(ग्र. १४.४.४९७.१)	वार्षाहरम्	१.१.१४
अन्तर्देवेषु ३ रोचा १ सा २ इ होई ऽ २३४ या । इया हाई ।	(आ. गा. २८७)	चक्षुः	१.२.२३
अपघ्नाऽ२३न्	(ग्रा. १४.४.५१०.१)	भारद्वाजम्	१.२.७
हावौ होहाउ । अभित्वा	(आ. गा. १८)	वरुणः	१.२.१
अयम्पूषौ हो	(ग्रा. १३.८.५४६.१)	क्रौञ्चम्	१.२.१
अयापवस्वैना	(ग्रा. १६.७.५४१.३)	श्रौष्टम्	१.१.११
अयावीती	(ग्रा. १३.३.४९५.२)	सोमसाम	१.१.११
अर्षा । इहा	(ग्रा. १४.४.५०३.१)	दार्ढच्युतम्	१.२.६
असावि देवम्	(ग्रा. ८.६.३१३.१)	प्राकर्षम्	१.१.८
आ			
आइवा	(आ. गा. प. शि. ४)	पुरीषपदानि	१.२.२८
आतू औहो	(ग्रा. ५.७.१८१.१)	इन्द्रस्यमायम्	१.१.१५
आते दक्षम्	(ग्रा· १४.४.४९८.२)	वार्शम्	१.१.१५
आनो मित्रा	(ग्रा. ६.११.२२०.१)	मित्रावरुणयोः साम	१.१.९
आश्वा औहो ऽ २३४ वा	(ग्रा. १·२.१७·१)	वारवन्तीयम्	१.१.१५

इ			
हाउ (त्रिः) इडा (त्रिः)	(आ. गा. २४४)	इडानांसंक्षारः	१.२.१४
इती ऽ २ इति (त्रिः)	(आ. गा. २४९)	निह्नवम्	१.२.१६
इदन्ते	(ग्रा. २.७.६५.१)	यामं कौत्सं वा	१.१.८
इन्दुः पविष्ट चेतनः	(ग्रा. १३.२.४८१.३)	बभ्रोः साम। कौम्भस्य वा	१.१.५
इन्दु ऽ ३ र्वाजी	(ग्रा. १५.७.५४०.१)	दाशस्पत्यम्	१.२. २
इन्द्रमच्छ	(ग्रा. १७.१०.५६६.४)	अनुपदम्	१.२.८
,,	(,, ,, ५)	पौष्कलम्	१.१.६
इन्द्रामिन्द्रं वाया ऽ म्	(ग्रा. ४.२.१३०.१)	इन्द्राण्याः साम	१.१.१४
औहौ होइ। .... इन्द्राऽ२य	(ग्रा. १०.४.३८८.३)	सौमित्रम्	१.१.११
इन्द्रायेन्दो	(ग्रा. १३.१.४७२.३)	वैश्वदेवम्	१.१.१४
,,	(,, ,, ,, ,,)	,,	१.१.११५
इन्द्रा हाउ हाहोइ। पर्वता	(ग्रा. ९.११.३३८.१)	वैश्वामित्रम्	१.१.१२
इन्द्रा ऽ २ हा ३१ इ	(ग्रा. १२.११.४५६.२)	वैराजम्	१.२.४
इन्द्रा ऽ ३ होइ। हवे ऽ३ होइ	(ग्र. १०.४.३८१.२)	अनुक्रोशम्	१.१.१५
इन्द्रो विश्वस्य	(ग्रा. १२.११.४५६.१)	वैराजम्	१.२.३
हाउ। (त्रिः) इमा (त्रिः)	(आ. गा. २४३)	प्रजापतेर्हृदयम्	१.२.१४
उ			
उच्चातेजा -	(ग्रा. १२.१.४६७.२)	आजिगम्	१.१.१५
हाउ(त्रिः) वा प्रागन्यदनुवर्तते।... उद्वत्य-	(आ. गा. १९१)	अहोरात्रयोर्व्रतम्	१.१.११
उन्नयामि। होइ	(आ. गा. २९०)	आदित्यात्म	१.२.२४
उपह्वराइ। गिरा ऽ २ इणाम्	(ग्रा. ४.३.१४३.१)	शाकृत्यसाम	१.१.१५
उपाउप। .... परीतोषि	(ग्रा. १४.५.५१२.१३)	गूर्दः	१.१.११
उपोषुजातमप्तुरम्	(ग्रा. १३.३.४८७.२)	यामम्	१.२.५
ऊभाइ (उभे)	(आ. गा. १३०)	श्येनम्	१.१.११
उवी ऽ २ उवि	(आ. गा. २७०)	आदित्यव्रतम्	१.२.२१
ए			
एतमुत्यं	(ग्रा. १७.११.५८१.४)	कौल्मलबर्हिषम्	१.१.१५
एपुरोजिती	(आ. गा. ४९)	अतीषङ्गम्	१.१.१२

ए । विदामघवन्विदाः	(आ. गा. प. शि. १)	शाक्वरम्	१.२.२६
एष ब्रह्मौहो । यात्रऋत्वियाः	(ग्रा. ११.१०.४६८.५)	जमदग्नेः शिल्पम्	१.२.३
एषस्य धारया सुनाः	(ग्रा. १७.११.५८४.४)	सोमसाम	१.२.२
एषा हाउ	(ग्रा. १७.११.५८४.२)	सन्तनि	१.१.१२
एस्वादोः	(आ. गा. १३१)	वृषकम्	१.१.१५
एस्वादोः ओ ऽ ३ वा	(आ. गा. १२९)	पार्थुरश्मम्	१.१.१२
एस्वादोः	(आ. गा. १२८)	संकृति	१.२.११

ओ

ओ ऽ ३१ म् । स्वादोरे	(आ. गा. २४८)	शाक्वर-ऋषभः	१.१.११

औ

औहो होइ ।....इन्द्रा४ऽ२य	(ग्रा. १०.४.३८८.३)	सौमित्रम्	१.१.११
औहौहोव होइ (द्विः) सोम्यंमधु	(आ. गा. २६५)	आत्म	१.२.१९

क

कईम् । विया ऽ २३ । ओवोऽ३ आक्ताः	(ग्रा. ११.९.४३३.३)	निकम्	१.१.१३
कदावसो	(ग्रा. ६.१२.२२८.१)	कौत्सम्	१.१.९
ह्राउ (त्रिः) ऊऽ२ । कह्वा२ उ (त्रिः) कश्यपस्य	(आ. गा. १८६)	कश्यपस्य व्रतम्	१.२.१

ग

गायन्तित्वा हाइ (C)	(ग्रा. ९.१२.३४२.२)	शैखण्डिनम्	१.१.७

च

चन्द्रमा आउवा । प्सुवान्तराउवा	(ग्रा. ११.७.४१७.१)	त्रैतम्	१.१.१५
चिला । ऽ ६ ए (C)	(ग्रा. २.७.६४.२)	ऋतुसाम	१.१.७

ज

जातः परेण धर्मणा	(ग्रा. ३.९.९०.१)	इन्द्रस्य प्रियम्	१.१.११

त

तं वः सखायः	(ग्रा. १७. २०.५६९.१)	कार्णश्रवसम्	१.१.१५
तक्षद्यदी । होइ ।	(ग्रा. १५.७.५३७. १)	वाचः साम	१.१.१४

तिस्रोवाच उदीरते	(ग्रा. १२.१.४७१.१)	वैष्टम्भम्	१.१.१२
त्युमूषु	(ग्रा. ९.११.३३२.२)	तार्क्ष्यसाम	१.१.९
त्रातारमिन्द्रम्	(ग्रा. ९.११.३३३. १)	इन्द्रस्य त्रातम्	१.२.२
त्वावतोऽ३ । हौऽ३होऽ३१इ	(ग्रा. ८.५.१९३.१)	धुरासाकमश्वम्	१.१.४

न

नकि देवाः	(ग्रा. ५.७.१७६.१)	गोधासाम	१.१.१२
नकिष्ट३० । कर्मणा (C)	(ग्रा. ६.२.२४३.१)	वैखानसम्	१.१.७
ना२माः	(आ. गा. १२-१४)	देवव्रतानि	१.२.१५

प

परीतोषिञ्चता —	(ग्रा. १४.५.५१२.१)	अच्छिद्रम्	१.१.१२
,,	(,, ,, २)	रयिष्ठम्	१.१.१२
परीतोषा ऽ २ इ ।	(,, ,, १२)	सोमक्रतवीयम्	१.१.११
उपाउप । .... परीतो	(,, ,, १३)	गूर्दः	१.१.११
हाउ (त्रिः) वा । परीतो	(,, ,, १४)	प्रतोदः	१.१.११
हाओ ऽ २३४ वा....परीतो	(,, ,, १५)	महायौधाजयम्	१.१.११
पवस्व सोममहान्	(ग्रा. ११.९.४२९.१)	धर्म	१.१.११
पवस्व सोम महे	(ग्रा. ११.९.४३०.१)	विधर्म	१.१.११
होइयाहोइयाहोइयाऽ२४३पिब	(आ. गा. ८६)	वैराजम्	१.२.१०
पुनाना	(ग्रा. १४.५.५११.१३)	स्ववासिनी	१.१.११
एं पुरोजीती	(आ. गा. ४९)	अतीषङ्गम्	१.१.१२
प्रकाव्य	(ग्रा. १५.६.५२४.१)	वाराहम्	१.१.१५
प्रत्यु अदर्शि	(ग्रा. ८.८.३०३.१)	उषःसाम	१.१.९
प्रधन्वासो	(ग्रा. १७.१०.५६७.३—४)	ऐषिरम्	१.१.१४
प्रसोऽ३हाइ । आग्नेऽ३हाइ ।	(ग्रा. ३.१२.१०८.१)	वाजभृत्	१.१.१५
प्रो अयासाइत्	(ग्र. १६.९.५५७.४)	तन्त्रम्	१.२.१.

य

य एक उद्विदयते	(ग्रा. १०.४.३८९.२)	लैककुभम्	१.१.१५
यज्ञा-	(ग्रा. १.४.३५.३)	श्नौष्ठीयम्	१.१.१५

यदिन्द्र	(ग्रा. ९.१२.३४५.३)	आकूपारम्	१.१.६
याऽ२३४ ए । क २३४ ईत्	(ग्रा. १०.४.३८९.२)	त्रैककुभम्	११.१५
र			
रा । वता २ इः । नाः ।	(आ. गा. ७३)	रेवत्यः	१.१.५
व			
वयामौहोवाहाइ	(ग्रा. ४.२.१३२.५)	अदारसृत्	१.११५
हाउ(त्रिः) आयु(त्रिः) ज्योतिर्.... वागज्योती २३४५:	(आ. गा. २५९)	दिवाकीर्त्यम्	१.२.१८
वाक् । मनः	(आ. गा. २८६)	चक्षुः	१.२.२२
हुवाइ वाचाम्	(आ. गा. १६८)	वाचोव्रतम्	१.२.१२
वित्वदापो	(ग्रा. २.७.६८.१)	आश्वम्	१.१.८
हा । यथाइ दिवो हाइ । वित्वत्	(ग्रा. २.७.६८.२)	आश्वम्	१.१.१३
ए २ । विदामघवन्विदाः	(आ. गा. प. शि. १)	महानाम्न्यः	१.२.२५
,, ,,	(,, ,, ,,)	शाक्वरम्	१.२.२६
वृषापावाऽ२३ । हौहोइ । औ ३ होइ २३४५	(ग्रा. १२.१.४६९.६)	इन्द्रसाम	१.१.१४
श			
शन्नो देवीः	(ग्रा. १.३.३३.१)	काशीतम्	१.१.८
,,	(,, ,, ,, ,,)	,,	१.१.१३
स			
सखाऽ३या आ ऽ २ ।	(ग्रा. १७.१०.५६८.१)	शौक्तम्	१.२.२
स घा यस्ते	(ग्रा. ९.२.३६५.१)	शाकपूतम्	१.१.१४
सन्त्वा भूतान्यैरयन होइ	(आ. गा. २६९)	समैरयानि	१.२.२०
सुरूपकृत्नुम्	(आ. गा. ४६)	रैवतऋषभः	१.२.९
औहोहोवहोइ (द्विः) सोम्यं मधु	(आ. गा. २६५)	आत्म	१.२.१९
स्वयंस्कुन्वाइ ।	(आ. गा. २५०)	निह्नवः	१.२.१७
स्वादाइष्ठाया	(ग्रा. १२.१.४६८.१)	आजिगम्	१.११.५
स्वादिष्ठया	(ग्रा. १२.१.४६८.७)	शकुलः	१.१.५

एस्वादोः	(आ. गा. १२८)	संकृति	१.२.११
,,	(आ. गा. १२९)	पार्थुरश्मम्	१.१.१२
,,	(आ. गा. १३१)	वृषकम्	१.१.१५
ओऽ३१म् । स्वादोरे	(आ. गा. २४८)	शाकरऋषभः	१.१.११

ह

हा । ययाइदिवोहाइ । विश्वत्	(ग्रा. २.७.६८.२)	आश्वम्	१.१.१३
हाउ (त्रिः) अहो अहो ।	(आ. गा. २४०)	कश्यपग्रीवा	१.२.१४
हाउ (त्रिः) इडा (त्रिः)	(आ. गा. २४४)	इडानांसंक्षारः	१.२.१४
,, (,,) आयुः (त्रिः) ज्योतिर्..	(आ. गा. २५९)	दिवाकीर्त्यम्	१.२.१८
,, (,,) इमा (,,)	(आ. गा २४३)	प्रजापतेर्हृदयम्	१.२.१४
,, (,,) ऊऽ२ (,,)	(आ. गा. २०७)	इलान्दाद्यम्	१.२.१३
,, (,,) वाग्घहहह	(आ. गा. २४८)	कश्यपपुच्छम्	१.१.११
,, (,,) वा । परीतो	(ग्रा. १४.५.५१२.१४)	प्रतोदः	१.१.११
,, (,,) वा । प्रागन्यद्.... उदुत्य-	(आ. गा. १९१)	अहोरात्रयोर्व्रतम्	१.१.११
हाओ २३४ वा । परीतो	(ग्रा. १४.५.५१२.१५)	महायौधाजयम्	१.१.११
हावौ होहाउ । अभित्वा-	(आ. गा. १८)	वरुणः	१.२.१
हुवाइ वाचाम	(आ. गा. १६८)	वाचोव्रतम्	१.२.१२
होईऽ२३४ या ।....अपघ्ना ऽ २३ न्	(ग्रा. १४.४.५१०.१)	भारद्वाजम्	१.२.७
होइया होइया होइयाऽ३४३पिब	(आ. गा. ८६)	वैराजम्	१.२.१०
होवा ऽ३१ हऽ३ आ ऽ इ । हियाऽ२३४५ ।	(आ. गा. ८५)	पञ्चनिधनं – वामदेव्यम्	१.१.११

(B)

Name	Ref.	Sūtra
अ		
अच्छिद्रम्	(ग्रा. १४.५.५१२.१)	१.१.१२
अतीवङ्गम्	(आ. गा. ४९)	१.१.१२
अदारसृत्	(ग्रा. ४.२.१३२.५)	१.१.१५
अनुक्रोशम्	(ग्रा. १०.४.३८१.२)	१.१.१५
अनुपदम्	(ग्रा. १७.१०.५६६.४)	१.२.८
अहोरात्रयोर्व्रतम्	(आ.गा. १९.१)	१.१.११
आ		
आकूपारम्	(ग्रा. ९.१२.३४५.३)	१.१.६
आजिगम्	(ग्रा. १२.१.४६७.२)	१.१.१५
,,	(ग्रा. १२.१.४६८.१)	१.१.१५
आत्म	(आ. गा. २६५)	१.२.१९
आदित्यव्रतम्	(आ. गा. २७०)	१.२.२१
आदित्यात्मा	(आ. गा. २९०)	१.२.२४
आश्वम्	(ग्रा. २.७.६८१)	१.१.८
,,	(,, २)	१.१.१३
इ		
इडानांसंक्षारः	(आ. गा. २४४)	१.२.१४
इन्द्रसाम	(ग्रा. १२.१. ४६९.६)	१.१.१४
इन्द्रस्य व्रातम्	(ग्रा. ९.११.३३३.१)	१.२.२
इन्द्रस्यप्रियम्	(ग्रा. ३.९.९०.१)	१.१.११
,, मायम्	(ग्रा. ५.७.१८१.१)	१.१.१५
इन्द्राण्याः साम	(ग्रा. ४.२.१३०.१)	१.१.१४
इलान्दम्	(आ. गा. २०७)	१.२.१३
उ		
उषःसाम	(ग्रा. ८.८.३०३.१)	१.१.९

ऋ

ऋतुसाम (C)	(ग्रा. २.७.६४.२)	१.१.७
ऋषभः शाक्वर-	(आ. गा. २४८)	१.१.११

ऐ

ऐषिरम्	(ग्रा. १७.१०.५६७.३.४)	१.१.१४

क

कश्यपग्रीवा	(आ. गा २४०)	१.२.१४
कश्यपपुच्छम्	(आ. गा. २४८)	१.१.११
कश्यपस्य व्रतम्	(,, १८६)	१.२.१
कार्णश्रवसम्	(ग्रा. १७.२०.५६९.१)	१.१.१५
काशीतम्	(ग्रा. १.३.३३.१)	१.१.८
,,	(,,)	१.१.३
कौत्सम्	(ग्रा. ६.१२.२२८.१)	१.१.९
,, यामं वा	(ग्रा. २.७.६५.१)	१.१.८
कौम्भ्यस्य साम । बभ्रोर्वा	(ग्रा. १३.२.४८१.३)	१.१.५
कौल्मलबर्हिषम्	(ग्रा. १७.११.५८१.४)	१.१.१५
क्रौञ्चम्	(ग्रा. १६.८.५४३.१.)	१.२.१

ग

गूर्दः	(ग्रा. १४.५.५१२.१३)	१.१.११
गोधासाम	(ग्रा. ५.७.१७६.१)	१.१.१२

च

चक्षुः	(आ. गा. २८६)	१.२.२
,,	(,, २८७)	१.२.२६

ज

जमदग्नेः शिल्पम्	(ग्रा. ११.१०.४६८.५)	१.२.३

त

तन्त्रम्	(ग्रा. १६.९.५५७.४)	१.२.१
तार्क्ष्यसाम	(ग्रा. ९.११.३३२.२)	१.१.९

त्रतम् इन्द्रस्य See इन्द्रस्य त्रातम्

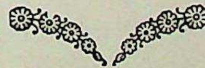
त्रैककुभम्	(ग्रा. १०.४.३८९.२)	१.१.१५
त्रैतम्	(ग्रा. ११.७.४१७.१)	१.१.१५
द		
दार्ढच्युतम्	(ग्रा· १४·४·५०३·१)	१.२.६
दाशस्पत्यम्	(ग्रा, १५.७.५४०,१)	१.२.२
दिवाकीर्त्यम्	(आ· गा· २५९)	१.२.१८
देवव्रतानि	(आ· गा· २१२·१४)	१.२.१५
ध		
धर्म	(ग्रा· ११·९·४२९·१)	१.१.११
धुरासाकमश्वम्	(ग्रा· ८·५·१९३·१)	१.१.१४
न		
निकम्	(ग्रा· ११·९·४३३·३)	१.१.१३
निह्नवम्	(आ· गा· २४९)	१.२.१६
,,	(,, ,, २५०)	१.२.१७
प		
पञ्चनिधनं वामदेव्यम्	(आ· गा, ८५)	१.१.११
पार्थुरश्मम्	(,, ,, १२९)	१.१.१२
पुरीषपदानि	(,, ,, प· शि· ४)	१.२.२८
पौष्कलम्	(ग्रा· १७·१०·५६६·५)	१.१.६
प्रजापतेर्हृदयम्	(आ· गा· २४३)	१.२.१४
प्रतोदः	(ग्रा· १४·५,५१२·१४)	१.१.११
प्राकर्षम्	(ग्रा· ८·९·३१३·१)	१.१.८
भ		
भारद्वाजम्	(ग्रा· १४·४·५१०·१)	१.२.७
म		
महानाम्न्यः	(आ· ग· प· शि· १)	१.२.२५
महायौधाजयम्	(ग्रा· १४·५·५१२·१५)	१.१.११
मित्रावरुणयोः संयोजनम्	(ग्रा· ६·११·२२०·१)	१.१.९

य		
यामम्	(ग्रा. १३.३.४८७.२)	१.२.५
,, कौत्सं वा	(ग्रा. २.७.६२.१)	१.१.८
र		
रयिष्ठम्	(ग्रा. १४.५.५१२.२)	१.१.१२
रेवत्यः	(आ. गा. ७३)	१.१.५
रैवतऋषभः	(आ. गा. ४६)	१.२.९
व		
वरुणः	(आ. गा. १८)	१.२.१
वाचस्साम	(ग्रा. १५.७.५३७.१)	१.१.१४
वाचोव्रतम्	(आ. गा. १६८)	१.२.१२
वाजभृत्	(ग्रा. ३.१२.१०८.१)	१.१.१५
वामदेव्यम्, पञ्चनिधनं	(आ. गा. ८५)	१.१.११
वारवन्तीयम्	(ग्रा. १.२.१७.१)	१.१.१५
वाराहम्	(ग्रा. १५.६.५२४.१)	१.१.५
वार्शम्	(ग्रा. १४.४.४९८.२)	१.१.१५
वार्षाहरम्	(ग्रा. १४.४.४९७.१)	१.१.१४
विधर्म	(ग्रा. ११.९.४३०.१)	१.१.११
वृषकम्	(आ. गा. १३१)	१.१.१५
वैखानसम्	(ग्रा. ६.२.२४३.१)	१.१.७
वैराजम्	(गा. १२.११.४२६.१)	१.२.३
,,	(ग्रा. १२.११.४५६.२)	१.२.४
,,	(आ. गा. ८६)	१.२.१०
वैश्वदेवम्	(ग्रा. १३.१.४७२.३)	१.१.१४
,,	(,, ,, ,, ,,)	१.१.१५
वैश्वामित्रम्	(ग्रा. ९.११.३३८.१)	१.१.१२
वैष्टम्भम्	(ग्रा. १२.१.४७१.१)	१.१.१२
श		
शकुलः	(ग्रा. १२.१.४६८.७)	१.१.५
शाकपूतम्	(ग्रा. ९.२.३६५.१)	१.१.१४

शाकृत्यसाम	(ग्रा. ४.३.१४३.१)	१.१.१५
शाकरम्	(आ. गा. प. शि. १)	१.२.२६
शैखण्डिनम् (C)	(ग्रा. ६.१२.३४२.२)	१.१.७
शौक्तम्	(ग्रा. १७.१०.५६८.१)	१.२.२
श्नौष्टम्	(ग्रा. १६.७.५४१.३)	१.१.११
श्नौष्ठीगवम्	(ग्रा. १.४.३५.३)	१.१.१५
श्येनः	(आ. गा. १३०)	१.१.१२

स

संकृति	(आ. गा. १२८)	१.२.११
सन्तनि	(ग्रा. १७.११.५८४.२)	१.१.१२
समैरयानि	(आ. गा. २६९)	१.२.२०
सोमक्रतवीयम्	(ग्रा. १४.५.५१२.१२)	१.१.११
सोमसाम	(ग्रा. १३.३.४९५.२)	१.१.११
"	(ग्रा. १७.११.५८४.४)	१.२.२
सौमित्रम्	(ग्रा. १०.४.३८८.३)	१.१.११
स्ववासिनी	(ग्रा. १४.५.५११.१२ & १३)	१.१.११

प्र ति हा रः

(A)

Chant	Ref.	Name	Sūtra
अ			
औहोवा....अगन्मज्योतिः	(आ. गा. १९०)	सत्रस्यर्द्धिः	२.५.३
ओग्नाइ (अग्न आयाहि)	(ग्रा. १. १. १. १)	पर्कः	१.३.२ & ७
अग्न आयाहि	(आ. गा. ८७)	अग्नेश्चप्रियम्	१.४.१३
आग्नो ओऽ२३४ वा। ओजिष्ठ	(ग्रा. २. ९. ८१. १)	पार्थम्	१.३.१७
अग्न ओजिष्ठ	(,, ,, ,,)	,,	१.५.२५
आग्ना ओवा ओजि-	(,, ,, ,,)	,,	१.५.१९
अग्निं वो	(ग्रा. १. ३. २१. १)	सैन्धुक्षितम्	१.३.३
,, ,,	(,, ,, ,,)	,,	१.३.५
अग्निं दूतम्	(ग्रा. १. १. ३. १)	बृहद्भारद्वाजम्	१.५.३
अग्निमिन्धानो	(ग्रा. १. २. १९. १)	आसङ्गम्	१.५.१८
मनोहाउ।....अग्निम्। ईडा२इ	(आ. गा. १७९)	यमव्रतम्	१.४.१०
हाउ....अग्निमीडे	(आ. गा. १८४)	गवांव्रतम्	२.५.४
अग्निर्वृत्राणि	(ग्रा. १. १. ४. १)	श्रौतर्षम्	१.५.८
,, ,,	(,, ,, ,, ,,)	,,	१.३.१७
,, ,,	(ग्रा. १. १. ४. २)	,,	१.३.१७
अग्निस्तिग्मेन	(सा. २२)		
आग्ना ओ२३४ वा।	(ग्रा. १. ३. २२. १)	हरः	१.३.११
अग्निस्तिग्मेन (C)	(,, ,, ,, ,,)	,,	१.५.१९
,, ,,	(,, ,, ,, ,,)	,,	१.५.२०
अग्ने जरितर्	(ग्रा. १. ४. ३९. १)	पौरुमद्गम्	१.३.१५
अग्ने तमद्या (C)	(ग्रा. ११. ९. ४३४. १)	आश्वम्	
अग्नेत्वन्न	(ग्रा. १२. ११. ४४८. १)	गूर्दः	२.२.११[2]
अग्नेत्वन्न	(ग्रा. १२. ११. ४४८. २)	अत्यर्दः	२.२.११[2]
अग्ने रक्षाणो	(ग्रा. १. ३. २४. १)	राक्षोघ्नम्	१.३.२ & ७

अग्नेयू३ऽङ्क्ष्वाहि	(ग्रा. १. ३. २५. १)	,,	१.३.२ & ७
अग्नेवाजा५स्य	(ग्रा. ३. ११. ९९. १)	श्रुध्यम्	१.५.३५[2]
अत्वाहगो	(ग्रा. ४. ४. १४७. २)	त्वष्टुरातिथ्यम्	१.६.१४
अधज्मा ओवा	(ग्रा. २. ५. ५२. १)	सौक्रतवम्	१.५.२३
अधिप। ताइ	(आ. गा. २१२–२१४)	देवव्रतानि	२.५.६
अनुहित्वा	(ग्रा. ११. ९. ४३२. १)	वाजिनां साम	२.२.७
हाउहोहाइ। अन्तरिक्षं	(आ. गा. १५८)	विष्णोः स्वरीयः	२.४.५
अन्तर्देवेषूऽ३रोचसऽ२इ (C)	(आ. गा. २८७)	इन्द्रस्य रोचनम्	१.४.१३
अन्तर्देवेषु३रोचा१सा२इ	(आ. गा २८७)	मित्रावरुणयोश्चक्षुः	२.५.११
अपादुशी	(ग्रा. ४. ४. १४५. १)	औपगवम्	१.५.६
,, ,,	(,, ,, ,, ,, ,,)	,,	१.६.११
,, ,,	(ग्रा. ४. ४. १४५. २)	,,	१.६.१२
अपूर्व्या पुरुत	(ग्रा. ८. ९. ३२२. १)	वारवन्तीयम्	२.१.२
अबोध्यग्निः	(ग्रा. २. ८. ७३. १)	श्येनम्	१.३.६
अभित्वा पूर्व	(आ. गा. १३-१८)	अहरीते	२.४.७
अभित्वा वृषभा	(ग्रा. ५. ५. १६१. २)	आर्षभम्	१.३.१०
हावौहोहाउ। अभित्ववार्षा	(आ. गा. १८)	ऐरयदैरिणम्	२.४.७
अभित्वा शूर	(ग्रा. ६. १. २३३. २)	भरद्वाजस्यार्कः	१.७.१
अभिद्युम्नम्	(ग्रा. १७. ११. ५७९. १)	ऐषिरम्	१.४.११
अभि। प्रगो ३।	(ग्रा. ५. ६. १६८. ३)	गौरीवितम्	१.४.१५
अप्रभिगो	(,, ,, ,, ,, १)	धुरोःसाम	१.४.१६
अभि प्र वः	(ग्रा. ६. १. २३५. ३)	श्यैतम्	१.३.१४
अभिप्रियाणि	(ग्रा. १६. ९. ५५४. ६)	स्वारकावम्	१.३.८
अभी नो वा	(ग्रा. १६. ८. ५४९. ५)	सोमसाम	१.४.१४
,, ,, ,,	(ग्रा. १६. ८. ५४९. १)	,,	१.७.२६
अभ्रातृव्यो अना	(ग्रा. १०. ६. ३९९. १)	अभ्रातृव्यम्	१.३.११
अयं त इन्द्र	(ग्रा. ४. ५. १५९. २)	सौमित्रम्	१.३.११
अयं पूषा	(आ. गा. १०६-७)	प्रजापतेश्चक्षुः	२.४.२१
अयाधिया च	(ग्रा. ५. ८. १८८. १)	वैतहव्यम्	१.६.२०
ए आया। रुचा	(आ. गा. ७५)	नित्यवत्सा	२.४.१३

अया वीती	(ग्रा. १३. ३. ४९५. २)	सोमसाम	२.३.७
अरण्योर्निहितो	(ग्रा. २. ८. ७९. १)	प्रासाहम्	१.३.८
अव द्रप्साः	(ग्रा. ८. १०. ३२३. २)	क्षुरपवि	२.१.३
,, ,,	(ग्रा. ८. १०. ३२३. ३)	स्यौमरश्मम्	२.१.३
अश्वं न त्वा	(ग्रा. १. २. १७. १)	वारवन्तीयम्	१.५.१२-१३
असाव्यंशु	(ग्रा. १३ १. ४७३. ३)	शैशवम्	१.५.१९-२०
अस्मभ्यं त्वा वसुविदम्	(सा. ५७५)		
हावास्मा। भ्या२३४० त्वा	(ग्रा. १७. १०. ५७५. १)	सोमसाम	२.३.३१

आ

आ घा ये	(ग्रा. ४. २. १३३. १)	ऐध्मवाहम्	१.३.१
आ ते वत्साः	(ग्रा. १. १. ८. १)	वात्सम्	१.३.५
आ त्वा सहस्रम्	(ग्रा. ६. २. २४५. ३)	भारद्वाजम्	१.७.१५
आ तू३२। एतानि	(ग्रा. ५. ५. १६४. १)	दैवातिथम्	१.६.१९
आ पवस्व सहस्रिणम्	(ग्रा. १४. ४. ५०१. १)	सोमसाम	१.६.१४
आमन्द्रैः	(ग्रा. ६. २. २४६. १)	वाम्रम्	१.५.६
आविशन् कलशम्	(ग्रा. १३. ३. ४८९. २)	औशनम्	१.३.१७
आ सोता परिषिञ्चत	(ग्रा. १७. ११. ५८०. ४)	वाचःसाम	१.३.१७
,, ,, ,,	(ग्रा. १७. ११. ५८०. १)	कार्णश्रवसम्	१.५.२७

इ

हाउ (३) इडा (त्रिः) सुवः	(आ. गा. २४४)	इडानांसंक्षारः	२.५.५
इत ऊती	(ग्रा. ७. ६. २८३. १)	गौरीवितम्	१.७.२९
,, ,,	(ग्रा. ७. ६. २८३. २)	,,	१.७.३१
इती ३ इति। (त्रिः)	(आ. गा. २४९)	निह्नवः	२.५.७
इदँहि	(ग्रा. ५. ६. १६५. २)	आङ्गिरसम्	१.६.१९
इदं त एकम्	(ग्रा. २. ७. ६५. १)	यामम्	१.४.८
इन्दुः पविष्ट (C)	(ग्रा. ११. ९. ४३१. १)	भागम्	२.२.६
हाउ (त्रिः) इन्दूः। भ्राजा	(आ. गा. २७६)	सर्पराज्यः	१.४.१३
इन्दुर्वाजी	(ग्रा. १५. ७. ५४०. ४)	दाशस्पत्यम्	१.४.१४
इन्द्र इषे	(ग्रा. २. ९. १९९. १)	सौमित्रम्	१.६.२०

इन्द्रं विश्वा	(ग्रा. ९.१२.३४३.४ & ५)	आष्टादंष्ट्रे	१.४.६
इन्द्रमच्छा	(ग्रा. १७. १०. ५६६. १)	पदम्	२.३.२०
,, ,,	(ग्रा. १७. १०. ५६६. २)	,,	२.३.२१
,, ,,	(ग्रा. १७. १०. ५६६. ३)	अनुपदम्	२.३.२२
,, ,,	(ग्रा. १७. १०. ५६६. ४)	,,	२.३.२३
,, ,,	(ग्रा. १७. १०. ५६६. ५)	पौष्कलम्	२.३.२४
इन्द्रमिद्गाथिनो	(आ. गा. १२२)	यण्वम्	२.४.२२
,, ,,	(,, ,, ,,)	,,	२.४.२३
इन्द्रसुतेषु	(ग्रा. १०. ४. ३८१. ३)	कौत्सम्	१.३.११
इन्द्राय साम गायत	(ग्रा. १०. ४. ३८८. ३)	सौमित्रम्	१.४.४
,, ,, ,,	(,, ,, ,, ,, ,,)	,,	२.१.१०
इन्द्राय सोम	(ग्रा. १६. ९. ५६१. २)	वायोरभिक्रन्दम्	१.३.८
इन्द्रायेन्दो	(ग्रा. १३. १. ४७२. २)	इन्द्रसाम	२.३.४
इन्द्रोदधीचो	(ग्रा. ५. ७. १७९. १)	त्वष्टुरातिथ्यम्	१.६.१९
इन्द्रो मदाय	(ग्रा. ११. ७. ४१'. १)	आभीकम्	२.२.१
इन्द्रो राजा	(आ. गा. ३६–३७)	इन्द्रस्यार्कौ	२.४.७
इन्द्रो विश्वस्य	(ग्रा. १२. ११. ४२६. १)	वैराजम्	२.२.१५
,, ,,	(,, ,, ,, ,, २)	,,	२.२.१७
इममिन्द्र	(ग्रा. ९. १२. ३४४. १)	वसिष्ठस्यप्रियम्	१.३.११
इममूषु	(ग्रा. १. ३. २८. १)	सोमसाम	१.३.१०
इमा उ त्वा	(ग्रा. ७. २. २५०. ३)	आत्रम्	१.३.१४
,, ,, ,,	(गा. ७. २. २५०. २)	,,	१.७.१६
,, ,, ,,	(ग्रा. ७. २. २५० २)	,,	१.३.१७
इमा ओवा	(आ. गा. ६८)	वृषा	२.४.१४
हाउ (३)। इमाः (त्रिः)	(आ. गा. २४३)	हृदयम्	२.५.५
इमे त इन्द्र	(ग्रा. १०. ३. ३७३. १)	वैरूपम्	१.४.१४
इहेव शृण्व	(ग्रा. ४. ३. १३५. १)	ऐषम्	१.६.६

उ

उच्चा ते जा	(ग्रा. १२. १. ४६७. ५. ७ & ११)	बाभ्रवम्, इन्द्राण्याः साम, दोहीयसाम	१.३.१३

उच्चा ते जा	(ग्रा. १२. १. ४६७. ९)	शैशवम्	२.३.१
हाउ (त्रिः)। उच्चाते	(आ. गा. १२३)	अपत्यम्	२.४.२२ & २४
हाउ (३)। शुक्रा ओवा उदुत्यं	(आ. गा. २८१)	परिधिः	२.५.११
उदुत्ये मा२धु	(ग्रा. ७. २. २५१. २)	वासिष्ठम्	१.३.११
उदुत्ये	(ग्रा. ७. २. २५१. ३)	वासिष्ठम्	१.७.१७
उन्नयामि	(आ. गा. २९०)	आदित्यात्मा	२.५.१४
ओवा। उपप्रेक्षमधुमति	(ग्रा. १२. १०. ४४४. १)	माधुच्छन्दसम्	१.३.१७
ओवा। ,, ,, ,,	(,, ,, ,, ,, ,,)	,,	२.२.१०
उपोषु	(ग्रा. १३. ३. ४८७. १)	यामम्	२.३.६
उवी २ उवि. . .चित्रं देवानां	(आ. गा. २७०)	आदित्यव्रतम्	२.५.१०
उवीऽ२। हिगीर।	(आ. गा. २७१)	आनन्दः	१.४.१३
उवी (त्रिः)। हिगी (त्रिः)।	(आ. गा. २७२)	प्रतिनन्दः	१.४.१३
उषाअप	(ग्रा. १२. ११. ४५१. १)	उषसस्साम	२.२.१३

ऊ

ऊर्जामित्रो	(ग्रा. १२. ११. ४५५. १)	ऐषम्	२.२.१४

ऋ

हाउ (३) ऋताओवा (त्रिः)	(आ. गा. २८५)	परिधिः	२.५.११

ए

एषब्रह्म य ऋत्वियः	(ग्रा. ११. १०. ४३८. २)	वासुमन्दम्	१.४.३
,, ,,	(ग्रा. ११. १०. ४३८. ४)	कावषम्	२.२.८
एष स्य धारया	(ग्रा. १७. ११. ५८४. १)	गायत्रपार्श्वम्	२.३.३३

ओ

ओजस्तदस्य	(ग्रा. ५. ७. १८२. १)	इन्द्रस्य सांवर्तम्	१.६.१९

क

क ईं व्यक्ताः (C)	(ग्रा. ११. ९. ४३३. १)	हिकम्	२.२.६
कदा वसो	(ग्रा. ६. १२. २२८. १)	कौत्सम्	१.४.१०
कया नश्चित्र	(ग्रा. ५. ६. १६९. २)	वाचस्साम	१.४.१३
का३या।	(ग्रा. ५. ६. १६९. ३)	महावामदेव्यम्	१.३.४

कस्य नूनम्	(ग्रा. १. ३. ३४. १)	मनाज्यम्	१.४.११
औहोइ...कस्यनू	(ग्रा. १. ३. ३४. २)	गौराङ्गिरसस्यसाम	१.३.१७
कायमा	(ग्रा. २. ५. ५३. २)	काव्यम्	१.५.२४
ववेयथा	(ग्रा. ७. ४. २७१. १)	इन्द्रस्य प्रियम्	१.७.२३

ग

गायन्तित्वा	(ग्रा. ९. १२. ३४२. ३)	औद्बलशीयम्	१.४.१५
,,	(ग्रा. ९. १२. ३४२. २)	शैखण्डिनम्	२.१.७
गृणे तदिन्द्र	(ग्रा. १०. ५. ३९१. ३)	प्रयस्वम्	२.१.१५
गोमन्न इन्दो	(ग्रा. १७. १०. ५७४. १)	सोमसाम	२.३.३०

च

हाउ (त्रिः) चन्द्रम्	(आ. गा. १४९)	चन्द्रसाम	१.४.१३
उवी २ उवि।...चित्रंदेवानां	(आ. गा. २७०)	आदित्यव्रतम्	२.५.१०

ज

जारा। बोधाश...	(ग्रा. १. २. १५. १)	जराबोधीयम्	१.३.११

त

तद्वो गाय	(ग्रा. ३. १२. ११५. १)	मार्गीयवम्	१.६.१
,, ,,	(ग्रा. ३. १२. ११५. ४)	ईनिधनं मार्गीयवम्	१.३.१६
तमिन्द्रं वाजयामसि	(ग्रा. ३. १. ११९. ४)	इडानां संक्षारम्	१.३.१७
तरणिरित्सि	(ग्रा. ६. २३८. १)	ऐषिरम्	१.७.३
हाउ (३) भूना ओवा.. तरणिर्	(आ. गा. २८२)	परिधिः	२.५.११
हाउ (त्रिः) तेजाओवा तरणिर्	(आ. गा. २८३)	परिधिः	२.५.११
तिस्रोवाचः	(ग्रा. १२. १. ४७१. १)	वैष्टम्भम्	१.४.१
त्वं हि क्षैतवत्	(ग्रा. ३. ९. ८४. १)	बृहदाग्नेयम्	१.५.२८
त्वं ह्येहि चेरव	(ग्रा. ६. १. २४०. १)	कौल्मलबर्हिषम्	१.७.७
,, ,,	(ग्रा. ६. १. २४०. २)	,, ,,	१.७.७
त्वन्नो अग्ने	(ग्रा. १. १. ६. १)	सांवर्गम्	१.३.६
त्वमग्ने पुष्करादधि	(ग्रा. १. १. ९. १)	अग्नेरोर्षयम्	१.३.१०
त्वामिद्धि	(ग्रा. ६. १. २३४. १)	इन्द्रस्यभारद्वाजम्	१.७.२
त्वेषस्ते	(ग्रा. ३. ९. ८३. १)	यामम्	१.५.६

द

दूतंवः (ग्रा. १. २. १२. १) वैश्वमनसम् १.४.१६
देवोवो (ग्रा. २. ६. ५५. १) द्रविणम् १.३.६

न

नकि देवाः (ग्रा. ५. ७. १७६. १) गोधासाम १.४१
न तस्य मायया (ग्रा. ३. ११. १०४. १) राक्षोघ्नम् १.५.३७

प

परिप्रधन्व (ग्रा. ११. ९. ४२७. ३) सौहविषम् २.२.२
,, (ग्रा. ११. ९. ४२७. १-२) इन्द्रस्य संक्रमे २.२.६
परि प्रिया (ग्रा. १३. १. ४७६. १-२) और्णायवम् १.३.१४
परिस्वानासः (ग्रा. १३. २. ४४५. १) प्रक्रीडम् १.६.१४
परीतोषिञ्चता (ग्रा. १४. ५. ५१२. १४) प्रतोदः २.३.९
,, ,, (ग्रा. १४. ५. ५१२. १५) महायौधाजयम् २.३.९
पर्यूषु (ग्रा. ११. ९. ४२८. १) बाकम् १.३.४
पवस्व दा (ग्रा. १७. १०. ५७१. २) प्राजापत्यम् १.३.१०
पवस्वमधु (ग्रा. १७. ११. ५७८. १) वासिष्ठम् १.२.१७
,, (,, ,, ,, ,, ,,) ,, १.५.२७
पवस्व सोममहान् (ग्रा. ११. ९. ४२९. १) धर्म २.२.४
पवस्व सोम महे (ग्रा. ११. ९. ४३०. १) विधर्म २.२.४
,, ,, ,, (C) (,, ,, ,, ,, ,,) ,, २.२.६
पान्तमा (ग्रा. ४. ५. १५५. ३) ओकोनिधनं वैतहव्यम् १.६.१५
पाहि नो अग्न (ग्रा. १. ४. ३३. २) नार्मेधम् १.५.२१
पिबासोम (ग्रा. १०. ६. ३९. २) सहोदैर्घतमसम् २.१.१८
हाउ (त्रिः) वा। पिबा (आ. गा. १३६) सहः साम २.४.५
,, ,, ,, ,, (,, ,, १३७) महस्साम २.४.५
होइयाहोइयाहोइया २३४ पिब (आ. गा. ८३) इन्द्रस्यमहावैराजम् २.४.१९
पुनानः सोम (ग्रा. १४. ५. ५११. १२) स्ववासि २.३.८
पुरूत्वा (ग्रा. ३. ११. ९७. १) तौदम् २.५.३३

ए पुरोजिती	(आ. गा. ४९)	अतीषङ्गम्	२.४.११
पुरोहाहाउ	(ग्रा. १६. ८. ५४५. ३)	कार्तयशम्	२.३.१३
पुरो ३१	(ग्रा. १६. ८. ५४५. ५)	श्यावाश्वम्	२.३.१४
प्रकाव्यम्	(ग्रा. १५. ६. ५२४. ३)	वाराहम्	२.३.१२
प्र तु द्रव	(ग्रा. १५. ६. ५२६. ५)	त्रिष्टुवौशनम्	१.३.८
प्रत्यस्मै	(ग्रा. ९. १. ३५२. १)	कौल्मलबर्हिषम्	१.४.१६
प्रमं हिष्ठाय (C)	(ग्रा. ३. १२. १०७. २)	प्रमँहिष्ठीयम्	१.३.१४
प्रमित्राय	(ग्रा. ७. ३. २५५. ३)	वरुणसाम	१.७.१९
प्र व इन्द्राय	(ग्रा. ४. ५. १५६. १)	शाक्त्यम्	१.४.३
,, ,, ,,	(ग्रा. ४. ५. १५६. १-२)	शाक्त्ये	१.६.१७
प्रवोमहे	(ग्रा. ८. १०. ३२८. १)	अङ्कुशः	२.१.५
प्र सम्राज	(ग्रा. ४. ३. १४४. २)	वार्षंधरम्	१.६.७
,, ,,	(,, ,, ,, ,, ३)	कुत्सस्य प्रस्तोकः	१.६.९
,, ,,	(ग्रा. ४. ३. १४४. ४)	,, ,,	१.६.१०
प्र सो अग्ने	(ग्रा. ३. १२. १०८. १)	वाजभृत्	१.४.१६
प्र सोम	(ग्रा. १४. ५. ५१४. ३)	द्विहिंकारं वामदेव्यम्	२.३.१०
प्र होत्रे	(ग्रा. ३. ११. ९८. १)	प्रहितः	१.३.६
,, ,,	(,, ,, ,, ,, ,,)	,,	१.५.६
प्रहोत्रे पू	(ग्रा. ३. ११. ९८. २)	प्रहितः	१.५.३३
प्रेष्ठं वाः	(ग्रा. १. १. ५. १)	शैरीषम्	१.३.४
प्रेष्ठं वो	(ग्रा. १. १. ५. २)	,,	१.३.१७
प्रेष्ठं वः	(ग्रा. १. १. ५. ३)	औशनम्	१.५.९–११
प्रेह्यभि	(ग्रा. ११. ७. ४१३. १)	संवेशीयम्	२.२.१

ब

बृहद्वयाः	(ग्रा. २. ९. ८८)	आलेयम्	१.४.१३
ब्राह्मणादिन्द्र	(ग्रा. ६. १२. २२९. १)	और्ध्वसद्मानम्	१.५.६

भ

भगो न चित्रा	(ग्रा. १२. ११. ४४९. १)	सान्तनिकम्	२.२.१२
,, ,, ,,	(ग्रा. १२.११.४४९.१-२)	सान्तनिकम्	२.२.१३

भद्रं भद्रम्	(ग्रा. ५. ६. १७३. १)	गौतमस्य भद्रम्	१.५.६
मिन्धिविश्वा	(ग्रा. ४. २. १३४. १)	पैङ्गस्य साम	१.५.२०
हाउ (३) भूता ओवा तरणिर्	(आ. गा. २८२)	परिधिः	२.५.११
श्राजा औहोहोहाइ	(आ. गा. २११)	इलान्दम् (पञ्चमम्)	२.५.५
हाउ (३) श्राजा ओवा	(आ. गा. २८०)	परिधिः	२.५.११
म			
माचिदन्या	(ग्रा. ६. १. २४२. १)	मैधातिथम्	१.७.१३
य			
य आनयत्	(ग्रा. ३. २. १२७. २)	आभरद्वसवम्	१.६.२
य एक	(ग्रा. १०. ४. ३८९. ३)	त्रैककुभम्	२.१.१२
यच्छक्रासि	(ग्रा. ७. ४. २६४. १)	द्यौतम्	१.७.२२
ए यज्जायथा	(आ. गा. १५०–१५४)	स्वराणि	२.४.३०
यज्ञ इन्द्रम्	(ग्रा. ३. १. १२१. १)	इन्द्राण्याःसाम	१.४.१५
यज्ञा ५ य	(ग्रा. १. ४. ३५. ४)	यज्ञायज्ञीयम्	१.५.२०
यत्सोममिन्द्र	(ग्रा. १०. ४. ३८४. ३)	लैतम्	१.७.२६
यदा कदा च	(ग्रा. ८. ६. २८८. १)	वसिष्ठस्य पञ्चम्	१.७.२६
,, ,, ,,	(ग्रा. ८. ६. २८८. ३)	,, ,,	१.७.३२
यदिन्द्र नाहुषी	(ग्रा. ७. ३. २६२. १)	श्रौष्टीगवम्	१.७.२१
यदिन्द्राहम्	(ग्रा. ३. १. १२२. २)	आश्वसूक्तम्	१.३.१७
यदिन्द्रोया	(ग्रा. ४. ४. १४८. १)	पौषम्	१.३.११
यद्याव इन्द्र	(आ. गा. ३)	वैरूपम्	२.४.१
,, ,,	(आ. गा. ८)	पुष्यं वैरूपम्	२.४.६
यद्वाहिष्ठम्	(ग्रा. ३. ९. ८६. २)	यद्वाहिष्ठीयोत्तरम्	१.५.६
यद्वीडा	(ग्रा. ५. १०. २०७. १)	तौभम्	१.४.१३
यस्य त्यदन्ते	(ग्रा. १०. ५. ३९२. ४)	दैवोदासम्	२.१.१६
हाउ यास्या	(आ. गा. ३८)	अर्कशिरः	२.४.८
यो विश्वा	(ग्रा. २. ४. ४४. १)	हरः	१.३.६
योगे योगे	(ग्रा. ५. ५. १६३. ३)	सौमेधम्	१.३.१६
,, ,,	(,, ,, ,, ,, ,,)	,,	१.६.१९
यो न इदमिदं	(ग्रा. १०. ६. ४००. १)	शार्करम्	२.१.२०

होवाहाइ। योनः	(आ. गा. ७०)	विद्रथम्	२.४.१८
योनिष्ट	(ग्रा. ८. ९. ३१४. १)	योनि	२.१.१
यो राजा	(ग्रा. ७. ५. २७३. १)	पौरुहन्मनम्	१.७.२८
यो विश्वा	(ग्रा. २. ४. ४४. ३)	दैर्घश्रवसम्	१.५.६
या इन्द्रभुज	(ग्रा. ७. ३. २५४. २-३)	वाम्रम्	१.३.१३

व

वयमिन्द्र (C)	(ग्रा. ४. २. १३२. ५)	अदारसृत्	१.३.१०
वयमेनम्	(ग्रा. ७. ४. २७२. १)	ऐन्द्रम्	१.७.२३
,,	(ग्रा. ७. ४. २७२. २)	,,	१.७.२७
ए। विदामघवन्	(आ. गा. प. शि. १)	शक्वर्यः (महानाम्न्यः) २.४.१३; २.५.१५	
औहौहो वाहोइ (द्विः) विभ्राड् बृहत्	(आ. गा. २६५)	(महा-) दिवाकीर्त्यस्य आत्म	२.५.८
विशोविशो	(ग्रा. ३. ९. ८७. १)	विशोविशीयम्	१.५.३०
विश्वतोदावन्	(आ. गा. १२४)	आयुः	२.४.४
,, ,,	(आ. गा. १२५)	नवस्तोभम्	२.४.४
विश्वस्य	(ग्रा. १२. ११. ४५०. १)	धनम्	२.२.१३
,,	(ग्रा. १२. ११. ४५०. २)	धर्मसाम	२.२.१३
विश्वाः पृतना	(ग्रा. १. ३. ३७०. १)	त्रैशोकम्	२.१.८

श

शग्ध्यूषु	(ग्रा. ७. ३. २५३. १)	इन्द्रस्य हारायणम्	१.७.१८
शन्नोदेवीः	(ग्रा. १. ३. ३३. २)	काशीतोत्तरम्	१.४.१३
औहोइ। शंपदाम्	(ग्रा. ११. १२. ४४१.१)	अनुश्लोकम्	२.२.९
हाउ (३) शुक्रम्	(आ. गा. १४८)	शुक्रम्	१.४.१४
श्रत्ते	(ग्रा. १०. ३. ३७१. १ - ८)	श्रत्ताष्टकम्	१.४.१४

स

सखायआशिषा	(ग्रा. १०. ४. ३९०. २)	औक्ष्णोरन्ध्रम्	२.१.१३
सखा। य आओ २३४ वा	(ग्रा. १७. १०. ५६८. ५)	शौक्तम्	२.३.२६
हाउ (३) सत्या ओवा	(आ. गा. २८४)	परिधिः	२.५.११

सदसस्पतिम्	ग्रा. ५. ६. १७१. १)	वामदेव्यम्	१.५.२०
सन्त्वा भूतान्यैरयन्	(आ. गा. २६९)	आदित्यव्रतम्	२.५.९
ससू	(ग्रा. १७. ११. ५८२. २)	लोम	२.३.३२
सुतासोमा	(ग्रा. १६. ८. ५४७. १)	त्वाष्ट्रीसाम	२.३.१६
,,	(ग्रा. १६. ८. ५४७. २)	ऊर्ध्वेडंत्वाष्ट्रीसाम	२.३.१८
,,	(ग्रा. १६. ८. ५४७. ४)	आष्कारणिधनं त्वाष्ट्रीसाम	२.३.१९
सुरूपकृत्नुम्	(आ. गा. ४६)	रुद्रस्य ऋषभः	२.४.१०
हाउ सोमाः ।	(ग्रा. १४. ५. ५१५. १)	सोमसाम	२.३.११
सोमः पुना	(ग्रा. १७. १०. ५७२. ५)	आतीषादीयम्	२.३.२८
,, ,,	(ग्रा. १७. १०. ५७२. ६)	,,	२.३.२९
स्वयꣳस्कुन्वाइ	(आ. गा. २५०)	अभिनिह्नवः	२.५.७
औहोहुम् स्थिहाएहिया ।.... स्वादाइष्ठा	(ग्रा. १२. १. ४६८. ८)	गम्भीरम्	२.३.३
स्वादोः	(ग्रा. ११. ७. ४०९. १)	यामम्	२.२.१
एस्वादोः ।	(आ. गा. १२९)	पार्थुरश्मम्	२.४.२५
,,	(आ. गा. १३१)	वृषकम्	२.४.२६

ह

हाउ (३) अहोअहो ।	(आ. गा. २४०)	कश्यपग्रीवा	२.५.५
हा२ऊवाक् । होवा	(आ. गा. १६४-१६५)	चतुरनुगानम्	२.५.५
हाउ (३) । ऊ (त्रिः) हुऊ२	(आ. गा. २०७)	इलान्दम्	२.५.५
हुवे वाचाम्	(आ. गा. १६७-८)	वाचोव्रतम्	१५.१.२
होइहा (त्रिः) इहोइहो	(आ. गा. १३२)	भद्रम्	२.४.२७
होइया (त्रिः) इयोइया	(आ. गा. १३३)	श्रेयः	२.४.२७

———

प्रतिहारः

(B)

Name	Ref.	Sūtra
अ		
अग्नेरार्षेयम्	(ग्रा. १. १. ९. १)	१.३.१०
अग्नेर्वाग्रम्	(ग्रा. ६. २. २४६. १)	१.५.६
अग्नेश्च प्रियम्	(आ. गा. ८७)	१.४.१३
अङ्कुशः	(ग्रा. ८. १०. ३२८. १)	२.१.५
अतीषङ्गम्	(आ. गा. ४९)	२.४.११
अत्यर्दः	(ग्रा. १२. ११. ४४८. २)	२.२.११
,,	(,, ,, ,, ,, ४)	,, ,, ,,
अदारसृत्	(ग्रा. ४. २. १३२. ५)	१.३.१०
अनुपदम्	(ग्रा. १७. १०. ५६६. ३)	२.३.२२
,,	(ग्रा. १७. १०. ५६६. ४)	२.३.२३
अनुश्लोकम्	(ग्रा. ११. १२. ४४१. १)	२.२.९
अपत्यम्	(आ. गा. १२३)	२.४.२२&२४
अभिनिह्ववः	(आ. गा. २५०)	२.५.७
अभ्रातृव्यम्	(ग्रा. १०. ६. ३९९. १)	१.३.११
अर्कः, इन्द्रस्य	(आ. गा. ३६-३७)	२.४.७
,, भरद्वाजस्य	(ग्रा. ६. १. २३३. २)	१.७.१
अर्कशिरः	(आ. गा. ३८)	२.४.८
अहरीते	(आ. गा. १३-१४)	२.४.७
आ		
आग्नेयम्, बृहत्	(ग्रा. ३. ९. ८४. १)	१.५.२८
आङ्गिरसम्	(ग्रा. ५. ६. १६५. २)	१.६.१९
आतीषादीयम्	(ग्रा. १७. १०. ५७२. ५-६)	२.३.२८; २९
आत्वम्	(ग्रा. ७. २. २५०. २)	१.३.१७; १.७.१६
,, (C)	(ग्रा. ७. २. २५०. ३)	१.३.१४

आत्रेयम् (C)	(ग्रा. २. ९. ८८. १)	१.४.१३
आदित्यव्रतम्	(आ. गा. २६९ ; २७०)	२.५.९ ; १०
आदित्यात्म	(आ. गा. २९०)	२.५.१४
आनन्दः	(आ. गा. २७१)	१.४.१३
आभरद्वसवम्	(ग्रा. ३. २. १२७. २)	१.६.२
आभीकम्	(ग्रा. ११. ७. ४११. १)	२.२.१
आयुः	(आ. गा. १२४)	२.४.४
आर्षभम्	(ग्रा. ५. ५. १६१. २)	१.३.१०
आर्षेयम्, अग्नेः	(ग्रा. १. १. ९. १)	१.३.१०
आश्वम् (C)	(ग्रा. ११. ९. ४३४. १)	२.२.६
आश्वसूक्तम्	(ग्रा. ३. १. १२२. २)	१.३.१७
आष्कारणिधनं त्वाष्ट्रीसाम	(ग्रा. १६. ८. ५४७. ४)	२.३.१९
आष्टादंष्ट्रम् (C)	(ग्रा. ९. १२. ३४३ ४&५)	१.४.६
आसङ्गम्	(ग्रा. १. २. १९. १)	१.५.१८
इ		
इडानां संक्षारम्	(ग्रा. ३. ११. ११९. ४)	१.३.१७
इडानां संक्षारः	(आ. गा. २४४)	२.५.५
इन्द्रसाम	(ग्रा. १३. १. ४७२ २)	२.६.४
इन्द्रस्य प्रियम्	(ग्रा. ७. ४. २७१. १)	१.७.२३
,, भारद्वाजम्	(ग्रा. ६. १. २३४. १)	१.७.२
,, महावैराजम्	(आ. गा. ८३)	२.४.१९
,, रोचनम्	(आ. गा. २८७)	१.४.१३
,, संक्रमम्	(ग्रा. ११. ९. ४२७. १-२)	२.२.६
,, सांवर्तम्	(ग्रा. ५. ७. १८२. १)	१.६.१९
,, हारायणम्	(ग्रा. ७. ३. २५३. १)	१.७.१८
,, अर्कः	(आ. गा. ३६-३७)	२.४.७
इन्द्राण्याः साम	(ग्रा. ३. १. १२१. १)	१.४.१५
,, ,,	(ग्रा. १२. १. ४६७. ७)	१.३.१३
इलान्दम्	(आ. गा. २०७)	२.५.५
,, (पञ्चमम्)	(आ. गा. २११)	२.५.५

ई

ईनिधनं मर्गीयवम्	(ग्रा. ३. १ ११५. ४)	१.३.१६

उ

उषसस्साम	(ग्रा. १२. ११. ४५१. १)	२.२ १३

ऊ

ऊर्ध्वेडंत्वाष्ट्रीसाम	(ग्रा. १६. ८. ५४७. २)	२.३.१८

ऋ

ऋषभः, रुद्रस्य	(आ. गा. ४६)	२.४.१०

ऐ

ऐध्मवाहम्	(ग्रा. ४. २. १३३. १)	१.६.१
ऐन्द्रम्	(ग्रा. ७. ४. २७२. १ ; २)	१.७:२६ ; ७
ऐरयदैरिणम्	(आ. गा. १८)	२.४.७
ऐषम्	(ग्रा. ४. ३. १३५. १)	१.६.६
,,	(ग्रा. १२. ११. ४५५. १)	२.२.१४
ऐषिरम्	(ग्रा. १७. ११. ५७९. १)	१.४.११
,,	(ग्रा. ६. १. २३८. १)	१.७.३

ओ

ओकोनिधनं वैतहव्यम्	(ग्रा. ४. ५. १५५. १)	१.६.१५

औ

औक्ष्णोरन्ध्रम्	(ग्रा. १०. ४. ३९०. २)	२.१.१३
औद्वꣳशीयम्	(ग्रा. ९. १२. ३४२. ३)	१.४.१५
औपगवम्	(ग्रा. ४. ४. १४५. १)	१.५.६
,,	,, ,, ,, ,, १-२)	१.६.११ ; १२
और्णायवम्	(ग्रा. १३. १. ४७३. १-२)	१.३.१४
और्ध्वसद्मनम्	(ग्रा. ६. १२. २२९. १)	१.५.६
औशनम्	(ग्रा. १३. ३. ४८९. २)	१.३.१७
,,	(ग्रा. १. १. ५. ३)	१.५.९

औशनम् (ग्रा. १. १. ५. ३) १.५.११
,, त्रिष्टुप् (ग्रा. १५. ६. ५२६. ५) १.३.८

क

कश्यपग्रीवा (आ. गा. २४०) २.५.५
काण्वम् (ग्रा. २. ५. ५३. २) १.५.२४
कार्णश्रवसम् (ग्रा. १७. ११. ५८०. १) १.५.२७
कार्तयशम् (ग्रा. १६. ८. ५४५. ३) २.३.१३
कावषम् (ग्रा. ११. १०. ४३८. ४) २.२.८
काशीतोत्तरम् (ग्रा. १. ३. ३३. २) १.४.१३
कुत्सस्य प्रस्तोकः (ग्रा. ४. ३. १४४. ३ ; ४) १.६.९ ; १०
कौत्सम् (ग्रा. १०. ४. ३८१. ३) १.३.११
,, (ग्रा. ६. १२. २२८. १) १.४.१०
कौल्मलबर्हिषम् (ग्रा. ६. १. २४०. १ ; २) १.७.७ ; १०
,, ,, (ग्रा. ९. १. ३५२. १) १.४.१६
क्षुरपवि (ग्रा. ८. १०. ३२३. २) २.१.३

ग

गम्भीरम् (ग्रा. १२. १. ४६८. ८) २.३.३
गवां व्रतम् (आ. गा. १८४) २.५.४
गायत्रपार्श्वम् (ग्रा. १७. ११. ५८४. १) २.३.३३
गूर्दः (ग्रा. १२. ११. ४४८. १ ; ३) २.२.११
गोधासाम (ग्रा. ५. ७. १७६. १) १.४.१
गौराङ्गिरसस्य साम (ग्रा. १. ३. ३४. २) १.३.१७
गौतमस्य भद्रम् (ग्रा. ५. ६. १७३. १) १.५.६
गौरीवितम् (ग्रा. ५. ६. १६८. ३) १.४.१५
,, (ग्रा. ७. ६. २८३. १ ; २) १.७.२९ ; ३१

च

चक्षुः, प्रजापतेः (आ. गा. १०६ - ७) २.४.२१
चक्षुः, मित्रावरुणयोः (आ गा. २८७) २.५ ११
चतुरनुगानम् (आ. गा. १६४ - १६५) २.४.५

चन्द्रसाम	(आ. गा. १४९)	१.४.१३
जराबोधीयम्	(ग्रा. १. २. १५. १)	१.३.११
त		
तौदम्	(ग्रा. ३. ११. ९७. १)	१.५.३३
तौभम्	(ग्रा. ५. १०. २०७. १)	१.४.१३
त्रिष्टुबौशनम्	(ग्रा. १५. ६. ५२६. ५)	१.३.८
त्रैककुभम्	(ग्रा. १०. ४. ३८९. ३)	२.१.१२
त्रैतम्	(ग्रा. १०. ४. ३८४. ३)	१.७.२६
त्रैशोकम्	(ग्रा. १. ३. ३७०. १)	२.१.८
त्वष्टुरातिथ्यम्	(ग्रा. ४. ४. १४७. २)	१.६.१४
,, ,,	(ग्रा. ५. ७. १७९. १)	१.६.१९
त्वाष्ट्रीसाम	(ग्रा. १६. ८. ५४७. १)	२.३.१६
द		
दाशस्पत्यम्	(ग्रा. १५. ७. ५४०. ४)	१.४.१४
दिवाकीर्त्यम्	(आ. गा. २६०)	२.७.३६
दिवाकीर्त्यस्यात्म	(आ. गा. २६५)	२.५.८
देवव्रतानि	आ. गा. २१२ - २१४)	२.५.६
दैर्घश्रवसम्	(ग्रा. २. ४. ४४. ३)	१.५.६
दैवातिथम्	(ग्रा. ५. ५. १६४. १)	१.६.१९
दैवोदासम्	(ग्रा. १०. ५. ३९२. ४)	२.१.१६
दोहीयसाम	(ग्रा. १२. १. ४६७. ११)	१.३.१३
द्यौतम्	(ग्रा. ७. ४. २६४. १)	१.७.२२
द्रविणम्	(ग्रा. २. ६. ५५. १)	१.३.६
द्विहिंकारं वामदेव्यम्	(ग्रा. १४. ५. ५१४. ३)	२.३.१०
ध		
धनम्	(ग्रा. १२. ११. ४५०. १)	२.२.१३
धर्म	(ग्रा. ११. ९. ४२९. १)	२.२.४
धर्मसाम	(ग्रा. १२. ११. ४५०. २)	२.२.१३
धुरोः साम	(ग्रा. ५. ६. १६८. १)	१.४.१६

न

नवस्तोभम्	(आ. गा. १२५)	२.४.४
नार्मेधम्	(ग्रा. १. ४. ३६. २)	१.५.२१
नित्यवत्सा	(आ. गा. ७५)	२.४.१३
निह्नवः	(आ. गा. २४९)	२.५.७

प

पञ्चम्, वसिष्ठस्य	(ग्रा. ८. ६. २८८. १ ; ३)	१.७.२६;३२
पदम्	(ग्रा. १७. १०. ५६६. १;२)	२.३.२०;२१
परिधिः	(आ. गा. २८० - २८५)	२.५.११
पर्कः	(ग्रा. १. १. १. १)	१.३.२&७
पाथम्	(ग्रा. २. ९. ८१. १)	१.३.१७;१.५.१९;२५.
पार्थुरश्मम्	(आ. गा. १२९)	२.४.२५
पुष्पं वैरूपम्	(आ. गा. ८)	२.४.६
पैङ्गस्य साम	(ग्रा. ४. २. १३४. १)	१.५.२०
पौरुमद्गम्	(ग्रा. १. ४. ३९. १)	१.३.१५
पौरुहन्मनम्	(ग्रा. ७. ५. २७३. १)	१.७.२८
पौषम्	(ग्रा. ४. ४. १४८. १)	१.३.११
पौष्कलम्	(ग्रा. १७. १०. ५६६. ५)	२.३.२४
प्रक्रीडम्	(ग्रा. १३. २. ४४५. १)	१.६.१४
प्रजापतेश्चक्षुः	(आ. गा. १०६ - ७)	२.४.२१
प्रतिनन्दः	(आ. गा. २७२)	१.४.१३
प्रतोदः	(आ. गा. १४. ५. ५१२. १४)	२.३.९
प्रमंहिष्ठीयम् (C)	(ग्रा. ३. १२. १०७. २)	१.३.१४
प्रयस्वम्	(ग्रा. १०. ५. ३९१. ३)	२.१.१५
प्रस्तोकः, कुत्सस्य	(ग्रा. ४. ३. १४४. ३-४)	१.६.९-१०
प्रहितः	(ग्रा. ३. ११. ९८. १)	१.३.६;१.५.६
,,	(ग्रा. ३. ११. ९८. २)	१.५.३३
प्राजापत्यम्	(ग्रा. १७. १०. ५७१. २)	१.३.१०
प्रासाहम्	(ग्रा. २. ८. ७९. १)	१.३.८

प्रियम्, अग्नेश्च	(आ. गा. ८७)	१.४.१३
,, इन्द्रस्य	(ग्रा. ७. ४. २७१. १)	१.७.२३
ब		
बाकम्	(ग्रा. ११. ९. ४२८. १)	१.३.४
बाभ्रवम्	(ग्रा. १२. १. ४६७. ५)	१.३.१३
बृहदाग्नेयम्	(ग्रा. ३. ९. ८४. १)	१.५.२८
बृहद्भारद्वाजम्	(ग्रा. १. १. ३. १)	१.५.३
भ		
भद्रम्	(आ. गा. १३२)	२.४.२७
,, , गौतमस्य	(ग्रा. ५. ६. १७३. १)	१.५.६
भागम् (C)	(ग्रा. ११. ९. ४३१. १)	२.२.६
भारद्वाजस्यार्कः	(ग्रा. ६. १. २३३. २)	१.७.१
भारद्वाजम्	(ग्रा. ६. २. २४५. ३)	१.७.१५
,, , इन्द्रस्य	(ग्रा. ६. १. २६४. १)	१.७.२
भारद्वाजम्, बृहद्	(ग्रा. १. १. ३. १)	१.५.३
म		
मनाज्यम्	(ग्रा. १. ३. ३४. १)	१.४.११
महस्साम	(आ. गा. १३७)	२.४.५
महादिवाकीर्त्यम्	(आ. गा. २६०)	२.७.३६
महादिवाकीर्त्यस्य आत्म	(आ. गा. २६५)	२.५.८
महानाम्न्यः	(आ. गा. प. शि. १)	२.५.१५
महायौधाजयम्	(ग्रा. १४. ५. ५१२. १५)	२.३.९
महावामदेव्यम्	(ग्रा. ५. ६. १६९. ३)	१.३.४
महावैराजम्	(आ. गा. ८३)	२.४.१९
माधुच्छन्दसम्	(ग्रा. १२. ११. ४४४. १)	१.३.१७; २.२.१०
मार्गीयवम्	(ग्रा. ३. १. ११५. १)	१.६.१
मार्गीयवम्, ईनिधनम्	(ग्रा. ३. १. ११५. ४)	१.३.१६
मित्रावरुणयोश्चक्षुः	(आ. गा. २८७)	२.५.११
मैधातिथम्	(ग्रा. ६. १. २४२. १)	१.७.१३

य

यज्ञायज्ञीयम्	(ग्रा. १. ४. ३५. ४)	१.५.२०
यण्वम्	(आ. गा. १२२)	२.४.२२;२३
यद्वाहिष्ठीयम्	(ग्रा. ३. ९. ८६. २)	१.५.६
यमव्रतम्	(आ. गा. १७९)	१.४.१०
यामम्	(ग्रा. २. ७. ६५. १)	१.४.८
,,	(ग्रा. ३. ९. ८३. १)	१.५.६
,,	(ग्रा. ११. ७. ४०९. १)	२.२.१
,,	(ग्रा. १३. ३. ४८७. १)	२.३.६
योनि	(ग्रा. ८. ९. ३१४. २)	२.१.१

र

राक्षोघ्नम्	(ग्रा. १. ३. २४. १)	१.३.२&७
,,	(ग्रा. १. ३. २५. १)	१.३.२&७
,,	(ग्रा. ३. ११. १०४. १)	१.५.३७
रुद्रस्य ऋषभः	(आ. गा. ४६)	२.४.१०
रोचनम्, इन्द्रस्य	(आ. गा. २८७)	१.४.१३
लोम	(ग्रा. १७. ११. ५८२. २)	२.३.३२

व

वरुणसाम	(ग्रा. ७. ३. २५५. ३)	१.७.१९
वसिष्ठस्य पञ्चम्	(ग्रा. ८. ६. २८८. १; ३)	१.७.२६;३२
,, प्रियम्	(ग्रा. ९. १२. ३४४. १)	१.३.११
वाचःसाम	(ग्रा. १७. ११. ५८०. १)	१.३.१७
,, ,,	(ग्रा. ५. ६. १६९. २)	१.४.१३
वाचोव्रतम्	(आ. गा. १६७-८)	२.५.१-२
वाजभृत्	(ग्रा. ३. १२. १०८. १)	१.४.१६
वाजिनां साम	(ग्रा. ११. ९. ४३२. १)	२.२.७
वात्सम्	(ग्रा. १. १. ८. १)	१.३.५
वामदेव्यम्	(ग्रा. ५. ६. १७१. १)	१.५.२०
,, द्विहिंकारं	(ग्रा. १४. ५. ५१४. ३)	२.३.१०

वाभ्रम्	(ग्रा. ७. ३. २५४. २-३)	१.३.१३
,,	(ग्रा. ६. २. २४६. १)	१.५.६
,, अग्नेः	(ग्रा. ६. २. २४६. १)	१.५.६
वायोरभिक्रन्दम्	(ग्रा. १६. ९. ५६१. २)	१.३.८
वारवन्तीयम्	(ग्रा. १. २. १७. १)	१.५.१२;१३
,,	(ग्रा. ८. ९. ३२२. १)	२.१.२
वाराहम्	(ग्रा. १५. ६. ५२४. ३)	२.३.१२
वार्षंधरम्	(ग्रा. ४. ३. १४४. २)	१.६.७
वासिष्ठम्	(ग्रा. ७. २. २५१. २)	१.३.११
,,	(ग्रा. १७. ११. ५७८. १)	१.३.१७;१.५.२७
,,	(ग्रा. ७. २. २५१. ३)	१.७.१७
वासुमन्दम्	(ग्रा. ११. १०. ४३८. २)	१.४.३
विद्रथम्	(आ. गा. ७०)	२.४.१८
विधर्म	(ग्रा. ११. ९. ४३०. १)	२.२.४
,, (C)	(,, ,, ,, ,,)	२.२.६
विशोविशीयम्	(ग्रा. ३. ९. ८७. १)	१.५.३०
विष्णोःस्वरीयः	(आ. गा. १५८)	२.४.५
वृषकम्	(आ. गा. १३१)	२.४.२६
वृषा	(आ गा. ६८)	२.४.१४
वैतहव्यम्	(ग्रा. ५. ८. १८८. १)	१.६.२०
,, ओकोनिधनं	(ग्रा. ४. ५. १५५. ३)	१.६.१५
वैराजम्	(ग्रा. १२. ११. ४२६. १; २)	२.२.१५;१७
वैरूपम्	(आ. गा. ३)	२.४.१
,,	(ग्रा. १०. ३. ३७३. १)	१.४.१४
,, पुष्पं	(आ. गा. ८)	२.४.६
वैश्वमनसम्	(ग्रा. १. २. १२. १)	१.४.१६
वैष्टम्भम्	(ग्रा. १२. १. ४७१. १)	१.४.१
श		
शक्वर्यः	(आ. गा. प. शि. १)	२.४.१३;१५
शाकृत्यम्	(ग्रा. ४. ५. १२६. १; २)	१.४.३; १.६.१७

शार्करम्	(ग्रा. १०. ६. ४००. १)	२.१.२०
शुक्रम्	(आ. गा. १४८)	१.४.१४
शैखण्डिनम्	(ग्रा. ९. १२. ३४२. २)	२.१.७
शैरीषम्	(ग्रा. १. १. ५. १; २)	१.३.४; १७
शैशवम्	(ग्रा. १२. १. ४६७. ९)	२.३.१
,,	(ग्रा. १३. १. ४७३. ३)	१.५.१९; २०
शौक्तम्	(ग्रा. १७. १०. ५६८. ५)	२.३.२६
श्नौष्टीगवम्	(ग्रा. ७. ३. २६२. १)	१.७.२१
श्यावाश्वम्	(ग्रा. १६. ८. ५४२. ५)	२.३.१४
श्येनः	(ग्रा. २. ८. ७३. १)	१.३.६
श्यैतम्	(ग्रा. ६. १. २३५. १)	१.३.१४
श्रुताष्टकम्	(ग्रा. १०. ३. ३७१. १-८)	१.४.१४
श्रुध्यम्	(ग्रा. ३. ११. ९९. १)	१.५.३५; ३६
श्रेयः	(आ. गा. १३३)	२.४.२७
श्रौतर्षम्	(ग्रा. १. १. ४. १; २)	१.३.१७
,,	(,, ,, ,, ,, ,,)	१.५.८

स

संवेशीयम्	(ग्रा. ११. ७. ४१३)	२.२.१
संक्रमम्, इन्द्रस्य (C)	(ग्रा. ११. ९. ४२७. १-२)	२.२.६
सत्रस्यर्द्धि	(आ. गा १९०)	२.५.३
सर्पराज्यः	(आ. गा. २७६)	१.४.१३
सहःसाम	(आ. गा. १३६)	२.४.५
सहोदैर्घतमसम्	(ग्रा. १०. ६. ३९८. २)	२.१.१८
सांवर्गम्	(सा. १. १. ६. १)	१.३.६
सांवर्तम्, इन्द्रस्य	(ग्रा. ५. ७. १८२. १)	१.६.१९
सान्तनिकम्	(ग्रा. १२. ११. ४४९. १-२)	२.२.१२; १३
सैन्धुक्षितम्	(ग्रा. १. ३. २१. १)	१.३.३; ५
सोमसाम	(ग्रा. १. ३. २८. १)	१.३.१०
,,	(ग्रा. १६. ८. ५४९. ५)	१.४.१४
,,	(ग्रा. १४. ४. ५०१. १)	१.६.१४

सोमसाम	(ग्रा. १६. ८. ५४९. १)	१.७.२६
,,	(ग्रा. १३. ३. ४९५. २)	२.३.७
,,	(ग्रा. १४. ५. ५१२. १)	२.३.११
,,	(ग्रा. १७. १०. ५७४. १)	२.३.३०
,,	(ग्रा. १७. १०. ५७५. १)	२.३.३१
सौक्रतवम्	(ग्रा. २. ५. ५२. १)	१.५.२३
सौमित्रम्	(ग्रा. ४. ५. १५९. २)	१.३.११
,,	(ग्रा. १०. ४. ३८८. ३)	१.४.४
,,	(ग्रा. ५. ९. १९९. १)	१.६.२०
,,	(ग्रा. १०. ४. ३८८. २)	२.१.१०
सौमेधम्	(ग्रा. ५. ५. १६३. ३)	१.३.१६;१९
सौहविषम्	(ग्रा. ११. ९. ४२७. ३)	२.२.२
स्यौमरश्मम्	(ग्रा. ८. १०. ३२३. ३)	२.१.३
स्वराणि	(आ. गा. १५०-१५४)	२.४.३०
स्ववासि	(ग्रा. १४. ५. ५११. १२)	२.३.८
स्वारकावम्	(ग्रा. १६. ९. ५५४. ६)	१.३.८

ह

हरः	(ग्रा. २. ४. ४४. १)	१.३.६
,,	(ग्रा. १. ३. २२. १)	१.३.११;१.५.१९;२०
हारायणम्, इन्द्रस्य	(ग्रा. ७. ३. २५३. १)	१.७.८
हिकम्	(ग्रा. ११. ९. ४३३. १)	२.२.६
हृदयम्	(आ. गा. २४३)	२.५.५

निधनम्

(A)

Name	Ref.		Sūtra
अ			
अग्निं न स्ववृक्तिभिः	(ग्रा. ११. ८. ४२०. १)	उत्सेधः	२.६.३
अग्निर्वृत्राणि	(ग्रा. १. १. ४. १)	श्रौतर्षम्	२.७.१०
,,	(,, ,, ,, ,, ३)	,,	२.६.४
अग्निस्तिग्मेन	(ग्रा. १. ३. २२. ३)	इहवद्वामदेव्यम्	२.६.१४
अग्नेमृडमहाँ असि	(ग्रा. १. ३. २३. २)	उत्तरयामम्	२.६.४
अग्नेयुङ्क्ष्वा	(आ. गा. ११९)	पयः	२.७.१२
अनुहित्वा	(ग्रा. ११. ९. ४३२. १)	वाजिनांसाम	२.७.१५
अपत्यं वृजिनं	(ग्रा. ३. ११. १०५. १)	सौमक्रतवम्	२.६.४
हाउ (३)....अभित्वाशूर	(आ. गा. २०१)	जमदग्नेर्व्रतम्	२.७.३५
अया प	(ग्रा. १६. ७. ५४१. ३)	श्रौष्टम्	२.७.३४
अवद्रप्स	(ग्रा. ८. १०. ३२३. ४)	स्यौमरश्मम्	२.७.११
अश्वं न त्वा	(ग्रा. १. २. १७. २-३)	वारवन्तीयम्	२.६.१५
आ			
आतू न इन्द्र	(ग्रा. ५. ६. १६७. ४)	आपालवैणवम्	२.७.३०
आत्वासोम	(ग्रा. ८. ८. ३०७. १)	सोमसाम	२.७.१०
आदित्प्रत्नस्य	(ग्रा. १. २. २०. १)	निधनकामम्	२.६.४
हाउ (त्रिः) आनोरे ब्रुवाइ	(आ. गा. १७३)	परमेष्ठिनः प्रजापत्यस्य व्रतम्	२.७.२०
आनोविश्वासु हव्यम्	(ग्रा. ७. ४. २६९. १)	शाक्रम्	२.७.३१
आविमर्या	(ग्रा. ११. ९. ४३५. १)	वाजिनां साम	२.६.२
आसोता परि	(ग्रा. १७. ११. ५८०. १)	कार्णश्रवसम्	२.७.१०
इ			
इन्दुःपविष्ट (C)	(ग्रा. ११. ९. ४३१. १)	भागम्	२.७.३७
इन्द्रं विश्वा	(ग्रा. ९. १२. ३४३. १)	शैखण्डिनम्	२.७.३१

ए२ । योवा । ....इन्द्रन्नरो	(आ. गा. २००)	प्रजापतेश्चतुस्त्रिंशत् संमितम्	२.७.१३
इन्द्रायगिरो	(ग्रा. ९. ११. ३६९. १)	सावित्रम्	२.७.३०
इन्द्रायेन्दो	(ग्रा. १३. १. ४७२. १)	इषो वृधीयम्	२.६.३
इमं स्तोमं	(ग्रा. २. ७. ६६. ९)	कौत्सम्	२.६.१०
इममिन्द्र	(ग्रा. ९. १२. ३४४. २)	गौतमम्	२.७.१०
हाउ (३) । इमाः	(आ. गा. २४३)	प्रजापतेर्हृदयम्	२.७.३९
इहेव श्रृण्व	(ग्रा. ४. ३. १३५. १)	ऐषम्	२.७.२९
उ			
उपोषु	(ग्रा. १३. २. ४८७. १-२)	यामम्	२.६.१३
उभेयदिन्द्र	(आ. गा. १३०)	श्येनम	२.६.३
उवि (त्रि): हिगि २	(आ. गा. २७१)	आनन्दः	२.७.४०
उवी (त्रिः) हिगी (त्रिः)	(आ. गा. २७२)	प्रतिनन्दः	२.७.४०
ऋ			
हाहाउ (त्रिः) । इडा....ऋतम्मे (त्रिः)	(आ. गा. २५७)	वायोर्विकर्णम्	२.७.१२
ए			
एन्द्रयाहिहरिभिः	(ग्रा. ९. १२. ३४८. २)	काण्वम्	२.७.१७
एपवस्ववा	(र. गा. क्षु. २७)	अतीषङ्गः	२.६.१३
एयदिन्द्र चाइ	(र. गा. क्षु. १७)	अतीषङ्गः	२.६.१३
एयज्जायथाः	(आ. गा. १५०-१५२)	स्वरसामानि	२.७.३८
ए२ । योवा । .... इन्द्रन्नरो	(आ. गा. २००)	प्रजापतेश्चतुस्त्रिंशत्संमितम्	२.७.१३
एवाहियेवा....हियेवा । हियग्नाइ	(आ. गा. २६०)	महादिवाकीर्त्यम्	२.७.३६
एषस्य धा	(ग्रा. १७. ११. ५८४. १)	गायत्रपार्श्वम्	२.६.२
एसोमउष्वा	(र. गा. क्षु. २७)	अतीषङ्गः	२.६.१३
ओ			
हा । हाउवा ३ । ओजस्तदस्य	(ग्रा. ५. ७. १८२. १)	इन्द्रस्य सांवर्तम्	२.७.१०

ज

जराबोधोवा	(ग्रा. १. २. १५. २)	जराबोधीयम्	२.६.५
जातः परेण	(ग्रा. २. ९. ९०. १)	इन्द्रस्यप्रियम्	२.६.२;३;१३

त

तंगूर्धया	(ग्रा. ३. १२. १०९. २)	सौभरम्	२.७.१७
तमिन्द्रं वाजयामसि	(ग्रा. ३. १. ११९. ३)	निवेष्टुः	२.७.३
तमु अभि	(ग्रा. १०. ४. ३८२. २)	दैवोदासम्	२.७.१८
तरणिवित्सिष	(ग्रा. ६. १. २३८. १)	ऐषिरम्	२.६.२
त्वंहत्यत्सप्तभ्यः	(ग्रा. ८. १०. ३२६. १)	इन्द्रवज्रम्	२.६.३
त्वंह्यङ्गदैव्य	(ग्रा. १७. ११. ५८३. १)	शैतोष्म	२.७.१९
त्वां विद्धि	(ग्रा. ६. १. २३४. १)	इन्द्रस्यभारद्वाजम्	२.७.२४
त्वावतः पुरूवसो	(ग्रा. ८. ५. १९३. १)	धुरासाकमश्वम्	२.६.१०

द

दधन्वेव	(ग्रा. ३. १०. ९४. १)	त्वाष्ट्रीसाम	२.६.१६

न

नकिदेवाः	(ग्रा. ५. ७. १७६. १)	गोधासाम	२.६.३
नतस्य	(ग्रा. ३. ११. १०४. १)	राक्षोघ्नम्	२.७.२५

प

परिकोशंमधुश्चुताम्	(ग्रा. १७. १०. ५७७. १)	भारद्वाजम्	२.७.२६
परिप्रधन्वा	(ग्रा. ११. ९. ४२७. १)	इन्द्रस्य संक्रमम्	२.६.४
परीतोषि	(ग्रा. १४. ५. ५१२. ३)	भारद्वाजम्	२.७.२४
परीतोषिश्चिता	(ग्रा. १४. ५. ५१२. ८)	माण्डवम्	२.६.१५
पवतेहर्यतो हरिः	(ग्रा. १७. १०. ५७६. १-२)	यशः	२.७.२४
पवस्वमधु	(ग्रा. १७. ११. ५७८. १)	वासिष्ठम्	२.७.३२
एपवस्ववा	(र. गा. क्षु. २८)	अतीषङ्गः	२.६.१३
पुरोजिती वो	(ग्रा. १६. ८. ५४५. ६)	आन्धीगवम्	२.७.१०
प्रत्यग्ने	(ग्रा. ३. १०. ९५. १)	राक्षोघ्नम्	२.७.१०
हाउ प्रथाः	(आ. गा. १४६-७)	वसिष्ठस्यशफौ	२.७.३५

प्रमंऽ२३४ इने	(ग्रा. १०. ३. ३८०. १)	वैरूपम्	२.७.१०
होऽ४वा । उहुवा३ । होवा ।		कुत्सस्याधिरथी-	
प्रसेनानाइः	(ग्रा. १५. ७. ५३३. १)	यम्	२.६.४
प्राणा शिशुः	(ग्रा. १७. १०. ५७०. ३)	इन्द्रसाम	२.७.१०
प्रेष्ठं वः	(ग्रा. १. १. ५. १)	औशनम्	२.६.४
भ			
भिन्धिविश्वा	(ग्रा. ४. २. १३४. १)	पैड्वस्यसाम	२.७.२८
हाउ (३) । भ्राजाओवा (त्रिः) ।			
उदुत्यं	(आ. गा. २८९)	इन्द्रस्यशिरः	२.७.१२
म			
मृज्यमानः	(ग्रा. १५. ५. ५१७. १)	औक्ष्णोरन्ध्रम्	२.७.१९
य			
एग्रज्जायथाः	(आ. गा. १५०-१५२)	स्वरसामानि	२.७.३८
यज्ञायज्ञा	(ग्रा. १. ४. ३५. ४)	यज्ञायज्ञीयम्	२.६.४
यदिन्द्रचित्र (C)	(ग्रा. ९. १२. ३४५. २)	वीङ्कम्	२.७.५
यदिन्द्रचाइ	(र. गा. क्षु. १७)	अतीषङ्गः	२.६.१३
यस्यत्यत्	(ग्रा. १०. ५. ३९२. ४)	दैवोदासम्	२.६.५.११
यो रयिवो	(ग्रा. १. १२. ३५१. १)	रयिष्ठम्	२.६.५; २.७.३२
व			
वृत्रहत्यायहोइ	(आ. गा. २०३)	वार्त्रघ्नम्	२.७.२१
श			
शंनोदेवीः	(आ. गा. २३)	आथर्वणम्	२.७.१४
स			
सीदन्तस्ते वयः	(ग्रा. ११. ६. ४०७. १)	सीदन्तीयम्	२.६.१७
सुतासोमधु	(ग्रा. १६. ८. ५४७. १)	त्वाष्ट्रीसाम	२.६.३
सुरूपकृत्नुम्	(आ. गा. ४६)	रुद्रस्यऋषभः	२.७.१३
एसोमउष्वा	(र. गा. क्षु. २७)	अतीषङ्गः	२.६.१३
सोमः पवते	(ग्रा. १५. ६. ५२७. २)	कालकाकन्दः	२.७.११

ह

हाउ प्रथाः	(आ. गा. १४६·७)	वसिष्ठस्य शफौ	२·७.३५
हावस्मा	(ग्रा. १७. १०· ५७५. १)	सोमसाम	२.७.२७
हियेवा । हियाम्राइ	(आ. गा. प. शि)	पुरीषपदानि	२.७.३७
हो४वा । उहवा३ । होवा । प्रसेनानाइः	(ग्रा. १५. ७· ५३३. १)	कुत्सस्याधि-रथीयम्	२.६·४

———

निधनम्

(B)

Name	Ref.	Sūtra
अ		
अतीषङ्गः	(र. गा. क्षु. १७; २७; २८)	२.६.१३
आ		
आथर्वणम्	(आ. गा. २३)	२.७.१४
आनन्दः	(आ. गा. २७१)	२.७.४०
आन्धीगवम्	(ग्रा. १६. ८. ५४५. ६)	२.७.१०
आपालवैणवम्	(ग्रा. ५. ६. १६७. ४)	२.७.३०
इ		
इन्द्रवज्रम्	(ग्रा. ८. १०. ३२६. १)	२.६.३
इन्द्रसाम	(ग्रा. १७. १०. ५७०. ३)	२.७.१०
इन्द्रस्य प्रियम्	(ग्रा. २. ९. ९०. १)	२.६.२; ३; १३
इन्द्रस्य भारद्वाजम्	(ग्रा. ६. १. २३४. १)	२.७.२५
,, शिरः	(आ. गा. २८९)	२.७.१२
,, संक्रमम्	(ग्रा. ११. ९. ४२७.)	२.६.४
,, सांवर्तम्	(ग्रा. ५. ७. १८२. १)	२.७.१०
इषोवृधीयम्	(ग्रा. १३. १. ४७२. १)	२.६.३
इहवद्वामदेव्यम्	(ग्रा. १. ३. २२. ३)	२.६.१४
उ		
उत्तरयामम्	(ग्रा. १. ३. २३. २)	२.६.४
उत्सेधः	(ग्रा. ११. ८. ४२०. १)	२.६.३
ऋ		
ऋषभः, रुद्रस्य	(आ. गा. ४६)	२.७.१३
ऐ		
ऐषम्	(ग्रा. ४. ३. १३५. १)	२.७.२९
ऐषिरम्	(ग्रा. ६. १. २३८. १)	२.६.२

औ

औक्ष्णोरन्ध्रम्	(ग्रा॰ १५. ५. ५१७. १)	२.७.१९
औशनम्	(ग्रा. १. १. ५. १)	२.६.४

क

काण्वम्	(ग्रा. ९. १२. ३४८. २)	२.७.१७
कार्णश्रवसम्	(ग्रा. १७. ११. ५८०. १)	२.७.१०
कालकाकन्दः	(ग्रा. १५. ६. ५२७. २)	२.७.११
कुत्सस्याधिरथीयम्	(ग्रा. १५. ७. ५३३. १)	२.६.४
कौत्सम्	(ग्रा. २. ७. ६६. ९)	२.६.१०

ग

गायत्रपार्श्वम्	(ग्रा. १७. ११. ५८४. १)	२.६.२
गोधासाम	(ग्रा. ५. ७. १७६. १)	२.६.३
गौतमम्	(ग्रा. ९. १२. ३४४. २)	२.७.१०

ज

जमदग्नेर्व्रतम्	(आ. गा. २०१)	२.७.३५
जराबोधीयम्	((ग्रा. १. २. १५. २)	२.६.५

त

त्वाष्ट्रीसाम	(ग्रा. ३. १०. ९४. १)	२.६.१६
,, ,,	(ग्रा. १६. ८. ५४७. १)	२.६.३

द

दैवोदासम्	(ग्रा. १०. ५. ३९२. ४)	२.६.५; ११
,,	(ग्रा. १०. ४. ३८२. २)	२.७.१८

ध

धुरासाकमश्वम्	(ग्रा. ८. ५. १९३. १)	२.६.१०

न

निधनकामम्	(ग्रा. १. २. २०. १)	२.६.४
निवेष्ट्वः	(ग्रा. ३. १. ११९. ३)	२.७.३

प		
पयः	(आ.गा. ११९)	२.७.१२
परमेष्ठिनः प्राजापत्यस्य व्रतम्	(आ. गा. १७३)	२.७.२०
पुरीषपदानि	(आ. गा. प. शि. ४)	२.७.३७
पैङ्गस्य साम	(ग्रा. ४. २. १३४. १)	२.७.२८
प्रजापतेश्चतुर्स्त्रिंशत्संमितम्	(आ. गा. २००)	२.७.१३
प्रजापतेर्हृदयम्	(आ. गा. २४३)	२.७.३९
प्रतिनन्दः	(आ. गा. २७०)	२.७.४०
प्रियम्, इन्द्रस्य	(ग्रा. २. ९. ९०. १)	२.६.२; ३; १२
भ		
भागम्	(ग्रा. ११. ९. ४३१. १)	२.७.३७
भारद्वाजम्	(ग्रा. १४. ५. ५१२. ३)	२.७.२४
,,	(ग्रा. १७. १०. ५७७. १)	२.७.२६
,, इन्द्रस्य	(ग्रा. ६. १. २३४. १)	२.७.२४
म		
महादिवाकीर्त्यम्	(आ. गा. २६०)	२.७.३६
महावैश्वामित्रम् (C)	(ऊ. गा. द. ९८; प्रा. ४०; क्षु. ४०)	२.६.७
माण्डवम्	(ग्रा. १४. ५. ५१२. ८)	२.६.१५
य		
यज्ञायज्ञीयम्	(ग्रा. १. ४. ३५. ४)	२.६.४
यशः	(ग्रा. १७. १०. ५७६. १-२)	२.७.२४
यामम्	(ग्रा. १३. ३. ४८७. १-२)	२.६.१३
,, उत्तर-	(ग्रा. १. ३. २३. २)	२.६.४
र		
रयिष्ठम्	(ग्रा. ९. १२. ३५१. १)	२.६.५; ७.३२
राक्षोघ्नम्	(ग्रा. ३. १०. ९५. १)	२.७.१०
,,	(ग्रा. ३. ११. १०४. १)	२.७.२५
रुद्रस्य ऋषभः	(आ. गा. ४६)	२.७.१२

व

वसिष्ठस्य शफौ	(आ. गा. १४६-७)	२.७.३५
वाजिनां साम	(ग्रा. ११. ९. ४३५. १)	२.६.२
,, ,,	(गा. ११. ९. ४३२. १)	२.७.१५
वामदेव्यम्, इहवद्	(ग्रा. १. ३. २२. ३)	२.६.१४
वायोर्विकर्णम्	(आ. गा. २५७)	२.७.१२
वारवन्तीयम्	(ग्रा. १. २. १७. २-३)	२.६.१५
वार्त्रघ्नम्	(आ. गा. २०३)	२.७.२१
वासिष्ठम्	(ग्रा. १७. १.. ५७८. १)	२.७.३२
वीङ्कम्	(ग्रा. ९. १२. ३४५. २)	२.७.५
वैरूपम्	(ग्रा. १०. ३. ३८०. १)	२.७.१०

श

शफौ, वसिष्ठस्य	(आ. गा. १४६-७)	२.७.३५
शाक्रम्	(ग्रा. ७. ४. २६९. १)	२.७.३१
शिरः, इन्द्रस्य	(आ. गा. २८९)	२.७.१२
शैखण्डिनम्	(ग्रा. ९. १२. ३४३. १)	२.७.३१
शैतोष्म	(ग्रा. १७. ११. ५८३. १)	२.७.१९
श्नौष्टम्	(ग्रा. १६. ७. ५४१. ३)	२.७.३४
श्येनम्	(आ. गा. १३०)	२.६.३
श्रौतर्षम्	(ग्रा. १. १. ४. ३)	२.६.४
,,	(ग्रा. १. १. ४. १)	२.७.१०

स

संक्रमम्, इन्द्रस्य	(ग्रा. ११. ९. ४२७. १)	२.६.४
सांवर्तम्, ,,	(ग्रा. ५. ७. १८२. १)	२.७.१०
सावित्रम्	(ग्रा. ९. ११. ३३९. १)	२.७.३०
सोमसाम	(ग्रा. ८. ८. ३०७ १)	२.७.१०
,,	(ग्रा. १७. १०. ५७५. १)	२.७.२७
सौभरम्	(ग्रा. ३. १२. १०९. २)	२.७.१७
सौमक्रतवम्	(ग्रा. ३. ११. १०५. १)	२.६.४
स्यौमरश्मम्	(ग्रा. ८. १०. ३२३. ४)	२.७.११
स्वरसामानि	(आ. गा. १५०-१५२)	२.७.३८

INDEX

पञ्चविध - सूत्रानुक्रमणिका

अ

अक्षरपङ्क्तिषु सिद्धस्तृतीयः पादो निधनपरे २. २. ५
अक्षरं तु वाग्घाइकारः परिस्वारः परं वातिस्वार्यादादित्प्रियं भगायादीनि । दायोसूगो- होतोहाप्रभृतीनीयेथादीनि च ।। २.६.४
अक्षरेण चौनाधिक्यम् ।। १. ४. ७
अग्नाइ रथाम्–कयाशचाइ–द्वाइष- स्तरान्याय्यस्य ।। १. ३. ४
अग्निर्महोना ।। २. २. १२
अच्छाकोशाम्मधौहो । हुम्मा ।। २. ३. १०
अतीषङ्गे सिद्धः ।। २. ४. ११
अत्राह पर्यापवस्वेति मध्यमः पादः ।। १. ६. १४
अथानुक्रमणं विकल्पार्थम् ।। १. ५. १
अथोपायाः ।। २. ७. १
अध्यास्यायां जारा ।। १. २. २७
अनिधनपरेऽपि ।। २. २. ६
अनुदूह्या पादगीतिरन्यत्र । त्रातारं- प्रभृतीनि सखेन्दुरेषस्य ।। १. २. २
अनुद्गीथादिरिति कस्मात् ।। १. ४. २
अनेहिहुवेहुम्माश्यैत और्णा- यवयोश्च ।। १. ३. १४
अन्तरिक्षादीनि ।। २. ७, १५
अन्त्ययोर्वा पादयोश्चतुरक्षरं यण्वस्य ।। २. ४. २३
अन्त्यसदृशमन्तःसाम्नि जातः- परे नकित्वं हृत्यदुभेयदग्निनेन्द्रा- येन्दोसुतासोमप्रथमे च ।। २. ६. ३
अन्त्याया वा ।। २. ६. ९
अन्धाश्च ।। २. ४. १२
अन्ये चेदभ्यासः प्राङ्निधना- दन्त्ययोः पादयोर्विकल्पोद्रिवो वचो राजा तुविद्युम्नम् ।। १. ४. १४
अपघ्नन् पेति स्वारान्तः ।। १. २. ७
अपश्वानँ श्नथाइष्टाना ।। २. ३. १३
अपाम् । हुम्वा ।। २. ३. ३३
अभि त्वाश्वां द्वितीये तृतीयः पादः ।। १. ७. १
अभित्वेन्द्रो रेति वैधवत् ।। २. ४. ७
अभ्यस्तो वृषकस्य तथैव ।। २. ४. २६
अभ्यासो निना । यतामूवस्तुषाइ ।। २. १. २१
अयंपूषाद्ययोस्तृतीयस्य पादस्या- भ्यासः ।। २. ४. २१
अयाँसासो ।। २. १. १६
अयाप इहइहिया त्रिरुक्तम् ।। २. ७. ३४
अर्धेडा सर्वत्र ।। २. ६. १२
अर्षेति पर्व पादो वा ।। १. १. ६
अवसानं पूर्वं प्रस्ताव आद्योत्पत्तिषु ।। १. १. ४
अवाचः ।। २. ७. ६
अवान्तानामिति कस्मात् । सहोवा मयो वा ।। १. ३. ५
अवाहन्ना पञ्चाक्षरशः स्तोभः।। २. ३. ७
असंभवान्निधनपरे विशोवाइशे । याँसादीनि वृषावृषा । द्रवापाइवा । क्षितोतायाः । महाहाइषा ।जनुषा । धारा ।। १. ३. ११
असंभवो वाग्नाद्वितीयपादादौ ।। १. ५. १९
अस्माइ देहि जातवेदः ।। १. ५. ३५
अस्य याज्ञा ।। १. ५. ३

आ

आइन्दावाः ।। २. ३. २१
आइशानो अप्रतिष्कुतः । आइशा । नो । अप्रताइ । ष्कूताः इति वा ।। २. १. १२
आइहियाइ । गविष्टयाइ ।। १. ७. १०
आजातासौ द्विःकुष्टान्तः ।। १. ५. २३

आतून इहकारः ।। २. ७. ३०
आत्मनि विधान्तः । १. २. १९
आदित्यात्मनि चतुर्थः पादः पूर्वश्च स्तोभः ।। २. ५ १०
आदित्यात्मनि चित्रान्तः ।। १. २. २१
आद्यन्तयोस्तु विकारो नान्यत्वकरः ।। १.४.६
आनन्दप्रतिनन्दयोः ।। २. ७. ४०
आनोमि - कदा - प्रत्युअ - त्यमू - द्वितीये प्रतिसाम विधाविकाराः ।। १. १. ९
आर्चिकमपदान्त्यमेकेषाम् ।। २. ७. १६
आहुवाइशू षा ।। १. ५. ३०

इ

इतरेषां यथोक्तम् । यथोक्तम् ।। २. ७. ४४
इदंते - शन्नो - वित्वद् - असावि - प्रभृतीनि ।। १. १. ८
इन्द्रम - चतुर्थेऽष्टाक्षरः ।। १. २. ८
इन्द्रमित्साकं लक्षणशेषे यावद्वचनः।। १. ५. ७
इन्द्रा औहो । ग्नाइ ।। १. ६. २
इन्द्रायेन्दो द्वितीय आर्का ।। २. ३. ४
इन्द्रो वि द्व्यक्षरो विभागः ।। २. २. १५
इलान्दाद्ये कश्यपग्रीवा - हृदयेडानां-संक्षारेषु वृषवद्वर्यं वर्चं इति हुम्मान्तः ।। २. ५. ५
इहान्तो वा ।। १. ६. ५
इहान्धा सर्वत्र तिग्मेनप्रभृतीनि ।। २. ६. १४
इहाहेति वा स्तोभभावगातॄणां तस्य नियोक्ता ।। १. ५. १७
इहेव त्रीणि वा ।। २. ७. २१

उ

उतोहाइ ।। २. १. ८
उत्तमपादादौ पर्व प्रतिहारः स न्यायः ।। १. ३. १
उत्तरे च ।। १. ७. २४
उत्तरे स्य राजति ।। २. २. १७
उन्नये च वृषावत् ।। २. ५. १४
उन्नये त्रिरुक्तम् ।। १. २. २४
उपान्त्या वा विधा ।। २. ४. २
उपायो यस्मान्नोर्ध्वं प्रतिहारः ।। २. ७. ४२
उपान्त्या वा पादगीतिरेकेषाम् ।। २. ४. ३१
उपोषुद्वितीय एकाक्षरोऽष्टाक्षरो वा ।। १. २. ५
उपोषु प्रथमे तृतीयपादाद्यः स्तोभः । षडक्षरं चार्चिकम् ।। २. ३. ६
उवेकारौइकारा व्यवयन्तो विघातका निधनाङ्गं च ।। २. ७. २२
उष्णिक्ष्वतिक्रान्तो न्याय्यः ।। १. ५. ३२
उष्णिगष्टान्तः ।। २. ७. २३
उहुवादिर्वा पदान्तः ।। १. ५. १६

ऊ

ऊर्जा पाता चतासृभा इति च स्तोभान्तौ ।। १. ५. २१

ऋ

ऋक्समे द्वैधमुत्तमं बर्हिर्निधने ।। १. ४. ९
ऋचः परमोहा । ओहा । एषा ब्रह्मा ।। २. २. ८
ऋषभचतुस्त्रिंशयोः ।। २. ७. १३
ऋषभेऽन्त्ये त्रिरुक्ते मध्यमं वचनम् ।। २. ४. १०
ऋषीणां मान्तम् ।। २. ७. २६

ए

एकार ओये ।। २. १. १०
एकाक्षरनिधने चतुरक्षर उद्गीथः ।। २. २. १६
एकाक्षरश्चोपद्रवः ।। २. ३. ३४
एका चेदाश्वा प्रस्तावो द्विप्रतिहारम् १.५.१३
एवं सर्वेषु वैधेषु येषूत्तमपादाद्यन्त्या विधा प्रस्तावश्चान्यस्त्रयो विकल्पा होताम दिवि सं यद्वाहि । प्रहोत्रेऽपादु भद्रं भद्रम् आमन्द्रैर्ब्राह्मणादीनि च ।। १. ५. ६
एष न्याय्यः ।। १. ५. ३४
एष न्यायोऽसप्तिसामपर्व । यजिष्ठमृञ्जसे हाइ योस्याहाइ त्वाँसासुनूंऽहोइ सत्योहयाजा । हाग्मायाइ ।। १. ४. १६

एष ब्रह्मौ पर्व विभाग्यम् । इन्द्रो वि द्वचक्षरः ॥ १. २. ३
एषानुनूतेति श्रुतिः ॥ २. ६. ६

ऐ

ऐहोइगा विष्टयाइ ॥ १. ७. ७

ओ

ओइडाहो इडेति द्वचक्षरमेकाक्षरं वा शीकोयादिषु च ॥ २. ६. ५
ओइ प्राना ओवा ॥ १. ५. २५
ओंकारहिंकाराभ्यां साप्तविध्यम् ॥ १. १. ३
ओन्तस्त्र्यक्षरश्चतुरक्षरो वा ॥ १. ६. ८
ओवा । ओवा । पूर्व उद्गीथः ॥ २. ३. ५
ओवा च विस्वरादिनि ॥ २. ७. ५

क

कदाग्निमीडे न्याय्यस्य ॥ १. ४. १०
कश्यपग्रीवाहृदयेडानां संक्षारेषु ॥ १. २. १४
कयामाद्वितीये तृतीयः पादो होइ कारान्तः ॥ १. ५. २४
किं यदिन्द्रेमा ॥ १. १. ६
कृणुष्वमिहाऽवाइशाः ॥ २. १. ५
कृत्स्नेऽभ्यास उत्तरेऽन्त्यधर्मश्चक्राण-ओसूनूसत्या उद्वंश्शामी ॥ १. ४. १५

ग

गम्मीरे पादवृत्तिः ॥ २. ३. ३
गोभीष्टे वान्तम् ॥ २. ७. २७

च

चक्षुष्येकाक्षरो द्वे चेत् ॥ १. २. २२
चतुरक्षरो वा ॥ २. ३. २५

ज

जातःपरेण सौमित्रं धर्मविधर्मायावीति-पुना-परीतोऽयाय - पञ्चनिधनो दुत्यं-कश्यपपुच्छऋषभादीनि च॥ १.१.११
जातःप्रभृतीनि वसुद्रवां जायता इवा न्याय्यस्य ॥ २. ६. २
ज्या इष्ठं योवा । त्राहागा णांइ ॥ १. ७, २८

ड

डैवेमंस्तो - त्वावतो विधान्याय्य-त्वात् ॥ २. ६. १०

ण

णं कृणुतेति पञ्चाक्षरम् ॥ २. ४. १४
णमधिगो औहोवा ॥ २. ३. ३०
णमभिवा ॥ २. ३. ३१

त

तत् पाञ्चविध्यं व्याख्यास्यामः ॥ १. १. २
तथा परे विश्वतः ॥ २. ४. ४
तदादि चेदनेकं प्रागुपायात् पर्वणां विकल्पोऽवान्तानाम् ॥ १. ३. ३
तविषाम् ॥ २. ७. १८
तस्माज्जरत्पर्वाग्नये ॥ १. ५. ११
तस्य निर्योक्ता यदुद्गीथाद्वर्षीयान् ॥ १. ५. १०
तस्य निर्योक्ता यदुद्गीथाद्वर्षीयां-स्तस्माद्वानूसू इति पञ्चानाम्॥ २. २, १३
तृतीयस्य वा त्र्यक्षरम् ॥ २. ४. ९
तेभ्यः ष्ठाहीषीप्रथमोच्चानि ॥ २. ७. ९
तेषूपान्त्या पादगीतिरिदंते प्रभृतीनि॥ १.४.८
त्रिपदास्वत्यृचमावृत्तास्वन्त्या पाद-गीतिः ॥ १. ४. १२
त्रिरुक्तमन्त्यमुद्गीथोऽन्यः ॥ २. ७. ४१
त्रिष्टुब्जगत्योश्चोपान्त्यं पदं वा ॥ १. ३. ७
त्रैधमन्तर्निधने गोषाता विकोशं न्याय्यस्य ॥ १. ४. ११
त्र्यक्ष उत्तरे ॥ १. २. ४
त्वां वृत्रेषु पत्यन्तः ॥ १. ७. २
त्वागीर्भिर्युगादिन्द्राकेशिभीः ॥ १. ७. २२

द

ददशान्तम् ॥ २. ७. २५
दानाम् ॥ याता ॥ १. ६. १७
दावाः ॥ २. ३. २२
दिक्शब्दः स्वरेषु ॥ २. ७. ३८

दिवाकीर्त्य आदावुपायान्तः ।। १. २. १८
दिवाकीर्त्यस्यात्मनि तृतीया विधा।। २. ५. ८
दिवाकीर्त्ये मदायाः ।। २. ७. ३६
दिवेदि - मातेराश्वमासूर्यादीनि ।। १. ३. ८
देवव्रतेषु नमोऽन्तः सर्वत्र ।। १. २. १५
देवव्रतेषु षडक्षर इडाभान्तः ।। २. ५. ६
देवाप्रभृतीनि ।। २. ७. १७
देवान् गच्छा ।। २. ३. १८
देवान् होइ । गच्छोहा ।। २. ३. १९
द्युम्नमाभरा इति च स्तोभान्तः ।। १. ७. २१
द्वितीयपदनिधनेषु तृतीयः पादः।। १. ७. २५
द्वितीये चतुरक्षरः ।। २. ५. २
द्विपदायां शाक्वरे च ।। १. २. २६
द्विप्रतिहारे तथा च ।। २. ४. २९
द्विविधे पादे पूर्वोभे वा वृषापत्वावत - इन्द्रायेन्दो - प्रधन्वासव् - इन्द्रामिन्द्रं - सघा-यस्ते - ऽचिक्र - तक्षद् - आद्या धार्तायाम् ।। १. १. १४
द्वे चेत्सदृशान्ते ।। १. ३. ९
द्वौ चेच्छाइशौ ।। २. ३. २७
द्वौ चेत् स्तोभादी द्व्यक्षरम् ।। १. ५. २६
द्वौ चेदस्तोभौ ।। १. ५. ४
द्व्यक्षरो वा ।। २. ३. १७
द्व्यक्षरो वाभ्यासादिः ।। १. ७. २०
द्व्यक्षरो वा स्तोभः ।। २. २. १८

ध

धर्मविधर्मणोर्द्विपदाकारम् ऋचः परं द्वौ स्तोभौ ।। २. २. ४

न

नमोभिः सम्राजन्ताम् ।। १. ५. १२
नरंनृषाहंमा ।। १. ६. ९
नरंनृषाहम् । माꣳहिष्टाम् ।। १. ६. १०
न विधादिस्त्वांवृत्रेषु परीतः पवते ।। २. ७. २४
न स्पृशत् ।। २. २. ९
न हि त्वा यशासांवसू । वीदाम् ।। १. ७. १८
नाँष्ठादाश्च ।। २. ७. ११
नारमोइ । नृ । षाहमोइ ।। १. ६. ७
नार्तमा । होवाहा ।। २. १. १३
नित्यवत्सा । शाक्वरीषु च त्रिरुक्ते २. ४. १३
निधनवती तु स्तोभपर्वोपायिनी ।। १. १. १०
निधनं पर्व सामान्त्यम् ।। २. ६. १
निधनं प्रत्यङ्गम् ।। २. ७. ४३
नियामञ्चाइ । त्रमार्ञ्जाताइ ।। १. ६. ६
निवृत्तानि दिवस्पायौ ।। १. ३. १५
निवृत्तानि नकि - तिस्रः - परीत - इन्द्राय - सन्तन्यतीषङ्ग - स्वादोः - श्येनादिषुपूर्वावसानप्रस्तावानि।। १. १. १२
निह्नावाभिनिह्नवयोः प्रागुपायात् पर्व ।। २. ५. ७
निह्नवे त्रिरुक्तम् ।। १. २. १६
नेतायः ।। २. ३. ३२
नेमिं क्रीडन् कृष्टान्तः ।। १. ७. ६
नेमिन्तष्टे वासा ।। १. ७. ४
नेम्या हीषी नेमिःप्रभृतीनि ।। २. ६. १६
न्याय्यस्त्र्यक्षरः ।। १. ७. ११
न्याय्यस्त्र्यक्षरश्चतुरक्षरो वा ।। २. १. २२
न्याय्यो वा ।। १. ७. १४
न्याय्यो वा न्याय्यो वा ।। २. ३. ३५
न्याय्यो वा पञ्चाक्षरः परो वाभ्यासिके त्रयो विकल्पाः ।। २. १. १९
न्याय्यो वा षडक्षरः ।। १. ६. ४
न्याय्यो वाष्टाना ।। २. ३. १४

प

पङ्क्तिषु वैधेषूत्तमपादादौ विप्रतिपत्त्यां चतुर्थी पादगीति - न्यय्यो वा स्वादो-रिन्द्रोम प्रेहि ।। २. २. १
पञ्चाक्षर ओवान्तश्चतुःपार्थुरश्मस्य ।। २. ४. २५
पथः कपे च ।। २. ७. ३४
पयसि विकर्णे शुक्रियोपान्त्ये ।। २. ७. १२
परं वा चतुरक्षरमग्निस्ति - भिन्धि-सदसो - ऽसावि - दासाम् ।। १. ५. २०
परं वातस्त्रिरुक्तम् ।। १. ४. १५

परस्य वा त्रिरुक्तस्य द्विरुक्तम् ।। २. ४. १६
परिधिषु यण्ववदुपान्त्या वा
पादगीति - रेकेषाम् ।। २. ५. ११
परीतान्त्ययोश्च ।। २. ३. ९
परे चाष्टौ ।। १. २. १७
परेषु चतुर्षु चतुरक्षरमुत्तमपादादौ
सस्तोभम् ।। १. ६. १८
परो वा क्रुष्टान्तः ।। १. ७. ८
परो वा पूर्वं वा ।। १. ५. ३१
परो वा षडक्षरोऽवद्रप्सद्वितीय-
तृतीययोः सिद्धः ।। २. १. ३
परो वास्तोभादिः प्रत्युत्क्रान्तः ।। २. ३. १५
पवमा ।। २. ७. १९
पवमानाः ।। २. ३. २९
पवस्वासोतेति च ।। १. ५. २७
पवाइ वान्तो । ए । क्षरन्ना ।
दाइवान् । गच्छन् ।। २. ३. १६
पवा । मानाः ।। २. ३. २८
पना इति चोपद्रवः ।। २. १. ११
पाहि हा वा ।। १. ५. २२
पीति वा संभवात् ।। २. ७. ११
पीति वैकाक्षरः ।। २. १. १७
पीवरीं दशाक्षरम् ।। २. २. १४
पुनानद्वादशे चतुर्थपादाद्यः स्तोभः ।। २. ३. ८
पुरंदरा । प्रगायात्राः इति
सस्तोभः ।। १. ७. २३
पुरीषपदेषु च ।। २. ७. ३७
पुरीषपादेषु च । पुरीषपादेषु च ।। १. २. २८
पुरुहूतन्नमे गाइरा ।। १. ७. ३
पुष्ये म चतुरक्षरमृचः परम् ।। २. २. १०
पूर्वं वैनयोः पर्व ।। १. ६. १३
पूर्वं वैनयोर्वचनम् ।। २. ३. २
पूर्वं चेदपदान्त्यं सामपर्व सदृ-
शोत्तरमाश्वा यज्ञातृतीये प्रासो
उपह्वरे वयम्यादौ (वयामौहो?)
[इन्द्रायहोइ] हुवेहोइ य एकइद्-
वारान्तो वा - चन्द्रमाद्य -
उच्चाद्वितीये - द्वादशाक्षरो वा
स्वादिप्रथम इन्द्रायेन्दवा ते
वृषके चातू औहो ।। १. १. १५
पूर्वं चेदवृद्धान्त्यं सह तेन वारा-
तोर्ध्वमुपवापृणध्वं प्रवायाँ
होतामज्योतींषिप्रभृतीनि ।। १. ३. ६
पूर्वश्च विधाया विदूरान्निधनाच्च
कस्यनूतमिन्द्रं - यदिन्द्रा -
हमिमा-उत्वावोइ- पन्ययादीन्यौ
हौ अग्ने रथामौहो इन्दुरा
इन्द्रा ओइकारो वृत्राण्योजिष्ठं
पवस्वासोतेति च ।। १. ३. १७
पूर्वा चेदौहो वा मन्द्रस्वरा ।। २. ७. २
पूर्वा वा विधा ।। १. ७. ५
पूर्वा वा विधा ।। १. ५. २९
पूर्वीरिति वा ।। २. १. ६
पूर्वेषां विकल्पो महाहोये नावे ।। १. ५. ३३
पूष्णो भगायेति वा । पूष्णे हो
इति वा ।। २. २. ३
पूष्णे होइ । भगाया ।। २. २. २
प्रतिसारसदृशं चाप्रस्तावो निधनव-
तीषु न चेदुद्गीथादिर्नैकि -
तिस्रः - प्रभृतीनि ।। १. ४. १
प्रथमोच्चं वा ।। २. ७. ३३
प्रव इन्द्रैष ब्रह्मा ।। १. ४. ३
प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रव-
निधनानि भक्तयः ।। १. १. १

ब

बहिर्ऋंचन्तु ।। २. ४. ३
बाधो जहीति पर्व ।। २. ७. २८
बृहद्रथन्तरयोश्च तिदर्शनात् ।
नाइहोतासा - तपारमादीनि ।। १. ३. २
ब्रह्माणस्त्वा शताक्रातो ।
ब्रह्मणस्त्वो-हाइ ।। २. १. ७

भ

भद्रश्रेयसोरुत्तरयोर्विधयोर्मध्यमं
वचनम् ।। २. ४. २७
भूयिष्ठपदसदृशगीतानि विभाग्यानि ।। १. ४. ५

म

मंहिष्ठं चर्षणाये इति वा ।। १. ६. १६

मध्यमं वा वचनम् ।। २. ४. १७
मन्द्रात् ष्ठाविवक्षणादीनि ।। २. ६. १७
मयि वर्चः ।। २. ७. २०
महाहा ।। २. ७. ३
महानाम्न्यो द्विप्रस्तावाः ।। १. २. २५
महाहाइ । औहोइ । श्रवाः ।
हाइ । औहोइ ।। २. ३. १
मित्रावरुणयोरुपान्त्ये त्रिरुक्ते
मध्यमं वचनम् ।। २. ५. १२

य

यण्वापत्ययोरुत्तरयोः स्तोत्रीययो-
र्मध्यमं पदं सस्तोभम् ।। २. ४. २२
यद्धाँसिवृ । त्रमो ।। २. १. १५
यत्सो वाजी पूर्वोऽभ्यासः ।
परो वा ।। १. ६. २०
यवाशइराः ।। १. ६. ११
यस्येदमिति द्वितीयः पादः ।। २, ४. ८
ये चोग्रमादीनि ।। १. ३. १३
येव हरितायता इधाराया ।। २. ३. ११
येषामिन्द्रोयुवाइह । ऊवाइ ।
ऊवोवा ।। १. ६. ३
योरयिं पवस्व हीषी प्रथमोच्चे ।। २. ७ ३२

र

रथाइतममतूर्त्तान्तु ।। १. ७. २९
रथीतमामतूर्तान्तु ।। १. ७. ३१
रथीनां च सुहव्यम् ।। २. ७. ३१
राथा इति वा ।। १. ७. ३०
रथन्तरस्त्रिरुक्तं चेलान्दाद्ये ।। १. २. १३
रैवतऋषभे षट्त्रिंशत् ।। १. २. ९
रोहादिहोपाथेडोपोष्वतीपङ्क्ता-
दीनाम् ।। २. ७. १३
यंराज्ये । वाजा ँअभिपवमानः
पवमानः ।। २. २. ७

व

वचनम् ।। १. २. २३
वचांसिया । स्माइस्थवि । रायतक्षुः २. १. २
वयमे द्वितीये तृतीयः ।। १. ७. २७
वयमेन यदा कदा यत्सोऽभीनो ।। १. ७. २६
वहन्तुसोमपौहो । हुम्मा ।। १. ७. १५
वागाउकारपूर्वा ।। २. ७. ७
वाचोद्वितीये चत्वार्यष्टौ वा ।। १. २. १२
वाचोव्रते रमतां सप्ताक्षरः ।। २. ५. १
वाजयन्तो रथाः । इवोहाइ ।। १. ७. १७
वाजा चान्धा च सामा चत्वासो-
प्रभृतीनि हिन्वन्नृशुक्रायः का ओज-
स्तदादयो हुम्मात्नवे शृणाह्या-
दीन्यग्निर्वृत्रादीनि ।। २. ७. १०
वान्तो वा ।। १. ५. १५
वारवन्तीये परीताष्टमे च पर्वान्त-
रत्वान्न ।। २. ६. १५
वार्त्रघ्ने ।। २. ७. २१
वार्द्धाः।श्चाइद्दादोवसू होवा ।। २. १. १
वासा उवा ।। १. ५. २८
विधा वा ।। १. ५. ५
विपश्चितो अभिस्तोमैः इहाहा-
होइ । इहो वा ।। १. ७. १६
विपागिरौ वा ओवा । धर्तारिंव्यौ
वा ओवा ।। १. ७. ३२
वृषान्याय्यो वा ।। २. ४. २८
वृषावद्वा ।। २. ५. १३
वैधवद्वा ।। २. ४. २०
वैधेषु तु विधैव नाद्यमवसानम् ।। १. १. ७
वैराजस्योत्तमे पदे मध्यमं वचनं
सस्तोभम् ।। १. ४. १९
वैराजे तृतीयान्तः ।। १. २. १०
वैरूपतृतीयपादादीनामन्त्या पाद-
गीतिः ।। २. ४. १
वैरूपाष्टमेऽन्त्यः पादश्चतुरुक्तः
सस्तोभः ।। २. ४. ६
व्रतः शुचिबन्धुः पवाकः । पादा ।। २. ३. १२

श

शंयत् । हा । औहोइ । गावाइ ।। १. ३. १
शक्वरीषु होन्तः । शक्वरीषु
होन्तः ।। २. ५. १५

शन्नः प्रभृतीनि ॥ २. ७. १४
शन्नो यद्वीकयानासु प्रिये
शुक्रचन्द्रयोः सर्पराज्ञीष्वानन्द-
प्रतिनन्दयोरिन्द्रस्य रोचने ॥ १. ४. १३
शाइश ओवा ॥ २. ३. २६
शातक्रातूम् इति वा ॥ १. ६. १५
शिवो भुवास्त्रातागूर्दादीनां चतुर्णाम् २. २. ११
श्रुधियेति वा ॥ १. ५. ३६
श्रुष्टाइ ॥ २. ३. २४
श्रुष्टाइजाता । सइन्दवाः ॥ २. ३. २०

ष

षडक्षरो वा ॥ १. ७. १२
ष्णावा संस्तोभः पूर्वा ॥ २. १. १४

स

स इन्दवः सुवा ॥ २. ३. २३
सकृदावृत्तौ पदविभाग्यमयं - पूप्रो
अयाकश्यपद्वितीये - ऽभित्वा ॥ १. २. १
संकृतौ पर्व पादो वा ॥ १. २. ११
सखाय आशंयदगादीनि च ॥ १. ३. १६
सखाय आ । हयाइ । सखाय:
स्तोमवा औहो । पिबा तुवस्या
गवा हाइ । जघाननवतीर्नव
इया । ओजस्तदस्य हाशब्दः ॥ १. ६. १९
सत्रस्यर्द्धिन्यायेषु स्तोभसाम-
सूपान्त्या विधा ॥ २. ५. ३
समिद्धस्तोभान्तः ॥ १. ५. ८
समैरयेषु विभाग्यः ॥ २. ५. ९
समैरयेष्वष्टाक्षरः ॥ १. २. २०
सम्राजन्तामित्युत्तमे ॥ १. ५. १४
सर्वं वा पदम् । परं वा पर्व ॥ २. १. ९
सर्वत्रैव नेम्याम् ॥ १. ७. ९
सर्वासां वान्त्यम् ॥ २. ७. ८
सर्वासु पूर्वमित्येके कई - शन्नो -
वित्वत् - प्रभृतीनि ॥ १. १. १३
सर्वास्वपत्यस्य ॥ २. ४. २४
सस्तोभतृतीये ॥ २. १. ४
सहोमहसोः स्वरीयसां तृतीयेऽ-
न्त्यानुगानद्वितीयतृतीयेषु च ॥ २. ४. ५
सा चा उवा । सूताउवा ।
द्विप्रतिहारम् ॥ १. ७. १३
सिद्धोऽग्निमीडे गवांव्रते ॥ २. ५. ४
सिद्धो विद्रथस्य प्रतिहारः ॥ २. ४. १८
सोतुर्बाहुभ्याम् । सुयताः । सुयताः॥ २. १. १८
सौमित्रादीनि स्तोभविभाग्यानि ॥ १. ४. ४
स्तुषे मित्रमिव प्रायाम् ॥ १. ५. ६
स्तुषाइ । सखाय आहाइ ॥ २. १. २०
स्तोत्रँ राजसु गायतस्तोत्रम् १. ७. १९
स्तोभः परोऽविदूरात् प्रतिहारस्य॥ १. ३. १२
स्मृतानां च ॥ १. ५. २
स्वराणामादितस्त्रयाणामुत्तम-
पादादौ चतुरक्षरम् ॥ २. ४. ३०
स्वादीन्दुःपप्रारेवत्यादीनि ॥ १. १. ५

ह

हव्येति न तस्य ॥ १. ५. ३७
हीष्यन्ताच्च ॥ २. ७. ३४
हीष्यौ तृम्पे माध्वा वाग्ने
सानी॰होयावा इन्द्रे च ॥ २. ३. १०
हुम्मा मन्द्रवद्वैस्वर्यं निधनं च ॥ २. ७. ८
होइडाभ्यासे संदर्भः ॥ २. ४. ७
होतियाः ॥ १. ५. १८
हृदये त्रिरुक्तं प्राग्वचः ॥ २. ७. ३५

ॐ

———

Kendriya Sanskrit Vidyapeetha-Series No. 11.

MĀTRĀLAKṢAṆA

Kendriya Sanskrit Vidyapeetha Series—No. 11

MĀTRĀLAKṢAṆA

WITH

COMMENTARY

EDITED BY

Dr. B. R. SHARMA, M. A., Ph. D.,

Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati.

KENDRIYA SANSKRIT VIDYAPEETHA

TIRUPATI.

1969.

First Edition, 1969

Published by Dr. B. R. Sharma, Director, Kendriya Sanskrit Vidyapeetha, Tirupati. india.
Printed at Tirumala Tirupati Devasthanams Press, Tirupati.

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठग्रन्थमाला—११

मात्रालक्षणम्

विवरणसमन्वितम्

तच्च केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठनिदेशकेन

डॉ. बे. रामचन्द्रशर्मणा

पाठभेदादिभिः संशोध्य संपादितम्

केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्
तिरुपति
१९६९

प्रथमं प्रकाशनम् १९६९

प्रकाशक:—

डॉ. बे. रा. शर्मा,

निदेशक:, केन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति.

मुद्रापक:—

तिरुमल - तिरुपति देवस्थानं प्रेस्,

तिरुपति.

ॐ

मात्रालक्षणम्

विवरणसमन्वितम्

प्रथमा खण्डिका

अथातो ह्रस्वदीर्घप्लुतमात्राण्यक्षराणि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ 5

मात्रालक्षणं नामेदं शास्त्रं परिशिष्टम् । शास्त्रस्य परिशिष्यमाणमर्थं वदतीति परिशेषः । कस्यार्थः परिशिष्यते? मात्रालक्षणं वाच्यमिति । कुतः एतत्? स्मृतितः प्रतीयते —

पदं पादं विधां मात्रां छन्दो विज्ञाय दैवतम् । 10
आर्षं च ब्राह्मणं चैव ततः साम प्रयोजयेत् ॥

अक्षरज्ञो विरामज्ञः प्रत्यारम्भी तथैव च ।
स्वरमात्राविभागज्ञः स विप्रो गानमर्हति ॥

ततः तथा (अथातः?) इदानीं तदुच्यते । यद्येवं मात्रा च कार-(अक्षरा-?) कालो भवतीत्येवं प्रकृतौ कृत्वा न वक्तव्यम् । उच्यते । न तत्र 15 मात्रालक्षणमुक्तम् । किं तर्हि? तत्र संज्ञाप्रकरणं प्रकृतम् । तेन प्रसङ्गेन ह्रस्वादीनां प्रस्तावः । अक्षराणां ह्रस्वदीर्घप्लुतानां सा चेष्यते । बहुप्रकारस्याक्षरस्य तस्मात् प्रसङ्गान्मात्राधिकारार्थं तदुक्तम् । मात्राप्रकरणं वक्तुमिति कृत्वा आह । प्रसङ्गाद्यदुक्तम् [तद्] एव आह । न कृत्स्नम् । उक्तं यत् मन्द्रद्वितीय-तृतीयैः स्वैरिति तद् द्विमात्राद्विर्विनतप्रणतोत्स्वरिताभिगीतानां च विशेषतोक्तः 20 (°त उक्तम्?) । तथा स्वारे त्रयोऽन्त्याः । पृथगेकमात्रा इति । तस्मादेव- 21

L[1]. Begins :— अथ मात्रालक्षणम् ॥ ; L[2]. हरिः ॐ श्री वेदव्यासाय नमः । श्रीमते हयग्रीवाय नमः । [...] श्रीनिगमान्तमहागुरवे नमः । [...] मात्रालक्षणम् [...] ; GB[1–2] ॐ नमः सामवेदाय ॥ ;

5. L[1] °मात्राक्षराणि for °मात्राण्यक्षराणि.

मादीनि परिशिष्यन्ते इह अनुक्तानि । तत इदमारभ्यते । **ह्रस्वदीर्घप्लुत-मात्राणि** । मात्राशब्दः परिमाणवची । ह्रस्वदीर्घप्लुतपरिमाणानि **अक्षराणि व्याख्यास्यामः** । कथयिष्याम इत्यर्थः ॥ १ ॥

सामस्वर्धमात्रमणुमात्रं च ॥ २ ॥

5 सामसु सामविषये अर्धमात्राकं कालमामनन्ति । अणुमात्राकं [च] । तद् व्याख्यास्यामः ॥ २ ॥

ह्रस्वं मात्रा । दीर्घं द्वे । प्लुतं वृद्धं चेति त्रिमात्र-मभिधीयते ॥ ३ ॥

ह्रस्वं द्विमात्रसंयुक्तं प्लुतमाहुर्मनीषिणः । दीर्घं तु
10 **मात्रासंयोगाद्वृद्धमित्यभिधीयते ॥ ४ ॥**

तत्र प्लुतवृद्धयोर्द्वयोरपि ग्रहणमाशङ्क्य विनिवृत्त्यर्थं मा भू[त्] संज्ञाभेदात् कालभेद इति । स प्लुतः **प्रान्त्ययोः** सामराजनप्लवत इत्येव-मादिषु ॥ ३-४ ॥

मात्रार्धमात्रा चाध्यर्धा नाम द्वे मात्रे अर्धं चार्धतिस्र-
15 **स्तिस्रो मात्रा अर्धं चार्धचतस्रः प्रणवेऽर्धचतस्रो मात्रा मात्रायाश्चतुर्थोऽशोऽणुमात्रा नाम ॥ ५ ॥**

सामतः प्रत्येतव्यां । **ह्रस्वदीर्घप्लुतमात्राण्यक्षराणि व्याख्या-**
18 **स्यामः** (मा. ल. १. १) । तत्र प्लुतवृद्धयोः त्रिमात्राकः **काल** उक्तः ।

---

4. G. सामस्य for सामसु.

5. B². अर्धमातृकं for अर्धमात्राकं ; अणुमात्रिकं for अणुमात्राकम्

7. G. om. ह्रस्वमात्रा ... त्रिमात्रमभिधीयते ; L². ह्रस्व for ह्रस्वं. B¹. om. त्रि°

9. ह्रस्वं द्विमात्रसंयुक्तं ... अभिधीयते ॥ see CN. G B¹-². om. तु.

11. तत्र ... see CN.

15. L¹GB¹B²SK. प्रणवः for प्रणवे ; B¹. प्रणवोऽर्धं for प्रणवेऽर्धं° ; G. चतुर्थांशाणु for चतुर्थोऽशोऽणु°.

18. B². त्रिमात्रिकः for त्रिमात्राकः.

प्लुतं वृद्धं चेति त्रिमात्रमभिधीयते (मा. ल. १. २.) इति। क पुनरर्द्ध-
चतस्रो मात्रा भवन्ति? [प्रणवे]। **अणुमात्रेति**। इयं संज्ञा ॥ ४ ॥

अइउऋ इत्येते ह्रस्वाश्चत्वारः ॥ ६ ॥

एत इति परिसंख्यानार्थम्। **एत** एव चत्वारो नान्य इति। कुतो
वान्येषां प्राप्तिरिति। कालसामान्यात्। मात्राणि (°णाम्?) अत्र केचिद्विनिवेशं 5
मन्यन्ते। येषां त्वनियमत्वात्। पुनरनुप्रदानव्यञ्जनानां तेषामर्द्धमात्रिकः
कालः। अन्येषां मात्रिक इति। मा भूत्तेन व्यञ्जनानामिति। ह्रस्वसंज्ञा
कालतुल्यतः। अतः **एत** इत्युक्तम् ॥ ६ ॥

एत एव सवर्णे प्रत्यये दीर्घा भवन्ति ॥ ७ ॥

अत्र (एते?) **एव** अकारादयः **सवर्णे प्रत्यये दीर्घा भवन्ति**। 10
[अकारस्य] अवर्ण एव सवर्णः। तथा परेषामपि। ऋकारस्य ॠकारः।
इकारस्य ईकारः। उकारस्य ऊकारः। एवम् ॥ ७ ॥

अत एव संध्यक्षराणि ॥ ८ ॥

संध्यक्षराणि अभिनिष्पद्यन्ते। तानि च दीर्घाणि भवन्ति। [**अतः**]
अकारात् अभिनिष्पत्तिः। सूक्तानि सुनामीनि **सं**ध्यमिति ॥ ८ ॥ 15

स्वरस्य वैस्वर्यं न व्यञ्जनस्य ॥ ९ ॥

स्वरस्य अकारादेः नानास्वरा भवन्ति। **न व्यञ्जनस्य** ॥ ९ ॥

स्वरश्च स्वर्यते ॥ १० ॥

आर्चिके च **स्वर** एव **स्वर्यते** न व्यञ्जनम्। अथवा स्वरस्य एतदभि-
धानम्। **स्वराणां स्वरिते य**स्मात्तस्मात्स्वर इत्युच्यते ॥ १० ॥ 20

तिस्रो वृत्तयो भवन्ति। द्रुता मध्यमा विलम्बितेति। द्रुतायां वृत्तौ त्रिकला मात्रा भवति। चतुष्कला 22

2. B². इयं संज्ञाणुमात्रेति। for अणुमात्रेति। इयं संज्ञा ॥
3. KS. अऋइउ for अइउऋ; B². after चत्वारः adds : स्वराः.
13. B². after अक्षराणि adds. आह.
22. B¹. भवन्ति for भवति.

मध्यमायाम् । पञ्चकला विलम्बितायाम् । द्रुता रोहिणी । श्यामा मध्यमा । श्वेता विलम्बिता ॥ ११ ॥

विशेषार्थं प्रक्रियन्ते द्रुता[दयः] । वर्णा उच्यन्ते रोहिण्यादयः ॥ ११ ॥

5　**तासां देवताः । वायव्या द्रुता वृत्तिः । बार्हस्पत्या मध्यमा । सौरी विलम्बिता ॥ १२ ॥**

तासु मात्राकालस्तिसृष्वेकः ॥ १३ ॥

तासु वृत्तिषु **मात्राकालस्तिसृष्वेकः** एव । कालो भवति ह्रस्वदीर्घवृद्धानाम् ॥ १३ ॥

10　**वृत्तिसमं च गीतं सामसु ॥ १४ ॥**

कर्तव्यम् ॥ १४ ॥

दीर्घे वृद्धे चोपधौ गत्याः पृथक्कालः ॥ १५ ॥

तत्र गतेः पराधीनत्वाद्वर्णान्तरेणोच्चार्यते । उच्चारणसामर्थ्यात् केवलस्य तत्र **दीर्घे** वा उच्चार्यते । **वृद्धे** वा । **औ र्हो र्यिन्द्रा र्मिद्धिहवा र्महा३ऐं**
15　(आ. गा. २७) । तथा **आऽ२यिपुना३** (ग्रा. १४. ५. ५११. ५) एवमादिषु । **दीर्घे वृद्धे** वा (च?) उपधोच्चारके (च्चारणे?) **गत्याः पृथक्कालो** भवति । अनुच्यमानेऽप्येवमेव भविष्यति । वर्णपृथक्त्वात आह यदि वोच्यते । तथा सति व्यञ्जनधर्मित्वात् गतेर्नैव स्यात् । भूयांसश्च व्यञ्जनस्वराः । अधिकत्रिमात्रो नानास्वरीभूतो व्यञ्जनसहितः एक एवाक्षरं
20　भवति । युक्तत्वात् । न पृथक्कृते कालः स्यात् । अतः **पृथक्काल**
21　इत्युक्तम् ॥ १५ ॥

---

1. B[1]. om. द्रुता रोहिणी ... विलम्बिता.
3. द्रुतादयः । वर्णाः see CN.
12. G. उपध्यै for उपधौ.
16. B[2]. after वृद्धे adds : न.

विस्वरमक्षरं स्वरे स्वरे विमात्रं भवति ॥ १६ ॥

नानास्वरैः संयुक्तमक्षरं क्रुष्टादिषु स्वरे[षु] विमात्रं भवति ॥ १६ ॥

क्व पुनरस्वरे संयोगोऽक्षरस्य [अत] आह—

प्रत्युत्क्रमातिक्रमकर्षण[।]ः स्वारेषु ॥ १७ ॥

प्रत्युत्क्रमोऽष्टविधः ॥ १८ ॥ 5

तत्र प्रत्युत्क्रमोऽष्टप्रकारो भवति ॥ १८ ॥

अतिस्वारो मन्द्रं प्रत्युत्क्रामति परिस्वारे। वाँ ६५६

कयाँ३ स्थाऽ५ यिरा ६५६न् (ग्रा. १. २. १३. १) ॥ १९ ॥

मन्द्रं प्रत्युत्क्रामति परिस्वारे विषये। परिस्वारः सिद्धिशास्त्रान्तरे मन्द्रो हि नु हि भूत इति मिस उत्कृष्टः। प्रत्युत्क्रमा तत्वायुः जावानो२ हो३। वायोरनीके अस्थिरन् ॥ १९ ॥ 10

मन्द्रश्चतुर्थं श्रायन्तस्तरोभिः पुरः ॥ २० ॥

श्रां यन्त इवसू४ रायाम् (ग्रा. ७. ४. २६७. १)। तरो भिर्वो- विंदा४ द्वासूम् (ग्रा. ६. १. २३७. ४)। पुरो जिती वो न्धासोः (ग्रा. १६. ८. ५४५. ६)। प्रथाप्रजातानि उदाहरणानि ॥ २० ॥ 15

चतुर्थस्तृतीयं दूतं देवो माना ॥ २१ ॥

दूताँ३० (ग्रा. १. २. १२. १) देवो३ (ग्रा. २. ६. ५५. १)। माँना३ (ग्रा. ३. २. १२८. २)। ता-वो-ना इत्येतान्यक्षराणि [उदाहरणानि। अत्र] चतुर्थस्वरास्तृतीयं प्रत्युत्क्रामन्ति ॥ २१ ॥

तृतीयो द्वितीयं हीष्यादौ ॥ २२ ॥ 20

ही३ऽ२३४षी (ग्रा. १. १. १. १)। अत्र हीशब्दस्तृतीयो द्वितीयं प्रत्युत्क्रामति ॥ २२ ॥ 22

---

4. SL[1]. प्रत्युत्क्राम° for प्रत्युत्क्रम°.

7. L[1]. परिस्वारो for परिस्वारे; L[2]. om. परिस्वारे; B[1]. वा३३३९ कया३३ for वा६५६ कया३ ... न्.

10. मन्द्रो हि ... अस्थिरन् corrupt

द्वितीयः प्रथममौहो अग्न इति ॥ २३ ॥

औ[२]हो[२र]१ इ अग्ने[२र]राथाऽ२३म् (ग्रा. १. १. ५. २) इत्यत्र होशब्दः द्वितीयस्वरात् प्रथमं प्रत्युत्क्रामति ॥ २३ ॥

मन्द्रश्चतुर्थमतिक्रम्य तृतीयं प्रत्युत्क्रामति संधौ
5 पाग्ने ॥ २४ ॥

संधौ संधिविषये सुँनो[३र]तँसो[५र]मपा[र] । आ[३र]ग्नौ ओ[३]२३४वाँ (ग्रा. ८. ६. २८५. २) इति। [अत्र] पा - शब्दः मन्द्रा [त्] तृतीयं प्रत्युत्क्रामति ॥ २४ ॥

मन्द्रश्चतुर्थतृतीयावतिक्रम्य द्वितीयं प्रत्युत्क्रामति षिभा-
10 भिप्रि ॥ २५ ॥

मन्द्रश्चतुर्थतृतीयस्वरावतिक्रम्य द्वितीयस्वरं प्रत्युत्क्रामति । षिभाँऽ२ । उ॑ । वाऽ॑ ३[१]४[१]५[३] (ग्रा. १६. ९. ५५९. २) इति भकरः । एँऽ५ । अँभिप्रियाँऽ२̂ (ग्रा. १६. ९. ५५४. २) इति याशब्दः [च] मन्द्रात् द्वितीयं प्रत्युत्क्रामति ॥ २५ ॥

15 तृतीयो द्वितीयमतिक्रम्य प्रथमं प्रत्युत्क्रामति पुना-
नायाम् ॥ २६ ॥

पुँनाऽ२१ (ग्रा. १४. ५ ५११. १६) । अयं यौधाजये ॥ २६ ॥

चतुर्विधोऽतिक्रमो मोषुत्वारोहन् यज्ञादीनि । त्र्यन्त-
रोऽश्विनोर्व्रते ॥ २७ ॥

20 क्रुष्टः प्रथममतिक्रामति । ऊँ[१]२̂ । न औ गाँ[३] २३४ ही[५] (ग्रा. ७. ६. २८४. २) ॥ २८ ॥

प्रथमो द्वितीयम् । औं[१२]रो[३]ऽ२हाँ ॥ २९ ॥

23 तृतीयश्चतुर्थम् । यँ[४]ज्ञाँ[३]ऽ५य (ग्रा १. ४ ३५. ४) ॥ ३० ॥

---

12. B[2]. इन्द्रस्य हार्याविशन्मनीषिभिः for षिभा[४]ऽ२ । उ̂ । वाऽ^३[१]४[१]५[१]

प्रथमस्त्रीनतिक्रामति अश्विनोर्व्रते । ई[1] ५ही[1] हीही[२र] ही[३र] हि[2] (आ. गा. १८१) ॥ ३१ ॥

चतुःप्रकारोऽतिक्रमो भवति । यथा **मोषु** त्वायां (ग्रा. ७. ६. २८४. २) ऊकारः क्रुष्टात् द्वितीयमागच्छति । औरो[3] ३हा२ (ग्रा. ३. १०. ९२. १) इत्यत्र रोशब्दः प्रथमात् तृतीयमागच्छति । यज्ञे[3] ऽ५य (ग्रा. १. ४ ३५. ४) इति ज्ञा - शब्दः तृतीयान्मन्द्रं याति । त्रीन् स्वरान् तंताड्यति (तीर्त्वा याति इति ?) ऽनन्तरः । यथाश्विनोर्व्रते साम्नि । अ[ति]क्रमणोदाहरणानि प्रमाणोप्र (प ?) ज्ञातानि ॥ ३१ ॥

पञ्चविधं कर्षणम् । आद्वितीयकर्षणमातृतीयकर्षणमाचतुर्थकर्षणमामन्द्रकर्षणम् । मन्द्रश्चातिस्वार्यात् क्रुष्यते। बो[1] धाऽ२ (ग्रा. १. २. १५. १) । औऽ२३ इन्द्रा[2] (ग्रा. ७. ५. २७५. २) न्मौऽ२३४ भाइ (ग्रा. २. ८. ८७. १) । ओ[1] ऽ२३४५ इ । (ग्रा. १. १. ३. १) । त्वँन्त्वाऽ६मे[5] (ग्रा. २. ४. ४२. २) ॥ ३२ ॥

स्वरः पर्यायः । **मन्द्रश्चातिस्वार्यात् क्रुष्यते** इति । तावत् क्रुष्यते यावदतिस्वारे अनुमानेऽप्येवमेव भविष्यति । स्वरस्यान्यस्यादधस्त्वादभावात्तत्र व्याप्तम् । सदेव ध्रुवम् । अन्येषां स्वराणां सर्वेषु स्वरेषु कर्षणं प्राप्तं दर्शयति । यथा जराबोधीये **बोधाऽ२** । [कावषे औ२३न्द्रा:] । विशोविशीये न्मभिः । **अग्नि** दूतमित्यत्र ओ[1] २३४५ इ । मुड्डा (गौतमे ?) । त्वं त्वामे ॥ ३२ ॥

इति मात्रालक्षणे सविवरणे प्रथमा खण्डिका समाप्ता ॥ १ ॥

---

4. B². क्रुष्टादि द्वितीयम् for क्रुष्टात् द्वितीयम्.
7. B². अक्रामणोदाहरणानि for अतिक्रमणोदाहरणानि.
8. B². प्रमाणोप्रज्ञातानि. could this be प्रमाणात् प्रज्ञातानि ?
15. B². मन्द्रश्च आ अति for मन्द्रश्चाति.
16. स्वरस्य ... व्याप्तम्. this sentence is corrupt.
18. B². जराबोधा सपिजां for जराबोधीये बोधाऽ२.

द्वितीया खण्डिका

त्रिविधः स्वारः प्रथमादिर्द्वितीयादिस्तृतीयादिरिति ॥ १॥

वर्तिष्यते त्रिप्रकारः ॥ १ ॥

प्रथमादिर्नवमात्रः । द्वितीयादिः षण्मात्रः । तृतीयादिरष्टमात्रः । हरीऽ२ श्रीऽ२३४५ः (ग्रा. ९. ५. १९५. १)। रयाऽ२३४५ यिम् (ग्रा. १. ३. २२. १) ईऽ२३४५ (आ. गा. ४७) ॥ २ ॥

हरिश्रीरयं नवमात्रः । रयिम् अयं षण्मात्रः । वैराजनिधने ई२३४५ इत्यष्टमात्रः ॥ २ ॥

यन्मन्द्रद्वितीयतृतीयैः स्वरैरकृष्टं प्रत्युत्क्रामति । अनन्तरोच्चे प्रत्यये तद्द्विमात्रादिः ॥ ३ ॥

विस्वरमक्षरं स्वरे स्वरे त्रिमात्रं भवति (मा. ल. १. १६)। इत्येवं प्राप्तस्य प्रतिषेधः । पदमक्षरं मन्द्रद्वितीयतृतीयैः स्वरैर्वर्तमानमकृष्टं प्रत्युत्क्रामति । अनन्तरे स्वरे उच्च प्रत्यये तद् द्विमात्रादिर्भवति ॥ ३ ॥

यथा श्रायन्तस्तरोभिः पुरो हीष्यादिर्वैराजनिधनमौहो अग्न इति ॥ ४ ॥

तत्र निदर्शनार्थमुदाहरणानि वर्तिष्यन्ते । यथा श्रा२र यन्त इवसू४ रायाम् (ग्रा. ७. ४. २६७. १) तरो२र भिर्वो२र विदा४ द्वासूम् (ग्रा. ६. १. २६७. ४) । पुरो२र जिती२र वो४न्धासः (ग्रा. १६. ८. ५४५. ६)। हीष्यादिर्द्विमात्रिको अग्ने राथाम् (ग्रा. १. १. ५. १) भवति। वैराजनिधने ईकारः। औ२र हो१ इ। अग्ने२र१ राथा२३म् (ग्रा. १. १. ५. २)॥४॥

न व्रता-वामा गायत्रे चावनर्दे ॥ ५ ॥

यन्मन्द्रद्वितीयतृतीयस्वरैः (मा. ल. २. ३) इति सिद्धस्य प्रति सतः व्रताऽ२४ वामा१ (ग्रा. ८. ८. ३०५. १) । अभिदे२वा ऽइयाऽ२ (अ. गा. प्रा. ११) ॥ ५ ॥

---

22. B[1]LL[2]GB[2]SK. after चावनर्दे add :– घ्नाता३३३ वामा३३ अभिदेवा ऽइया ३३३३३.

पाञ्चे द्विमात्रौ मन्द्रतृतीयौ ॥ ६ ॥

सुँनो ३र तँसो ४र मपा र (ग्रा ८. ६. २८५. २)। अत्र सत्वं नं कृत्वा शाखान्तरीयस्योदाहरणम् ॥ ६ ॥

ह्रस्वो मन्द्रोऽच्छां उवायाम ४च्छा ऽ२ आ उवाऽ३ १४ १५ १ ॥ ७ ॥

विस्वरमक्षरमिति प्राप्तस्य प्रतिषेधः। अच्छा मृजन्ति ॥ ७ ॥

दीर्घकर्षणे द्विमात्रौ प्रथमद्वितीयौ प्र १प्रा २ऽ२ ॥ ८ ॥

प्रथमद्वितीयौ स्वरौ दीर्घौ भवतः। **प्रप्रात्रयम्** (ग्रा. १. ४. ३४. १) ॥ ८ ॥

द्वितीयतृतीयौ च भरता यत्सोमे नर्यो ॥ ९ ॥

भरताऽ२ यत्सोमेऽ३ (ग्रा. ५. ८. १८८. १)। **नर्योऽ२** (ग्रा. १४. ५. ५१२. २) ॥ द्वितीयतृतीययोश्च स्वरयोर्यद् दीर्घकर्षणं तस्मिंश्च तौ द्वितीयतृतीयौ स्वरौ [भवतः] ॥ ९ ॥

स्वारे त्रयोऽन्त्याः पृथगेकमात्राः ॥ १० ॥

स्वारे त्रयः स्वराः [द्वि]तीयादयः **पृथगेकमात्रा** भवन्ति ॥ १० ॥

ह्रस्वकर्षणे पृथग्ज्ञातिकौ स्वरौ। सुवितं तुरयसहस्रधारम् ॥ ११ ॥

आर३४नाः। भरा। सुवितऽ३म्। यँस्यैँको ४ना ५ (ग्रा. ८. ९. ३१६. २)। **तुरयऽ३। २तो ^हैँवँन्ता ५इ** (ग्रा. ९. ११. ३३७. १)। **सँहँस्रधाँरऽ२म् व्रु** (ग्रा. १७. ११. ५८१. ६) इति ॥ ११ ॥

---

4. KS. उवायामच्छऽ १३ उवा ३१११, B[1]. उवायाम ४छ १ऽ१३ आ २५२ उ १वा ३४५, G. ओवायामछ १३ ओवा ३१११ for उवायामछाऽ२ ^आउवाऽ३ १४ १५ १.

11. In all mss. भरता२ ... नर्योऽ२ forms part of the text.

14. G. स्वरे for स्वारे.

15. B[2]. स्वरौ त्रयः स्वारातीयादयः for स्वारे त्रयः स्वरा द्वितीयादयः.

त्रिविधोद्घातो व्यदामतौ ऋचौ होप्रभृतीनि ॥ १२ ॥

उद्घातुः त्रिप्रकारो भवति । व्यदातोयाऽ२इ (ग्रा. १. १. १. १) मतौऽ२ हुंवाइ (ग्रा. ३ २. १२८. २)। ऋचौं³ऽ३हो² (ग्रा. ३ ५. ४८ .२) ॥ १२ ॥

पञ्चस्वरैर्युक्तं धार्यम् । गृ¹णा°नो²°ह (ग्रा. १. १. १. ३) द्र²विणस्यु¹र्विप¹न्य¹याऽ२ (ग्रा. १. १. ४. २) विपा³°-ज्यो°ता²इ (ग्रा. ३. ११. ९८. १) आ⁴ᣴदित् प्रत्नाऽ५स्यरे-त⁴सा: (ग्रा. १. २. २०. १) । अग्निं वो²ᣴवृधा⁴न्ता°म् (ग्रा. १. ३. २१. १) ॥ १३ ॥

[पञ्चस्वरैः] संयुक्तं धार्यम् । गृणानोह । अत्र णकारो धार्यः प्रथमस्वरे । द्रविणस्युर्विपन्यया । अत्र विशब्दणशब्दौ धार्यौ द्वितीयस्वरे । विपांज्योता३यि । अत्र ज्योशब्दः तृतीयस्वरे । आदित्प्रत्नास्यरेतसा इति दित्प्र[ौ] धार्यौ चतुर्थस्वरे । अग्निंवोवृधाताम् । अत्र वोवृधा इत्येतानि त्रीणि मन्द्रस्वरे । एवमादि सर्वत्र द्रष्टव्यम् ॥ १३ ॥

सप्तविधार्धमात्रा । ओ⁴ग्नाइ (ग्रा. १. १. १. १) प्रे⁵ᣴष्ठं वो²ᣴहाउ (ग्रा. १. १. ५. ३)। पु²प्रावोऽ२३ चाऽ३४३ (ग्रा. १. ३. २८. १) । ना¹यक्रमीऽ२त् । वो अग्नायाऽ३इ (ग्रा. १. ४. ३५. १) । ति³या²ऽ३० चा ऽ५राऽ६५६ न् । (ग्रा. २. ७. ६४. १) विं²शो²ᣴविशो²ᣴ हु²ᣴम् वोऽ६ अ⁴तिथा-इम् (ग्रा. २. ९. ८७. १) ॥ १४ ॥

इमाः सप्तमात्रार्धप्रकारा भवन्ति । यथोदाहृताः ॥ १४ ॥

इति मात्रालक्षणे विवरणसमन्विते द्वितीया खण्डिका ॥ २ ॥

---

19. B². °प्रकारो भवति यथोदाहृता for प्रकारा भवन्ति। यथोदाहृताः,

तृतीया खण्डिका ॥

द्विविधा गतिरिगतिरुगतिश्च ।
कण्ठ्योष्ठ्या कण्ठ्यतालव्या ॥ १ ॥

द्विप्रकारा **गति**र्भवति । आउ इति **कण्ठ्योष्ठ्या** । आइ इति **कण्ठ्यतालव्या** ॥ १ ॥

तयोर्मात्राकालः । अर्धमात्रा मात्रा वा । गार्ग्यश्चाचार्यो ब्रवीति । षण्मात्राः सामिके भवन्ति । मात्रिकश्च द्विमात्रिकश्च त्रिमात्रिकश्चार्धमात्रिकश्चाध्यर्धमात्रिकश्चाणुमात्रिकश्च संपाद्या भवन्ति । यः संपादयते स आचार्यः । स च स्वरविशेषेण सामगो भवति । स्वरस्याष्टादशदोषान् प्रच्छादयति ॥ २ ॥

गत्या उपधायाः न समानपरिमाणः भवति । किं तर्हि ? पृथग्भवति । **दीर्घे वृद्धे चोपधौ** (मा. ल. १. १५) इत्यत्रोक्तत्वात् । ततस्तदुच्यते अर्धमात्रा मत्रा वेति विकल्पः । **आयाहीत्रोयिना** गतिरत्र इति स्वरमध्य आगतानां मात्रिकः कालः । वर्णान्तरेणोच्चारणात् । व्यञ्जनवदर्धमात्रिकः इत्येवं विकल्पः । अन्ये पुनर्व्यञ्जनते स (!) म [न्य] न्ते । यः व्यञ्जनकार्यं भुज्यते यः (स?) अर्धमात्रिकः । यथा अतिहारप्रक इकारश्च यः अतो भवतीत्यत्र अर्धमात्रिकः ॥ २ ॥

---

2. B[2]. after गतिः adds :– भवति.

3. B[1]. कण्ठतालव्या for कण्ठ्यतालव्या.

8. B[1]. om. द्विमात्रिकश्च ; B[2]. ईमात्रिकः for अर्धमात्रिकः.

14. B[2]. अर्धमात्राविति कल्पः for अर्धमात्रा मात्रावेति विकल्पः ; the passages आयाही ... अतो भवतीत्यत्र अर्धमात्रिकः (L. 18) are corrupt and hence not clearly understandable.

स्वरितविनतप्रणतोत्स्वरिताभिगीतानाम् आर्चिकोऽक्षर-
कालः ॥ ३ ॥

स्वरितग्रहणमाशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । अदीर्घं दीर्घवत्कुर्यादित्युक्तम् । तेन
स्वरिते यः कालपरिमाणः तथैव अत्र स्वरितोऽपि स्यादिति । अन्ये पुनरेवं
5 पठन्ति । **विनतप्रणतोत्स्वारिताभिगीतानामार्चिकोऽक्षरकालो** भवति ।
न विस्वरमक्षरम् (मा॰ ल. १. १६) इत्यनेन यो विहितः ॥ ३ ॥

विनतं प्रथमादिद्द्वितीयान्तम् । द्वितीयादिस्तृतीयान्तं
प्रणतम् । उत्स्वरितं चतुर्थादिर्मन्द्रान्तम् । अभिगीतं
द्वितीयादिः प्रथमान्तम् ॥ ४ ॥

10 **विनतं** प्रथमस्वरादि[द्वितीयस्वरान्तम् ।] द्वितीयस्वरादिस्तृतीयस्वरान्तं
प्रणतम् । चतुर्थस्वरादिर्मन्द्रस्वरान्तम् [**उत्स्वरितम्**] । **अभिगीतं** द्वितीय-
स्वरादिः प्रथमस्वरान्तम् ॥ ४ ॥

विनतप्रणतयोरन्त्येऽर्धमात्रा नीचेन स्वरेण भवति ।
उच्चेऽध्यर्धाः । दीर्घे ह्रस्वेऽर्द्धम् । यंयं१यं२रम् या२स्
15 (ग्रा. ९. ११. ३३७. २) । स्येबहुलं संमील्ये । पिबा सोमम्
(ग्रा. १०. ५. ३९८. १) । अभीनवन्ते (ग्रा॰ १६. ८.
५५०) । उदुब्रह्माणि (ग्रा. ८. १०. ३३०) । इन्द्रस्य नु
वीर्याणि (सा. ६१२) । कश्यपपुच्छे महादिवाकीर्त्ये
आनन्द (आ. गा. २७१) । आयाहितिग्मेरम्मन्ये शुक्रि-
20 येष्वोषधीनाम् ॥ ५ ॥

ओंयांही ३ वो इ । तिंग्मेर्ना ३शो । रंम्मन्ये ऽ३दा ।
22 ओ२ षधी ना ऽ३म् ।

3. वक्तुयादित्युक्तम् for दीर्घवत्कुर्यादित्युक्तम्.

विनतप्रणतयोरन्तेऽर्धमात्रा नीचेन स्वरेण भवति । **उच्चे स्वरे अध्यर्धा** । तत्रोक्तो निर्णयः । **विनतं [प्रथमादिः] द्वितीयान्तम् । [द्वितीयादिस्तृतीयान्तं] प्रणतम्** (मा. ल. ३. ४) इति । तयोर्विनतप्रणतयोः उच्चे स्वरे अध्यर्धा भवति । **दीर्घे** अक्षरे । **ह्रस्वे** तु अक्षरे उच्चेऽपि स्वरे अर्धमात्रा । **यं यं१ यऽ२म् यो१ऽम्** (ग्रा. ९. ११. ३३७. २) **यं वृत्रेषु** (सा. ३३७) इत्यत्र विनतोदाहरणम् । **स्येबहुलम्** उदाहरणं **संमील्ये । प्रयच्चक्रमरावृणे** । उहू उहूउहुउदोवा । द्रंद्रंद्रंद्रंद्रंद्रंद्रंद्रं दोवा । **कश्यपुच्छे** व्याप्राचामिति ऐ१र ह्री ऽर२ । ऐ१रऽर हीर (आ. गा. २४८) **महादिवा-कीर्त्ये तत्रश्यावीये** ह॰वं१ वऽ२म् वं१ वऽ२म् वैम् (आ. गा. २६४) । **अनन्दे** उँवी२१ उँवी१ (आ. गा. २७२) । प्रणतोदाहरणानि । **प्रमाणं** प्रक्षोनामि ॥ ५ ॥

उत्स्वरितेऽर्धमात्रा चतुर्थे । मन्द्रेऽध्यर्धा । मनुष्येभिः कईं व्य१क्ता२ ॥ ६ ॥

मँनुष्ये४०ऽ५ भिरग्निः (   ) । **कँईं४९५र०यो ऽ५-क्ताः** (ग्रा. ११. ९. ४३३. १) ॥ **उत्स्वरिते अर्धमात्रा** चतुर्थस्वरे भवति । **मन्द्रेऽध्यर्धा । मँनुष्ये४रऽ५भिरिति** । अथ कुतोऽयमार्चिकोऽ-क्षरकालः इत्येतस्मादेव कईंव्यक्तायां न भविष्यति । अथ कस्मात् प्रतिषेध उच्यते । उत्स्वरितपरिसंख्यानार्थं तु त एव उत्स्वरिते भवत इति । इतरथा ऋक्स्वरवदित्यत्रोक्तत्वात् **उच्चमुच्चेन नीचं नीचेन** (   ) इति । अन्यत्रापि स प्रायेण । पूर्वाणि स्वरितसंयोगादित्यतो न कयींव्यक्ता इत्युक्तम् । हविष्मद्भिः (मनुष्येभिः?) कईंव्यक्ताः ॥ ६ ॥

अभिगीतेऽर्धमात्रा । द्वितीये प्रथमे ऽध्यर्धा । स्तोमं रुद्रापिन्वो अर्कैः ॥ ७ ॥

स्तो१०मऽ॰रुद्राऽ२३ यौऽषाइनरन्वो अर्काऽ२३४५इः (   ) ॥ **अभिगीतेऽर्धमात्रा । द्वितीये प्रथमे अध्यर्द्धा । दीर्घे** ह्रस्वे न च **स्तोम॰रुद्रा पिन्वो अर्कैः** । एवं पाठम् अभिगीते उभये

युक्यरो वा अर्धमात्रा द्वितीये स्वरे भवति । प्रथमे अध्यर्धा । दीर्घे ह्रस्वे प्रथमे अध्यर्धमात्राया स्तोमश्रुद्राह्रस्वं जनयंस्तूर्यमपि दीर्घम् ॥ ७ ॥

अभिगीतक्रुष्टादिरर्धमात्रा नीचेन स्वरेण भवति । उच्चेऽर्धतिस्रस्तोध्वतोक्षेन्द्रवृधान्तरध्वौऽ२३४रा । इवौ-वौऽ२हो तोऽ२क्षाऽ२३४राँन् ॥ ८ ॥

अभिगीतात् क्रुष्यते [यत्] तदभिगीतक्रुष्टम् । तस्य अभिगीतक्रुष्टस्य आदिरभिगीतक्रुष्टादिः अर्धमात्रापरिमाणतः नीचेन स्वरेण प्रयुज्यते । अत्रोक्तो निर्णयः अभिगीतं द्वितीयादिरिति । प्रथमेऽर्धतिस्रो मात्रा भवन्ति । अन्ये पुनरेवं पठन्ति प्रथमस्त्रिमात्र इति । उच्यते आशङ्काविनिवृत्त्यर्थम् इन्द्रं वृधान्ते । अ ॥ ८ ॥

उत्तरो यकारोऽणुमात्रो रायायाम् । रायायाऽ२३ ग्ने महे त्वा हाउ (ग्रा. ३. १०. ९३. २)। ऋकारादि-रणुमात्रा । रेफोऽर्धमात्रा । मध्ये शेषा स्वरभक्ति-रर्धमात्रा । स्थितसंधितं च । न च स्वरस्य विकार-श्चेति वक्ष्यति । हरेफोष्मसंयोगे रेफपरा स्वरभक्तिरत्र मत्रा इति मात्राणुमात्राणां संपाद्यः कालः ॥ ९ ॥

अत्र वृहायोशक इति वृहा उपदिष्टा स्यात्तद्देशादिस्तूर्या इति । तत्र चाशब्दो द्वितीये स्वरपरयशब्दप्रथमस्वरस्तु प्रथमस्वराय तृतीयात् क्रुष्यते । वाष्वभ्यां श्वान्त्यमक्षरं क्रुष्टं भवतीति सिद्धं सर्वपरं त्वातन्त्राक्षरस्य । तेन क्रुष्टादकार आकारीभूतकालातिरेकात् यकार आकारीभूतो विमुच्यते । यशब्दस्य अवायन्त्यत इति संनिकर्षप्रतिषेध उक्तः । तेन क्रुष्टत्वादकारस्य कालातिरेकत्वात् सर्वपरत्वात् कारणविहितं तस्मिन् सन्धिते (संधिते ?) संनिकर्षो भवति । संनिकर्ष [इ]ति च क्रियमाणं संध्यमयवायावमित्यनेन यकारोत्पत्तिं प्राप्नोति । तत्र अनृक्संहितामित्यनेन संहिताभ्युपगम[प]क्षत

---

3. GL[1]B[1-2]. अभिगीते for अभिगीत°

15. L[1]B[2] °भक्तिरक्त, G. °भक्तिरऋर्ध for °भक्तिरत्र.

इति कृत्वा येशब्दस्य विनतं निमित्तेनैव रूपान्तरं प्राप्तो येन यकारापत्तिः स्यात् । स उच्यते । प्राप्नोति । कथम् ? त्वेशब्दस्य संध्यगीतो भवति इत्यत्रोक्तम् । त्वे अग्निसिद्धिग्रहणादेकात्त्वेशब्दाच्चान्यस्य अकारं (रः ?) । आकारीभूते प्रत्यये निवृत्तिः कथं भवति । लक्षणादेव संनिकर्षं कृत्वा । तस्मिंश्च क्रियमाणे संध्यमयवायावमित्यनेन यकारो भवतीत्युपपन्नम् । तस्य परस्य मध्य इत्यनेन लोपः । लुप्तस्य व्यवस्था इत्यनेन भावी यकारः प्राप्नोति । भुक्तं पूर्वस्थानम् । भुज्यत इति भोगः । तस्य प्राप्तस्य एहाई इति प्रतिषेधः । एहाईवत्वात् पर्वणः प्रतिषेधः प्रतिषेधस्य प्रसवरार्यार्धमिति अर्धं तु (भु ?) ज्यत इति व्यवस्था इत्यनेन सर्वत्रैवार्धयकारो भवति । अवशिष्टत्वाद्धेतोः मात्रार्धमात्रा इत्यनेन कालविकल्प उक्तो व्यञ्जनस्य । तदा उपवं (°भयं?) पक्षं गृहीत्वा अर्धमात्रिकपक्षे चोपदिश्यते । उत्तरो यकारोऽणुमात्रो रायायामिति पूर्वतर इति नित्यं यकारो मयेत्वा उच्यते । एके एवं वर्णयन्ति । अस्मदाचार्यास्तु पुनर्नैव । इकारस्य तु वृद्धाविवितिरिति सत्व अत्वो नास्ति । तस्मादुक्तमेवकारस्याकारे निवृत्तिरिति । अस्य तु तन्नोपपद्यते । वृद्धद्यादिभिर्भावैरभिसंबन्धात् । कथं तर्हि भवति । उच्यते । बृहाणशक्र इति उपदेशाद्गृहायाश्चेदेस्तूरे इत्ययमुद्देशः । तेन त्रिद्व्यक्षरेषु आद्येषु वा षड्भिः शेषेषु स्तुरस्वरः । तेन राशब्दो, (ब्दे ?) प्रथमेऽकारः प्रथमस्वरस्थः । यशब्दो (ब्दे) प्रथमोऽकारः प्रथमस्वरस्थः । एवं स न कृष्यते । वाष्वभ्यां तत्वाद्वाष्वद्भिः सर्वापरा सर्वयश्च कर्षणम् । नित्यकृष्टत्वात् । तेन अकार आतृतीयात् कृष्यते । महेत्वा इत्येतानि चतुर्थे स्वरे स्थितानि । हाउशब्दस्तु मन्द्रविस्वराकृत्वात (!) । एवं स्थिते हाशब्द [ए] वोन्नत इति वृद्धिः अकारो (रे ?) । अकारेऽपि द्वितीयस्वरस्य कृष्टत्वात् कसोतुकर्षपा तृतीयाद्भवति । चतुर्थस्य प्रत्यय इत्यनेन यशब्दस्यावृत्त्यन्तरे इत्यनेन वृद्धिः । वृद्धौ सत्यां वृन्दामित्यनेनाभावः । आभूतस्य तालव्यस्य वृद्धधा गत्यन्तता । अन्यार्थं (र्थो ?) गम्यते । कथं यन्ति गतिश्चान्तस्थामापद्यत इत्यत्र सिद्धवत्तद्विविद्वायिस्वरयोरित्यधिकार इति ग्रहणशास्त्र (स्त्रे ?) नोक्तम् । तदा भूतं तद्गतरेफान्तमिति । योऽयद्वितीष्टान्न-

---

9. B². अवशिष्टत्वाद्वेतोः for अवशिष्टत्वाद्धेतोः.

24. B². वृध्यात् for वृद्धधा.

भाव इति समुच्चारणाद्वृदामित्यत्र न तद्विविड्डायिपचता पक्तायि इत्येवं प्रमाणात् प्रमाणं वभृत्संजठरे तस्माद्वत्यन्तं सिद्धा चेद्गुणात् । तथा सति गतिश्चान्तस्थामापद्यते इत्यनेन यकारापत्तिः । ननु एवमप्युक्ते यकारापत्तिं प्रति संदेहश्चान्तस्थाबहुत्वात् । कः संदेहः । कथं विकारसंस्थानेत्युक्तं चतुर्गते स्थानमसिद्धमेव ।
5 आह सिद्धम् । कथम् ? इकारेण सहैकत्वात् । यदुन्यते यस्तोत इत्यत्र स्तोता मे गोसखा इत्युदाहरणात् । अथवा इहैवान्यथा न सिद्धिः । कथम् ? आह ।
द्विविधा गतिरिगतिरुगतिश्च इति **कण्ठयोष्ठ्या कण्ठ्यतालव्या** (मा. ल. ३. १) इति । तस्मादन्तस्थाबहुत्वेऽपि यकारमन्तरेण भवतीत्युपपन्नम् । तालव्यादिगते इत्यदानीं (!) च मध्य इति लोपः । लुप्तस्य व्यवस्थ इत्यनेन भोगः ।
10 तस्य तु प्रतिषेधो नास्त्येव । रायार्धमित्यत्र प्रतिषिद्धस्यैवार्द्धयकारे प्राप्त्यर्थमुपदिश्यते । न च तदुक्तमर्धवायकारयोर्लुम्पन्तीति । तदेतस्मिन्नेवैकस्मिन् भवति । न सर्वस्मिन् । अकारेण एतेनैतत्परिमाणादुपदिश्यते । उत्तरो यकारोऽणुमात्रो **रायायामिति** नित्यमवेक्ष्य यकारम् उत्तर इत्युक्तम् । ऋकारस्त्वणुमात्रिकः । कालाभिसंबन्धादेवमुच्यते । सहषा इत्यत्र यत्र हिरण्य इति व्यञ्जनम् । अकारः
15 स्वरः । तस्य तु ऋकार उत्तरः । तस्य अकारेण सह संबन्धी यस्य योगविभागः । ऋकारस्यादिरवकृष्यते । पूर्वेण स्वरेण सहाणुमात्र उक्तः । तस्मिन्नेव ऋकारस्य स्वरोऽन्तर्भूतः । पर्णक्रमिवत् । यस्येदं परिमाणं रेफस्य व्यञ्जनं क्राकारमध्ये स तु न संबन्धीयते । पूर्वेण स्वरेण सह भिन्नजातीयत्वात् । व्यञ्जनत्वाद्द्रौह्यमिति च स्वरे संधेरेव विकृतः । शास्त्रान्तरे चोक्तम् ।
20 **न व्यञ्जने स्वराः संधेया** इति । अतः तस्येदं परिमाणं सामस्वरभक्तिः । स्वैरैकदेशास्वरः । रेफात् परः अवशिष्यते । पूर्वेण स्वरेण समानः प्रश्लिष्टः । असावप्यर्धमात्रां (त्रः ?) । तस्य तदर्थो लोपः । **न व्यञ्जने स्वराः संधेया** इति । एवं चेदं (°दयं?) यकारो विभज्यमानः अतिरिच्यते । मातृकापरिमाणात् ।
24 मात्रा हि अवशिष्टा योज्यमाना लक्षणमाला विवक्षितमेव स्वरवर्णनं परिकरोति ।

---

5. B². संबन्धीयस्य for संबन्धि यस्य.
16. B². °मातृरुक्तः for °मात्र उक्तः.
17. B². स्वरान्तर् for स्वरोऽन्तर्.
23. B². मातृकात् for मातृका.
24. B². स्वावर्णनापरिकरोदि for स्वरवर्णनं परिकरोति.

ऋकारांशः अणुमात्रो विभज्यमानो भवति । ऋाकारमध्ये यो रेफः सोऽर्धमात्रो न भवति । शेषा स्वरभक्तिर्विक्रियमाणेऽ (णोऽ ?) र्धमात्रो न भवति । परिमाणोऽत्र यथा संध्यमयवायामित्यत्र संध्यक्षराणामिकारांशो वा यो यकारमापद्यते । यकारावस्थितं चार्धमात्रिकं भवत्यधिकारः । यस्मिंश्चकित इन्द्राद्रडा एवमादिषु मात्रार्धमात्रिकं [मा] त्राणुमात्रा तेन संपद्यते । कालो न शक्यते संपादयितुम् ॥ ९ ॥ 5

प्रतिज्ञा खलु वर्तते । प्रतिज्ञा खलु वर्तते ॥ १० ॥

प्रतिज्ञामात्रा जानिहितम् । तथोक्तं शास्त्रान्तरेऽपि । तत्पुनरिदमवशिष्टम् । विश्वावस्वादयश्च गन्धर्वाः सामस्तु (सु ?) निभृतं करणं स्वरसौक्ष्मात्तेऽपि हि न कुर्युः ॥ १० ॥ 10

इति मात्रालक्षणे विवरणसमन्विते तृतीया खण्डिका समाप्ता ॥ ३ ॥

मात्रालक्षणं समाप्तम् ॥ 12

---

7. B[1]. after वर्तते ॥ addss :– इति मात्रालक्षणं समाप्तम् ॥ चाषस्तु वदते मात्रां द्विमात्रां वायसोऽब्रवीत् । शिखी त्रिमात्रां जानीयात् एष मात्रापरिग्रहः ॥ संवत् १७६५ आश्विन २ लिखितं रघुनाथेन अमदाबादनगरे ॥ ; G. इति मात्रालक्षणं समाप्तमिति । संवत १५२२ वर्षे आषाढवदि २ रवौ मात्रालक्षणं श्रीचंपकपुरे लिखितम् ॥ ; १ B[2]. इति मात्राकण्डिकाविवरणं समाप्तम् for इति ... समाप्ता ॥ after the colophon B[2]. add :– श्रीः शुभं भवतु ॥ कल्याणं भूयात् ॥ संवत् १५०४ वर्षे मार्गशीर्षवदि ७ सप्तम्यां तिथौ बुधदिने अद्येह वटपद्रवास्तव्य आभ्यन्तरनागरज्ञातीयत्रिवेदिवडासुत भट्टाकेस्यमहंदेवराजेन लिखितम् ॥ यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखितं मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥ उदकानलचौरेभ्यो मुषकेभ्यस्तथैव च । रक्षणीया प्रयत्नेन पुस्तिकेयं मनीषिभिः ॥ २ ॥ श्रीः ॥ ढ ॥ श्रीः ॥ छा ॥

CRITICAL NOTES

P. 8. L. 9

The verse: ह्रस्वं द्विमात्रासंयुक्तं प्लुतमाहुर्मनीषिण: । दीर्घं तु मात्रासयोगाद् वृद्धमित्यभिधीयते । – appeas to be a quotation and not part of the text. However, it is found as such in all the Mss we consulted. Therefore, we have included it in the text. In this connection it may be noted that the Ms of Gujarat Vidyapeetha omits this verse. The description of ह्रम्व, दीर्घ, प्लुत and वृद्ध in the verse is, however, distinct and further the verse defines प्लुत and वृद्ध in clear terms. Therefore, we feel that the verse was added here by some intelligent scribe to remove the ambiguity in the definition of प्लुत and वृद्ध. The text:- ह्रस्वं मात्रा, दीर्घं द्वे, प्लुतं वृद्धं चेति त्रिमात्रमभिधीयते simply says that both प्लुत and वृद्ध are of the duration of three mātrās. But according to the verse the base of pluta is ह्रस्व with two mātrās added thereto while that of vṛddha is dīrgha with one mātrā. This definition admittedly restricts the basic nature of प्लुत and ह्रस्व.

P. 8. L. 14

The sentences:– तत्र प्लुत...इत्येवमादिषु are vague. It is clear that many words, perhaps even passages, have been left out here by the scribe. We have, therefore, in the Errata added words in square brackets to make the sentences understandadle.

P. 9. L. 3

From the commentary it appears that the word एव is constituted as part of the text. But in no Ms this is found as such. Further B² adds: स्वरा: after चत्वार: । Evidently the sūtra commented on appears to read as:– अइउऋ इत्येते ह्रस्वाश्चत्वार एव स्वरा: ।।

P. 9. L. 14

The passage in B² reads: आकारात् अभिनिष्पत्तिसूक्तानि सुनामिनी संध्यामिति ।। The passage is corrupt and un-intelligible. The commentator explains here the word अत: from the text and

what he means to say in this context is that the diphthongs,– संध्यक्षराणि–, are derived from अकारः, i.e., with conjunction of अ as अ+इ=ए and अ+उ = ओ and that such conjuncts are named as संध्य. Could the passage be: अतः अकारात् तेषां अभिनिष्पत्तिस्तूक्ता । सूक्तानि सुनामीनि । [...] तस्य नाम संध्यमिति ।। ?

P. 4. L. 8

B[1] reads the passage. द्रुता वर्णा वर्ण उच्यन्ते ... । It is clear that the passage is corrupt. We have, therefore, corrected it as द्रुतादयः । वर्णा उच्यन्ते रोहिण्यादयः ।

INDEX
(A)
विशिष्टपदसूची

(Technical terms and important words from the sutra are alphabetically listed below. The references are to page numbers.)

अ

अक्षर ७; ११
अक्षरकाल १८
अणुमात्र ८; २०
अणुमात्रा ८; २०
अणुमात्रिक १७
अतिक्रम ११; १२
अतिस्वार ११
अतिस्वार्य १३
अध्यर्धमात्रिक १७
अध्यर्धा ८; १८; १९
अभिगीत १८; १९; २०
अर्धचतस्रः ८
अर्धतिस्रः २०
अर्धमात्र ८
अर्धमात्रा ८; १६; १७; १८; २०.
अर्धमात्रिक १७
अष्टमात्र १४

आ

आचार्य १७
आर्चिक १८

इ

इगति १७.

उ

उगति १७
उच्च १८; २०
उत्स्वरित १८; १९
उद्घात १६

ए

एकमात्र १५

क

कर्षण ११; १३
—कर्षण १३; १५
क्रुष्ट १२

ग

गति १०; १७
गार्ग्य १७

च

चतुष्कला ९

त

त्रिकला ९
त्रिमात्र ८; ११
त्रिमात्रिक १७

द

दीर्घं ७; ८; ९; १०; १८
दीर्घ–१५
देवता १०
द्रुता ९; १०
द्विमात्र ८; १४; १५; १७

ध

धार्य १६

न

नवमात्र १४
नीच १८; २०

प

पञ्चकला १०
पञ्चस्वर १६
परिस्वार ११
प्रणत १८
प्रणव ८
प्रत्यय १४
प्रत्युत्क्रम ११
प्लुत ७; ८

ब

बार्हस्पत्या १०

म

मध्यमा ९; १०
मन्द्र ११; १२; १३; १४; १५; १८; १९
मात्रा ८; १७; २०.
मात्रिक १५; १७

र

रोहिणी १०

व

वायव्या १०
विनत १८.
विलम्बिता ९; १०
विस्वर ११
वृत्ति ९; १०.
वृद्ध ८; १०
वैस्वर्य ९
व्यञ्जन ९

श

श्वेता १०

ष

षण्मात्र १४; १७

स

संधि १२
संध्यक्षर ९
सवर्ण ९
सामग १७
सामिक १७
सौरी १०
स्थितसंधित २०
स्वर ९; ११; १४; १५; १७; १८; २०.
स्वरभक्ति २०
स्वरित १८
स्वार ११; १४; १५.

ह

ह्रस्व ७; ८; ९; १५; १८

INDEX

(B)

मात्रालक्षण-सूत्रानुक्रमणिका

अ

अइउऋ इत्येते ह्रस्वाश्चत्वारः ।। १. ६

अत एव संध्यक्षराणि ।। १. ८

अतिस्वारो मन्द्रं प्रत्युत्क्रामति परिस्वारे । वा कायास्थायिरान् ।। १. १६

अथातो ह्रस्वदीर्घप्लुतमात्राण्यक्षराणि व्याख्यास्यामः ।। १. १

अभिगीतक्रुष्टादिरर्धमात्रा नीचेन स्वरेण भवति । उच्चेऽर्धतिस्रस्तोध्वतोक्षेन्द्र-वृधान्तध्वा। इत्रावाहोतोक्षारान् ।। ३. ८

अभिगीतेऽर्धमात्रा । द्वितीये प्रथमेऽध्यर्धा । स्तोमं रुद्रापिन्वो अर्कैः ।। ३. ७

उ

उत्तरो यकारोऽणुमात्रो रायायाम् । रायायाग्ने महे त्वा हाउ । ऋकारादिरणुमात्रा । रेफोऽर्धमात्रा । मध्ये शेषस्वरभक्ति-रर्धमात्रा स्थितसंधितं च । न च स्वरस्य विकारश्चेति वक्ष्यति । हरेफोष्मसंयोगे रेफपरा स्वरभक्तिरत्र मात्रा इति मात्राणु-मात्राणां संपाद्यः कालः ।। ३. ६

उत्स्वरितेऽर्धमात्रा चतुर्थे । मन्द्रेऽध्यर्घा । मनुष्येभिः कईं व्यक्ता ।। ३. ६

ए

एत एव सवर्णे प्रत्यये दीर्घा भवन्ति ।। १. ७

क

क्रुष्टः प्रथममतिक्रामति । ऊ न आ गही ।। १. २८

च

चतुर्थस्तृतीयम् । आद्रूतं देवमाना ।। १. २१

त

तयोर्मात्राकालः । अर्धमात्रा मात्रा वा । गार्ग्यश्चाचार्यो ब्रवीति । षण्मात्राः सामिके भवन्ति । मात्रिकश्च द्विमात्रि-कश्च त्रिमात्रिकश्चार्धमात्रिकश्चाध्यर्ध-मात्रिकश्चाणुमात्रिकश्च संपाद्या भवन्ति । यः संपादयते स आचार्यः । स च स्वरविशेषेण सामगो भवति । स्वरस्याष्टादश दोषान् प्रच्छादयति ।। ३.२

तासां देवताः । वायव्या द्रुता वृत्तिः । बार्हस्पत्या मध्यमा । सौरी विल-म्बिता ।। १. १२

तासु मात्राकालस्तिसृष्वेकः ।। १. १३

तिस्रो वृत्तयो भवन्ति । द्रुता मध्यमा बिलम्बितेति । द्रुतायां वृत्तौ त्रिकला मात्रा भवति। चतुष्कला मध्यमायाम् । पञ्चकला विलम्बितायाम् । द्रुता रोहिणी । श्यामा मध्यमा । श्वेता विलम्बिता ।। १. ११

तृतीयश्चतुर्थम् । यज्ञाय ।। १. ३०

तृतीयो द्वितीयं हीष्यादौ ।। १. २२

तृतीयो द्वितीयमतिक्रम्य प्रथमं प्रत्युत्क्रामति पुनानायाम् ।। १. २६

त्रिविध स्वारः प्रथमादिर्द्वितीयादि-स्तृतीयादिरिति ।। २. १

त्रिविधोद्धातो व्यदामतौ ऋचौ होप्रभृतीनि ।। २. १२

द

दीर्घकर्षणे द्विमात्रौ प्रथमद्वितीयौ प्रप्रा ।। २. ८
दीर्घे वृद्धे चोपधौ गत्याः पृथक्काल: ।। १. १५
द्वितीयः प्रथममौहो अग्न इति ।। १. २३
द्वितीयतृतीययोः च भरतायत्सोमे नर्यो ।। २. ९
द्विविधा गतिरिगतिरुगतिश्च । कण्ठ्योष्ठ्या कण्ठ्यतालव्या ।। ३. १

न

न घ्नतावामा गायत्रे चावनर्दे ।। २, ५

प

पञ्चविधं कर्षणम् । आद्वितीयकर्षणमातृतीयकर्षणमाचतुर्थकर्षणमामन्द्रकर्षणम् । मन्द्रश्चातिस्वार्यात् कृष्यते । बोधा । आ इन्द्र । न्माभाइ ओइ । त्वन्त्वामे ।। १. ३२
पञ्चस्वरैर्युक्तं धार्यम् । गृणानोह । द्रविणस्युर्विपन्यया । विपाज्योताइ । आदित् प्रत्नास्य रेतसाः । अग्नि वो वृधन्ताम् ।। २. १३
पाव्ने द्विमात्रौ मन्द्रतृतीयौ ।। २. ६
प्रतिज्ञा खलु वर्तते । प्रतिज्ञा खलु वर्तते ।। ३. १०
प्रत्युत्क्रमातिक्रमकर्षणः स्वरेषु ।। १. १७
प्रत्युत्क्रमोऽष्टविधः ।। १. १८
प्रथमस्त्रीनतिक्रामति अश्विनोर्व्रते । ईहीहीहीहीहि ।। १. ३१
प्रथमादिर्नवमात्रः । द्वितीयादिः षण्मात्रः । तृतीयादिरष्टमात्रः ।हरीश्रीः । रायायिम् । ई ।। २. २
प्रथमौ द्वितीयम् । आरोहाम् ।। १. २९

म

मन्द्रश्चतुर्थं श्रायन्तस्तरोभिः ।। १. २०
मन्द्रश्चतुर्थतृतीयावतिक्रम्य द्वितीयं प्रत्युत्क्रामति षिभाभिप्रि ।। १. २५
मन्द्रश्चतुर्थमतिक्रम्य तृतीयं प्रत्युत्क्रामति संधौ पाव्ने ।। १. २४
मात्रार्धमात्रा चाध्यर्धा नाम द्वे मात्रे अर्धं चार्धतिस्रस्तिस्रो मात्रा अर्धं चार्धचतस्रः प्रणवेऽर्धचतस्रो मात्रा मात्रायाश्चतुर्थोंऽशोऽणुमात्रा नाम ।। १. ५

य

यथा श्रायन्तस्तरोभिः पुरो हीष्यादिवैंराजनिधनमौहो अग्न इति ।। २. ४
यन्मन्द्रद्वितीयतृतीयैः स्वरैरकृष्टं प्रत्युत्क्रामति । अनन्तरोच्चे प्रत्यये तद् द्विमात्रादिः ।। २. ३

व

विनतप्रणतयोरन्त्येऽर्धमात्रा नीचेन स्वरेण भवति । उच्चेऽध्यर्धाः । दीर्घे ह्रस्वेऽर्धम् । यंयंयम् याम् । स्ये बहुलं संमील्ये । पिबा सोमम् । अभीनवन्ते । उतूत्रह्माणि । इन्द्रस्य नुवीर्याणि । कश्यपपुच्छे महादिवाकीर्त्ये आनन्द । आयाहीतिग्मेरम्मन्ये शुक्रियेष्वोषधीनाम् ।। ३. ५
विनतं प्रथमादिर्द्वितीयान्तम् । द्वितीयादिस्तृतीयान्तं प्रणतम् । उत्स्वरितं चतुर्थादिर्मन्द्रान्तम् । अभिगीतं द्वितीयादिः प्रथमान्तम् ।। ३. ४
विस्वरमक्षरं स्वरे स्वरे त्रिमात्रं भवति ।। १. १६
वृत्तिसमं च गीतं सामसु ।। १. १४

स

सप्तविधार्धमात्रा । ओग्नाइ । प्रेष्ठं वो हाउ । षुप्रावो चा । नयक्रमीत् । वो अग्नायाइ । तियां चारान् । विशोविशो हुम् वो अतिथाईम् ।। २. १४
सामस्वर्धमात्रमणुमात्रं च ।। १. २

स्वरश्च स्वर्यते ॥ १. १०
स्वरस्य वैस्वर्यं न व्यञ्जनस्य ॥ १. ९
स्वरितविनतप्रणतोत्स्वरिताभि-
गीतानाम् आर्चिकः कालः ॥ ३. ३
स्वारे त्रयोऽन्त्याः पृथगेकमात्राः ॥ २. ७०

ह

ह्रस्वकर्षणे पृथङ्मात्रिकौ स्वरौ ।
सुवितंतुरयसहस्रधारम् ॥ २. ११
ह्रस्वं द्विमात्रसंयुक्तं प्लुतमाहुर्मनीषिणः ।
दीर्घं तु मात्रासंयोगाद्वृद्धमित्यभि-
धीयते ॥ १. ४
ह्रस्वं मात्रा । दीर्घं द्वे । प्लुतं
वृद्धं चेति त्रिमात्रमभिधीयते ॥ १. ३
ह्रस्वो मन्द्रोऽच्छाम् उवायामच्छा
आ उवा ॥ २. ७

ॐ

Errata

P.	*L.*	*Read.*	*For.*
8	,,	ग्रहणाद्भेदमाशङ्क्य [तद्]	ग्रहणमाशङ्क्य
,,	12	सामराज [राज]न	सामराजन
,,	13	आदिषु [प्रयुक्तः]	आदिषु
,,	17	प्रत्येतव्या [नि]	प्रत्येतव्या
9	2	संज्ञा [मात्रायाश्चतुर्थेंऽशे]	संज्ञा
,,	6	अनियमात्	अनियमत्वात्
,,	7	व्यञ्जनानामिति [एतेषां]	व्यञ्जनानामिति ।
,,	14	अकारात् संध्यक्षराणि	संध्यक्षराणि
,,	15	सूक्ता सुनामिनी	सूक्तानि सुनामीनि
10	8	एव कालो	एव । कालो
,,	13	उच्चारणसामर्थ्यात् केवलः	उच्चारणसामर्थ्यात् केवलस्य
,,	14	दीर्घेण ... वृद्धेन	दीर्घे ... वृद्धे
,,	20	पृथक्	पृथक्कृते कालः स्यात्
,,	2	स्वरे स्वरे	स्वरे [षु]
,,	3	नानास्वरे	स्वरे
,,	4	कर्षणस्वारेषु	कर्षण[ा]स्वारेषु
,,	9	सिद्धः	सिद्धि
,,	15	(सुदावो इत्येतानि ?)	प्रधाप्रजातानि
13	6	अन्तरायति	तंताइयति
,,	15	मन्द्रश्चा°	स्वरः पर्यायः । मन्द्रश्चा
14	22	प्रतिप्रसवः	प्रति सतः
15	2	संधिवत्	सत्वं नं
,,	6	उवामिति	मृजन्ति
,,	2	उद्घातः	उद्गातुः
,,	21	अर्धमात्रा°	मात्रार्ध